

Intervju: Sanda Rašković Ivić
FASCINACIJA ŽRTVE DŽELATOM

Intervju: Ivan Đorđević
NASILJE, HIJERARHIJA I MOĆ

BiH 4 KM; Hrvatska 19 KN; Makedonija 150 DEN; CG 2.00 EUR; Slovenija 2.80 EUR; Austria, Greece 3.00 EUR; Germany 3.50 EUR; Switzerland 6.00 CHF **cena 200 RSD**

01305

9 770353 802002

VREME

broj
1335
4. avgust 2016.

VJEKOSLAV PERICA, ISTORIČAR

**NAROD, PLEME,
KLAN – BALKAN**

AKCIJA

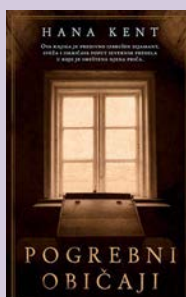
NEDELJNIKA **VREME** I IZDAVAČKE KUĆE **Laguna**

**Knjige za
299 dinara!**

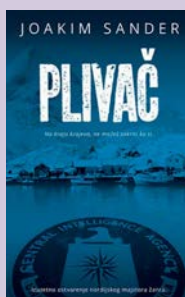
U SVIM KNJIŽARAMA „DELFI“ U SRBIJI

Ponesite ovaj primerak „Vremena“ u neku od knjižara „Delfi“ i kupite jedan od deset naslova sa ovog spiska po specijalnoj ceni od 299 dinara.

Akcija traje od 16. jula do 19. avgusta 2016.

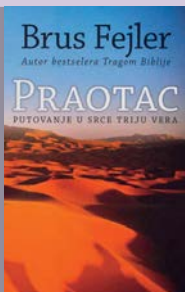
**Hana Kent
POGREBNI OBIČAJI**
Fascinantan roman zasnovan na istinom događaju iz istorije Islanda, o sudbini žene koja je zbog saučestništva u dvostrukom ubistvu osuđena na smrt, a zatim poslata na jednu farmu da tamo radi i sačeka datum određen za pogubljenje

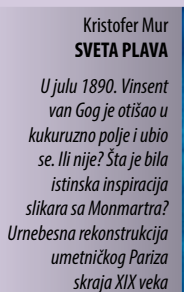
**Joakim Sander
PLIVAČ**
Savremeni špijunski triler čija se radnja dešava na liniji Brisel-Svedska-Sirija-Liban-Avganistan-Irak-SAD. Autor je nekadašnji poslanik u Evropskom parlamentu i činovnik Evropske komisije, a danas skandinavska literarna zvezda u usponu

**Folker Kučer
JEDAN NEREŠEN SLUČAJ**
Uzbudljiv nemački krimić s radnjom smeštenom u Berlin poslednjih dana Vajmarske republike, u kome nacistička partija postaje sve moćnija. Mladi inspektor istražuje zločin čiji trag ga uvlači u poteru za zlatom koje grupa ruskih opozicionara krijumčari kako bi kupila oružje i organizovala puč

**Brus Fejler
PRAOTAC**
Istorijsko-putopisna knjiga nastala tokom putovanja Bliskim istokom u potrazi za istinom o biblijskom Avramu koji se nalazi u srcu tri monoteističke religije – judaizma, hrišćanstva i islama

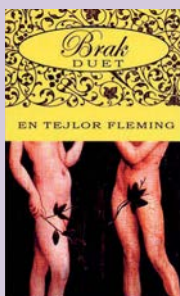
**Kristofer Mur
SVETA PLAVA**
U julu 1890. Vinsent van Gog je otišao u kukuruzno polje i ubio se. Ili nije? Šta je bila istinska inspiracija slikara sa Monmartra? Urnebesna rekonstrukcija umetničkog Pariza skraja XIX veka

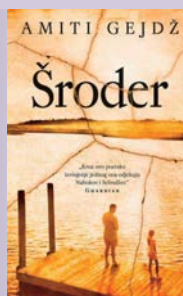
**Imre Kertes
DOSIJE K.**
Životna ispovest mađarskog nobelovca koji je kao dečak preživio užase Aušvica. Knjiga razgovora u kojima Imre Kertes otvoreno i zanimljivo svedoči o svom životu, istoriji i književnosti

**Džulija Gregson
NOĆI JASMINA**
Ljubavno-špijunski triler o sudbini jedne britanske pevačice koja tokom Drugog svetskog rata nastupa pred savezničkim vojnicima u Kairu i Istanbulu i ima romansu s pilotom RAF-a

**En Tejlor Fleming
BRAK-DUET**
Dve priče o neverstvu i njegovim posledicama koje bi mogle da se koriste i kao uputstva za brak. Knjiga namenjena svakome ko je na brak pomišljao, u njega duboko zagazio, ili, pak, pokušava da se domogne razvoda

**Amiti Gejdz
ŠRODER**
Nabokovljevsko-selindžerovska setna ispovest jednog prevaranta, istočnonemačkog imigranta u Americi, koji pripoveda o svom promašenom životu, otmici sopstvene cerke i neutaženoj čežnji za ljubavlju

**Robert M. Edsel, Bret Viter
OPERACIJA: ČUVARI NASLEĐA**
Knjiga o sudbini umetničkih dela koja su iz okupiranih zemalja krali nacisti i o specijalnom savezničkom odredu formiranom s namerom da opljačkane umetnine vrati. Dokumentovano i uzbudljivo pisana knjiga o „najvećem lovu na blago u istoriji“

Spisak knjižara u kojima ovaj popust važi:

Delfi knjižara "Momo Kapor", Stanoja Glavaša br. 1, Beograd
Delfi knjižara, Immo Outlet centar, Gandijeva br. 21, Beograd
Delfi knjižara "SKC", Kralja Milana br. 48 (ulaz iz Resavske), Beograd
Delfi knjižara, Knez Mihailova br. 40, Beograd
Delfi knjižara, Makedonska br. 12, Beograd
Delfi knjižara, Bulevar kralja Aleksandra br. 146, Beograd
Delfi knjižara, Bulevar kralja Aleksandra br. 92, Beograd
Delfi knjižara, Vareška br. 4, Beograd
Delfi knjižara, Požeška br. 118a, Beograd
Delfi knjižara, TC Zira, Ruzveltova br. 33, Beograd
Delfi knjižara, Terazije br. 38, Beograd
Delfi knjižara, Glavna br. 20, Beograd
Delfi knjižara, Mirka Tomića br. 88, Krševac
Delfi knjižara, Korzo br. 8, Subotica
Delfi knjižara, Zmaj Jovina br. 12, Novi Sad
Delfi knjižara, TC Rodić, Sremska Mitrovica
Delfi knjižara, Voždova br. 4, Niš
Delfi knjižara, TC Kalča, lam. E, lok. 11, Niš

Delfi knjižara, Kralja Petra I br. 12, Kragujevac
Delfi knjižara, Kneza Miloša br. 33, Valjevo
Delfi knjižara, Omladinska br. 16/1, Kraljevo
Delfi knjižara, Gradsko šetalište bb, Čačak
Delfi knjižara, TC Aviv Park, Miloša Obrenovića br. 12, Pančevo
Delfi knjižara, Stari korzo br. 2, Požarevac
Delfi knjižara, TC Big Shopping Center, Sentandrejski trg br.11, Novi Sad
Delfi knjižara, Trg Svetog Save br. 46, Užice
Delfi knjižara, TC VIVO shopping PARK, lokal A10, Stevana Ivanovića bb, Jagodina
Delfi knjižara, TC Zemun park, autoput za Novi Sad br. 124-126, Beograd
Delfi knjižara, Vojvode Milana br. 4, Gornji Milanovac
Delfi knjižara, TC Aviv park Zrenjanin U. Bagljaš Zapad br. 5, Zrenjanin
Delfi knjižara, Trg Sv. Teodora Vršackog br. 5, Vršac
Delfi knjižara, TC Aviv Park, Živka Davidovića br. 86, Beograd
Delfi knjižara "Miloš Crnjanski", Vase Čarapića br. 2-4, Beograd
Delfi knjižara, TC Shoppi, Segedinski put br. 88, Subotica
Delfi knjižara, Bulevar Mihajla Pupina br. 181, Beograd
Laguna Klub čitalaca, Resavska br. 33, Beograd

izdavač
NP "VREME" d.o.o.
Trg Republike 5, Beograd

direktor
Stevan Ristić

pomoćnik direktora
Vojislav Milošević

finansijski direktor
Daniela Vesić

glavni urednik
Dragoljub Žarković

odgovorni urednik
Filip Švarn

pomoćnici glavnog urednika
Jovana Gligorićević, Momir Turudić

sekretarijat
Jovana Prešić

redakcija
Dejan Anastasijević,
Muharem Bazdulj, Dimitrije Boarov,
Slobodan Bubnjević, Sonja Ćirić,
Zora Drčelić, Slobodan Georgijević,
Nebojša Grujić (kultura),
Andrej Ivanji (svet),
Jelena Jorgačević, Tatjana Jovanović,
Jasmina Lazić, Zoran Majdin,
Radmilo Marković, Saša Marković,
Ivana Milanović Hrašovec,
Milovan Milenković (foto),
Milan Milošević, Teofil Pančić,
Saša Rakezić, Mirko Rudić,
Tamara Skrozza, Zoran Stanojević,
Tatjana Tagirov, Dragan Todorović,
Tanja Topić, Biljana Vasić, Miloš Vasić,
Marija Vidić, Ljubomir Živkov

dokumentacija
Dragoslav Grujić (arhiva)
Jelena Mrda (foto)

tehnička redakcija
Ivan Hrašovec (ur.), Tanja Stanković,
Vladimir Stankovski, Slobodan Tasić,
lektori: Katarina Pantić,
Živana Rašković, Ivana Smolović,
korektori: Nikola Dragomirović,
Ana Ćuk Dragomirović,
Stanica Milošević

internet izdanje
www.vreme.com
Marjana Hrašovec

prodaja i pretplata
Nikola Ćulafić, Milan Radović

računovodstvo
Slavica Spasojević

marketing
Aleksandar Aleksić (direktor)

e-mail: redakcija@vreme.com
telefon redakcije: 011/3234-774
telefaks: 011/3238-662

štampa
Rotografika, Subotica

ISSN 0353-8028
COBISS.SR-ID 16907266

04 **Intervju:** Vjekoslav Perica

08 **Spomen-soba Zorana Đinđića u Hrvatskoj**

Tišini: Niste dobrodošli

10 **Nuspojave:** Pašcad iznova puštena

12 **Intervju:** Sanda Rašković Ivić

16 **Er Srbija i Aerodrom:**

Troškovi vaši, zarada naša

20 **Evropske integracije Srbije (1):**

Dugi marš kroz poglavlja

22 **Intervju:** Suzana Paunović

24 **Izveštaj zaštitnika građana o nasilju nad**

ženama u Srbiji: Institucije kao saučesnici
u porodičnom nasilju

26 **Dani kupine, deveti put:** Savršen odziv

28 **Intervju:** Ivan Đorđević

KULTURA

34 **Svetska baština:**

Izuzetno lepa vest

38 **Arhitektura:**

Savremena prošlost, istorijska budućnost

44 **Intervju:** Paola Barbato

46 **Zanimljivo o filmu:**

Naš trag u istoriji Holivuda

49 **TV manijak:** Braco i seka

SVET

50 **Portret savremenika:** Fetulah Gulen

MOZAIK

54 **Feljton:** "Igre u Olimpiji"

57 **Lični stav:** Dragan Đilas

58 **In memoriam:**

Vladica Kovačević (1940–2016)

61 **Navigators:** Zujanje u najavi

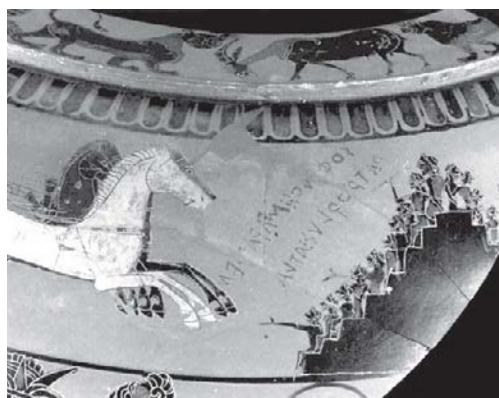
62 **Vreme uživanja:** Šlofjanka

Koliko je građane koštao poslovni "uspeh" kompanije Er Srbija u 2015. godini, koliko je štetu pretrpeo Aerodrom "Nikola Tesla" i kakve su mogućnosti da nacionalni avio-prevoznik od 2017. godine posluje profitabilno
PIŠE: RADMILO MARKOVIĆ

Stećci četiri države upisani na Uneskovu listu i zato što projekat kojim su nominovani šalje snažnu poruku dijaloga i razumevanja i zato što je njime podignut most kulture u ovom regionu
PIŠE: SONJA ĆIRIĆ

"Ova knjiga se bavi poreklom, istorijom, razvojem, pravilima i značajem koje su imale Olimpijske igre u Grčkoj nastojeći da prikažu deo društvenog konteksta u pojedinim periodima njihove istorije", stoji u predgovoru. U narednim brojevima, "Vreme" donosi izvode iz "Igara u Olimpiji"
AUTOR: ALEKSANDAR ĆIRIĆ

Fotografija na naslovnoj strani: Nel Pavletić /Pixsell

NAROD, PLEME,

**Srpski i hrvatski
nacionalisti
iskonstruisali su nove
kolektivne identitete
jedni naspram
drugih, a zatim i u
odnosu na susedne
narode – tako da je
onaj drugi negativan,
tuđi i dalek, naravno
– te novi identitet
nasuprot same SFRJ
i to da se bude sve
suprotno od onog
što je ona bila. Ove
konstrukcije su
dvadesetogodišnja
noćna mora
sveopšteg propadanja
i frustracije u
novim državama**

Vjekoslav Perica, hrvatsko-američki historičar specijaliziran za prošlost i sadašnjost religija Balkana (između ostalog knjiga "Balkanski idoli. Religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama", Njujork, 2002 prevedena i objavljena u Beogradu 2006 u izdanju Biblioteke XX vek), jedan je od najradikalnijih kritičara hrvatskog, ali i svih drugih nacionalizama u državama nastalim nakon raspada Jugoslavije. Perica je rođen u Splitu, doktorirao je na američkom Univerzitetu Minnesota, danas predaje na Odsjeku

za povijest Riječkog sveučilišta i gostujući je profesor na Univerzitetu Kolumbija u Njujorku. Ovaj bivši košarkaš KK Jugoplastika i mladih selekcija Hrvatske i SFRJ, bavi se sistematski i popularnom kulturom, iz čega je nastala zapažena knjiga "Nebeska Jugoslavija: interakcija političkih mitologija i pop-kulture", koju je napisao zajedno s ljubljanskim profesorom Mitjom Velikonjom. Nedavno je objavio izuzetnu studiju "Pax Americana na Jadranu i Balkanu: mirovne misije SAD – a prema međunarodnoj historiografiji, popularnoj kulturi i kulturi

sjećanja, 1919–2014", knjigu kojoj ćemo se zbog njene aktualnosti i originalne perspektive u budućnosti svakako morati vraćati. Surađivao je i u srpskim medijima (Peščanik), a zbog svojih stavova više je puta napadan, kako u hrvatskim medijima tako i anonimno, te proglašavan "ekstremnim ljevičarom" i "Jugoslavenom" (što Perica ne negira). S vjerojatno najvećim neprijateljstvom dočekan je njegov stav da je "Tuđmanova država druga Endehazija".

U ovom trenutku, odnosi Srbije i Hrvatske zaoštreniji su, čini se, nego ikad:

KLAN – BALKAN

Foto: Nel Pavletić

obilježavanje Dana ustanka u Srbu pretvorilo se u fizički sukob neoustaške grupacije s ostatkom lokalnih Srba i antifašističkih aktivista; presuda kardinalu Stepincu nakon sedamdeset godina je ukinuta, a praksa revizije historije provedena je institucionalno. U takvoj atmosferi, povodi za razgovor s profesorom Pericom očit su koliko i akutni.

“VREME”: Stvari su ovih dana s proslavom Dana ustanka naroda Hrvatske u Srbu eskalirale do usijanja. Kako gledate na sukob koji je stao samo korak od prolijevanja krvi i na

čitav društveni kontekst u kojem se to događa?

VJEKOSLAV PERICA: Ne znam što je veća sramota i društveno zlo: ekstremne grupe ili oportunistička licemjerna vlast i nacionalne institucije koje ih legitimiraju. Te grupe ustaških primitivaca i nisu tako minorne jer na sportskim stadionima i povremeno po ulicama narastu i tada o njima nakon ovakvih nastupa pišu svi zapadnoevropski mediji kao da su svi u toj nesretnoj zemlji isti. A vlastodršci u Zagrebu se prave da ih se sve to što ekstremisti čine ne tiče. Neofašizma u

Hrvatskoj po vladajućoj garnituri nema, ali navodno ima komunizma pa vlast i nacionalna crkva osuđuju sve totalitarne ideologije, naročito komunizam, a valjda bi i fašizam da ga vide. Kao ne znaju što znači u povijesti kad se javno pale knjige nepodobnih autora, poziva na linč pojedinaca i cijelih naroda, kad se ruše groblja i spomenici, uništavaju ćirilčni natpisi, diskriminiraju nacionalne manjine i tako dalje. Naravno, sve dok im ne stigne u iznenadnu posjetu američki ambasador za pitanja holokausta pa natjera demokratski izbranu predsjednicu države da Hrvatima preko televizije “otkrije Ameriku” priopćenjem da su fašizam, rasizam i ustaštvo srodna, neupitna i dokazana zla.

Kad spominjete povijest i analogije s prošlošću: vaša se struka nije proslavila u tome?

Povjesničari su od 1990. diskreditirana profesija na Balkanu, kao i neki profesionalni političari, svećenstvo, novinari i vojni lideri, i huškali su narode u rat i genocid. Ja po balkanskim kriterijima nisam povjesničar, hvala bogu. Diplomirao sam pravo, radio kao novinar, studirao sociologiju religije i teologiju, magistrirao politologiju, tek na kraju doktorirao povijest, i to u SAD. Moja je struka više historijska sociologija. Što se tiče povjesničarske struke u Hrvata danas, većinom su u toj profesiji oportunisti, neki su ustaše, revizionisti ili klerikalci, a tek nekolicina kolega, ne znam ima li ih više od desetak u znanstveno-nastavnim zvanjima, koji su se javno odupirali historijskom revizionizmu i mitomaniji kroz radove i javne istupe.

Bitka za povijest danas je ključ budućnosti na ovim prostorima. Povijest je najbitnija za nacionalizam koji je po najkraćoj definiciji slavan i teška prošlost bez mrlje, a pakao to su drugi. Ako snage razuma na ovim prostorima uspiju uvjeriti današnje Hrvate, Srbe i Bošnjake da im nacionalni identiteti nisu isključivo slava prošlost bez mrlje, da religije nisu najbitnije za nacionalni identitet, da nije

susjed neprijatelj i da postoje bolje varijante hrvatstva, srpstva i bošnjaštva, bez nedavno iskonstruiranih mitova, bez državnih religija i bez međusobne mržnje, ima budućnosti. U Zapadnoj Njemačkoj se sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog vijeka vodila takozvana bitka povjesničara. Da se nisu mobilizirali svi progresivni njemački intelektualci i shvatili da se iza revizionističke teze da su Staljin i Mao pobili više ljudi od Hitlera te prema tome nacizam nije najveće zlo, krije pokušaj rehabilitacije Hitlera, Njemačka bi demokracija bila pokopana.

stupidna premisa. Kad pišete o bauku SFRJ, kažete na jednom mjestu: "ta zemlja, iako "živa pokopana", ipak i dalje sudjeluje u promjenama i u društvu i u ljudskim glavama, dok se post-jugoslavenske tvorevine s "mučkom trude postati legitimne nacije".

Srpski i hrvatski nacionalisti iskonstruirali su nove kolektivne identitete jedni naspram drugih, a zatim i u odnosu na susjedne narode – tako da je onaj drugi negativan, tuđi i dalek, naravno – te novi identitet nasuprot same SFRJ i to da se bude sve suprotno od onog što

novotarije – dakle, ta nova Srbija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, i najnesretnija možda, Makedonija. To su sve nedovršene nacije i bez šansi da budu ikad dovršene, homogene su samo simbolično, izvana površnom promatraču, unutra su sva moguća proturječja, kao i u SFRJ – a možda i veća. Zato, uopće nije neostvarivo da umjesto ovih trenutačnih sedam, uskoro na ovim prostorima bude nekih 10-15 država.

Na toj istoj liniji, a u knjizi naslovljenoj "Nebeska Jugoslavija", pišete kako ste u Njemačkoj jednom jav-

■ Posebno je pitanje da li Jugoslavija uopšte može iščeznuti. Jer jugoslovenstvo nije bilo nadnacija niti nešto slično ovoj EU, nekakva briselska birokratija koju svi mrze, nego SFRJ smo bili svi mi – narodi, ljudi, gradovi, regije, dijalekti, mentaliteti i tako dalje. Uništavanje Jugoslavije je zapravo autodestrukcija svih ovih naroda i traje već nekih trideset godina

Na balkanskim prostorima, rehabilitirani su u zadnjih dvadeset godina razni hitleri iz našeg sokaka i krhka demokracija, pa i civilizacija na ovim prostorima je u opasnosti.

U tom smislu, vaše kolege u Hrvatskoj strukturno održavaju i glavnu dogmu – onu o takozvanom Domo-vinskom ratu. To je nesavitljiva ideološka premisa koja pozicije dvije strane čini nepomirljivima i isključuje bilo kakvo približavanje.

Još nekako je moguće religijskom ceremonijom i mitomanskom historiografijom zacementirati proturječne narative o istom događaju tako da svaka sekta obožava svoju verziju, ali trebali bi nam kolege fizičari i matematičari objasniti kako je moguće u istom trenutku, u istoj interakciji, da sve zaraćene strane – a u ratovima devedesetih bilo ih je barem deset – budu samo branitelji ili branioci, ili kako se to već kaže bosanski ili albanski, i da nema napadača, agresora. Ako se svi samo brane – od koga se to brane, tko sve te silne pravednike i mučenike napada?

U određenim krugovima nacionalno orijentiranim, ali uslovno rečeno građanskim, vladalo je uvjerenje da će podjela i kraj rata razdvojiti dva ključna naroda ovdje i tako riješiti problem. To je bila pogrešna, upravo

je ona bila. Ove konstrukcije su dvadesetogodišnja noćna mora sveopćeg propadanja i frustracije u novim državama, uz generacijska sjećanja i nostalgiju, te su produžili socijalističkoj Jugoslaviji život. Posebno je pitanje da li Jugoslavija uopće može iščeznuti. Jer jugoslovenstvo nije bilo nadnacija niti nešto slično ovoj EU, nekakva briselska birokratija koju svi mrze, nego SFRJ smo bili svi mi – narodi, ljudi, gradovi, regije, dijalekti, mentaliteti, i tako dalje. I još uvijek smo, samo su se simboli, mitovi i diskursi promijenili. Tu je, naravno, i zajednički ekonomski prostor kojem kulturne i nove političke barijere na tom malom prostoru smetaju i neće biti razvoja dok bude tih barijera. Uništavanje Jugoslavije je zapravo autodestrukcija svih ovih naroda i traje već nekih trideset godina. To se napose odnosi na prostor zajedničkog jezika, odnosno kako ga lingvistica Snježana Kordić zove – "jedinственog policentričnog jezika". Ukratko, smatram da je Jugoslavija, odnosno ta zajednička južnoslavenska jezgra malih naroda koji ne mogu opstati osim u solidarnosti, bila dugotrajnija povijesna tvorevina od dvije države, čija su heterogena struktura i zajedništvo usprkos različitostima formirane kroz vjekove. Za razliku od ovih tvorevina poslije 1991. koje su sve vještačke konstrukcije,

no izgovorili i donijeli "otkriće" koje je u stvari javna tajna: naime, da do smrti SFRJ nije uopće nikada došlo. To je tabu svih tabua, u Hrvatskoj pogotovo.

Nacija nije samo država, aparat, nego je ona, kako je napisao Hans Kon, duhovni princip. Poslije dolazi sav taj kulturni materijal, nacionalni i protonacionalni, pa sjećanja, pa mitovi, simbolika, i tako dalje. Tako da kad je prestala funkcionirati država SFRJ – koja je inače, to znamo, odumirala barem od 1974. ako ne i od pedesetih godina to jest od uvođenja samoupravljanja – dosta materijala koji je činio jugoslavensku naciju je preživjelo. Napose je duboki trag ostavila urbana pop-kultura osamdesetih, to je bila kao neka urbana kulturna revolucija. Od pedesetih do osamdesetih godina na tim je prostorima postojala i opipljiva i kvantitativno vidljiva dinamika razvoja, progres. Uz posrtna, ali progres po svim mjerilima i u svim područjima. Nasuprot tome, poslije ovih zadnjih balkanskih ratova, ničeg sličnog nije bilo u tih 20-plus godina. Čak ni stagnacije, jer da bi stagnirao, moraš prvo uzletjeti. Samo totalna destrukcija. Ove države propadaju, narodi se iseljavaju i prirodno izumiru. Za 50 godina tu će živjeti nekakva vrlo različita populacija. Sjećam se da sam par tjedana

prije iseljenja u Ameriku 1991, u Beogradu, tamo u bivšoj Ulici 7. jula, kod Patrijaršije, naletio na Branimira Džonija Štulića. Pričali smo šta nas čeka. On nije predvidio rat – nije Džoni neki mesija ni prorok kako nostalgičari vole da ga vide, ali sjećam se da jeste govorio proročanski te večeri i to sve kroz zajebanciju: "Ma neće nas čovječe tu za 20-30 godina uopće bit', tko to zna ko će se tu naseliti – najbolje bi bilo da ovi sa Zapada tu nasele Vijetnamce, mali su, puno više ih stane, malo troše i puno rade, samo takvi mogu ovo spasiti i preporodit..."

Referišete tu i na sve češću temu – utjecaj Njemačke, to jest Zapada na raspad Jugoslavije. Kod nas se formirala čitava jedna masa u međuvremenu koja je od međusobnog optuživanja jednim potezom prebacila kompletnu krivnju na takozvani Zapad. Izgleda da je u tom procesu riječ o jednom indirektnom, a sasvim nesvjesnom pokušaju pomirenja zapravo.

Balkanska tragedija devedesetih nije isto što i balkanizacija Iraka i Sirije. Nas nitko nije napao izvana, sami smo sebe uništili iznutra. SFRJ se nije urušila nego je uništena iznutra. Da je postignut konsenzus među domaćim političkim elitama, da je izbjegnut rat, velike sile bi nas podržale, ušli bi u EU, danas možda bili kao Poljska ili barem Rumunjska. Naravno, kad su velike zapadne sile vidjele da za to nismo sposobni i da smo krenuli u klaonicu, genocid i destabilizaciju geostrateški im važne zone, odlučili su nas balkanizirati, pretvoriti u nešto slično državicama srednje Amerike, da se sve to lakše pacificira, kolonizira, eksploataira.

Zaustavimo se malo kod te "geostrateški važne zone", prilično dvojbene fraze, a koja se ponavlja stalno i najčešće kod sumnjivih izvora. Po čemu smo mi tako "geostrateški važni"?

Ako SAD troše novac na tu *Bondsteel* bazu na Kosovu, valjda im je taj prostor ipak važan. I njima i NATO-u i EU. Mi smo granica, to smo uvijek bili, periferija Evrope, *borderlands*, kao što je, recimo, sjevernije Ukrajina, pa se trvu oko nje Rusija i Zapad. Može to biti i nekakav most, ili regionalni *checkpoint*, "kapija Evrope". Bliski istok je Zapadu kolosalno važan i balkanski prostori će imati funkciju koja će

se mijenjati u odnosu na stanje u Turskoj i na Bliskom istoku. Sad se eto širi bojazan da će nas Zapad pretvoriti u mega sabirni centar za milijune izbjeglica iz ratova na Bliskom istoku. To je moguće: jer kud će te izbjeglice? I tko je jačiji i slabiji od balkanskih postjugoslavenskih državica pa da pristane na ulogu sabirnog centra? Ali naši će nacionalisti, popovi i hodže već izmisliti zašto je to dobro. Hrvati će opet biti "antemurale Christianitatis". Srbi će biti prvi na istočnom bedemu, braniće Evropu od nadirućeg Islama, a s Rusima će održavati "special relationship", kao Izrael s Amerikom. Kad smo kod Izraela, takvu ulogu kao Izrael u svojoj makroregiji, na Balkanu priželjkuju i Srbija i Hrvatska, ali da bi bio Izrael, moraš imati Izraelce, moraš biti pame-tan, a to mi nismo.

Bošnjaci će vratiti BiH u funkciju turske provincije, u tom smjeru ih vode njihovi lideri. Baš me zanima što će smisliti Crnogorci i Makedonci, nisam pratio njihove mitomane i popove u zadnje vrijeme, koju će oni važnu ulogu u povijesti sebi smisliti.

Govorite iz Amerike gdje predajete i gdje živite. U tamošnjim akademskim krugovima tema Jugoslavije kao da je već dugo "non-subject", nešto o čemu se odavno ne govori.

Za vašiingtonski vanjskopolitički establišment, posthladnoratovski Balkan nakon što je pacificiran, daleka je periferija. Amerikancima je ovakav postjugoslavenski Balkan, kao simbol mržnje i podjela na bazi etnosa i religije, kulturološki odvrat. Podijeljeni sektaški etatiistički Balkan je "*unamerican*", negacija integracije slobodnih pojedinaca, vjerske slobode, slobode uopće, američkih ideala. Zašto? Zato što su glavna karakteristika današnjih balkanskih etnonacija – državne religije i vjerski monopoli. To je najteža negacija vjerske slobode prema 1. Amandmanu američkog Ustava. SAD su u Hladnom ratu ne samo iz interesa podržavale SFRJ, nego je američka diplomatska elita simpatizirala jugoslavenski multietnički i multikonfesionalni projekt. Znali su da će teško preživjeti, ali su za takvo rješenje na ovim prostorima SAD imale simpatija još od Vilsona. Kao i Britanci uostalom, čije su intelektualne elite poslije Velikog rata govorile:

ako možemo mi, ujedinjeni Englezi, Škoti, Velšani i irski protestanti pod engleskom dinastijom stvoriti imperij i dominirati svijetom, zašto ne bi mogli pod srpskom dinastijom Srbi, Hrvati i Slovenci stvoriti nacionalnu državu koja bi dominirala tom regijom i ekonomski je razvila. Čerčil je poslije Drugog svjetskog rata podržao jugoslavenski federalizam. No poslije balkanskih ratova devedesetih, zapadni Balkan za Ameriku nema misiju ili funkciju one težine kakvu je imao u Hladnom ratu. Vašingtonu je bitno da nema rata. Ako se nastavi balkanizacija

vidite mogući razvoj, ili ćemo ga nazvati rasplet, u tom pravcu?

Vidjeli smo da je u Hrvatskoj ipak brzo pala ova, već opisana kao najgora vlada od 1990. Demokracija ipak hvata korijene, a tu je i strah svih domaćih vladajućih elita od EU i Amerike. Teško je na te izbore izlaziti jer su glavne stranke vrlo slične i ništa se neće suštinski promijeniti. Međutim, demokraciju treba kultivirati, razvijati građansku svijest i građansku političku kulturu, sudjelovati u političkom procesu, ma kako odvratni ti likovi na vlasti da su. Inače mislim da će u Hrvatskoj pobijediti

Hrvata uvijek je bilo više disidenata, liberala i progresivnih katolika među klerom nego ikad u Srpskoj pravoslavnoj crkvi ili Islamskoj zajednici u BiH, recimo. Tu je i Drugi vatikanski sabor i Reformacija sto ni jedno ni drugo ove dvije konkurentске balkanske religije nemaju. Šezdesetih godina, tu su bili progresivni teološki krugovi u Zagrebu i Sarajevu, a u zadnjih dvadeset godina napose, aktivni su bosanski franjevci kao kritičari nacionalističkog ekstremizma. Zagovornici crkvene socijalne doktrine skoro da su blizu teologiji oslobođenja. Zatim, ako je danas srpski

■ Građanski aktivizam i javni lični moralni stav postaje obaveza svakog pojedinca, kroz svaki medij i zato mirnim skupovima u javnosti treba svaki dan slati poruku: "Ne u moje ime, nećete više"

bez rata – okej, može, dvadeset-trideset državnica po Balkanu, neka ih. EU, banke i korporacije drže to pod nadzorom dok lokalna ratoborna plemena ne odumru prirodnim putem, nema tu nikakvog potencijala, sve se vidi.

Vašington je danas preokupiran Srednjim istokom. Već nekoliko godina otakao je Henri Kisindžer počeo koristiti analogiju Tridesetogodišnjeg rata i Vestfalskog mira, svi čekaju da se po Iraku, Siriji, Jemenu i okolici, a naročito u Libiji, zaraćene sekte iscrpe. Svako krdo u svoju homogenu religijsku državicu, da ih se balkanizira, podijeli, usitni, povuku nove provizorne granice, a onda se tako podijeljeni navikavaju na novi suživot uz nadzor, opet, zapadnih korporacija, banaka. Nova runda kolonizacije. Te analogije iz europske povijesti 17. vijeka su zanimljive. Meni izgleda da su balkanski ratovi devedesetih možda bili kao ona češka uvertira u Tridesetogodišnji rat, 1618–1620, a ovo po Iraku i Siriji je kao 1630. i 1640. pa do Vestfalskog mira 1648. Tu nam je Dejton bio kao neki test, kao neka "mini Vestfalija". Kaže ujka Sem: "Ajde sekte, naučite živjeti podijeljeni jedni pored drugih, mrzite se, ali ne ratujte, surađujte kad morate, nemate kamo."

U Hrvatskoj su najesen izuzetno važni izbori, u Srbiji problemi stvoreni prošlim izborima nisu ni završili još. Budući da povjesničari u prošlost nalaze eventualne modele i za dolazeće društvene procese, kako

nedavno svježe ušminkani HDZ, ta "zločinačka organizacija s ljudskim licem". I u Srbiji je slično, ne vidim alternativu sadašnjoj garnituri: tu je stasiti srpski Putin bez Putinove moći, ali s viškom centimetara za koje bi mu Vladimir Vladimirović dao tonu zlata iz Kremlja.

Kad govorimo o Vučiću i Srbiji, na jednom mjestu iznosite frapantnu tezu: srpski nacionalizam bio je najjači osamdesetih i devedesetih, ali je nakon 2001. u relativnom slabljenju u odnosu na hrvatski. Zaista to mislite ili provocirate matičnu okolinu?

Tako mislim. Tu je tezu najprije pred koju godinu iznio filozof Slavoj Žižek: tu je glavni faktor crkveni hrvatski klerikalizam, po njemu najmračnija sila među balkanskim nacionalizmima danas. Ja sam se s tom tezom u osnovi složio u prošlogodišnjem članku u jednom američkom časopisu koji uređuje ugledni Paul Pavle Mojzes, poznati američki metodistički teolog rođen u Novom Sadu. Ali sam pojasnio da se o tom hrvatskom katoličkom nacionalizmu i klerikalizmu ne može olako generalizirati jer nije cijela ta crkva identična nacionalističkom konceptu "Crkve u Hrvata" – to je inače jedna od perverznh hrvatskih imitacija svetosavlja, da i Hrvati kao i Srbi imaju, kao, "nacionalnu" crkvu s plemenskim imenom u nazivu. Pleme je glavno božanstvo na Balkanu, tom se idolu svi ovdje klanjaju: narod, pleme, klan – Balkan.

Ipak, u takvoj Katoličkoj crkvi kod

nalizam relativno slabiji od hrvatskog, ne znači da će takav dugo ostati. Nedavno je politolog Dejan Jović iznio tezu da je hrvatski nacionalizam ojačao poslije ulaska Hrvatske u EU. Tako šikanira Srbiju, baš kao slovenski nacionalizam spram Hrvatske prije nego je ušla u EU. Sad EU kroti Srbiju i Srbija je krotka dok ne uđe u EU. Onda će se srpski nacionalizam probuditi i tlačiti opet susjede, prije svega nesretnu Bosnu i Hercegovinu koja će tada ulaziti u EU. A Srpska crkva će za to vrijeme – ko o čemu, oni o Kosovu, srpskom Jeruzalemu, sve dok se tamo opet ne zatalasa pa Albanci sruše crkve i zapale manastire koje onda EU obnovi, dok su zadnji put škole i bolnice sagrađene i obnovljene u eri SFRJ.

Sve to uzevši u obzir, rekli ste mi jednom: "Situacija se zaoštrila, sve se podijelilo, zauzele su se busije. Nešto bi trebalo napraviti, a naravno ne možeš zagovarati nasilje." Koje bi hipotetsko rješenje moglo biti onda?

Na sreću, velik je broj u svim ovim državicama, angažiranih aktivista u borbi za ljudska prava, protiv nacionalističkog bezumlja i korupcije. Bit će to sve masovniji pokret i ujediniti će se preko svih tih vještačkih barijera. Građanski aktivizam i javni osobni moralni stav postaje obaveza svakog pojedinca, kroz svaki medij i zato mirnim skupovima u javnosti treba svaki dan slati poruku: "Ne u moje ime, nećete više."

ĐORĐE MATIĆ

Niste dobrodošli

Kaže Drago Bojić: rat na ovim prostorima i poratna nemogućnost oslobođenja i izlaska iz ratničkog mentaliteta pokazuju kako velike razmere mogu imati kućni fašizmi i nacionalizmi, pogotovo kad se politički omasove

Tužno je sve to bilo: prošle nedjelje je Marko Oršolić iz organizacije IMIC "Zajedno" (Internacionalni multireligijski interkulturalni centar) namjerio da otvori spomen-sobu Zorana Đinđića, srpskog premijera ubijenoga 2003. godine, koji je rođen u tom kraju.

Trebalo je da uvodnu riječ održi profesor Žarko Korać, a tu su još neka zna- na imena bila u najavi. Sve se to trebalo dogoditi u Kući mira, otvorenoj još 2008. godine na imanju Župe crkve Majčinstva Blažene Djevice Marije u zaseoku Hrvatska Tišina, nedaleko od Bosanskog Šamca i onoga što svi znamo o geografskom pojmu Bosanske Posavine.

BEZ DIJALOGA

Ništa od svega toga se nije dogodilo. Naprotiv: ta Kuća mira, rekonstruisana nakon devastacije u ratnim godinama, pa obnovljena 2008. godine i osnovana "sa jednim jedi- nim ciljem – da se ne dozvoli nikome da ljude vjerom dijeli", kako je tada rekao jedan od osnivača Marko Oršolić iz IMIC-a, prošle je nedjelje postala mjestom razdora, suprotno Oršolićevim riječima rečenim na otvaranju da "često ljudi iz nemara, nehata i nerazumijevanja ne shvaćaju koliko je važan taj dijalog".

Mala skupina gostiju, jedan čovjek u crnom (nema veze s ustaškom pričom) koji – Pavo se zove – cijelo vrijeme govori da nema nikog od njegovih župljana, a njegov je djed tko-zna-odakle donosio kamen za zidanje te današnje Kuće mira, u koju ni križ ne može unijeti – dok ostali pokušavaju da mirno prostru argumen- te. Ništa od toga: on telefonira, ovi "naši" mu podastiru argumente da je još 2007. godine potpisan ugovor od strane svih nadležnih i Marka Oršolića i IMIC-a, do- nosi se i uramljen ugovor o tome... U me- đuvremenu, župljani pristižu, a nadležni

– nitko iz Župe, ali niti iz obližnjeg Franje- vačkog samostana – ne odgovara na te- lefonske pozive.

Pavo više, lokalni novinar Vid mu od- govora: što lažete danas da niste bili u ratu, a jeste svi. Pavo kaže: ja nisam, ni- sam htio oružje, zato su me maltretirali, zato sam otišao u Švajcarsku kod kćeri. Pritom: ako se održi ovo za Đinđića, ko- jega cijeni do neba, i on i bar pet-šest po-

BEZ SPOMEN-SOBE U RODNOM KRAJU: Zoran Đinđić

Foto: Goranka Matić

rodica će se iseliti. Uglas viču došli u me- đuvremenu: tko vas je zvao, ovo je naše (spominju se i četnici u tom višeglasju), vi ste nama ovo i ono, gdje je Marko (Or- šolić), kakav je on Hrvat, treba mu pasoš oduzeti, treba ga objesiti... Prednjače dvi- je žene, koje pokušavaju smiriti dvojica, valjda Hrvata, razumnih.

Odustaje se od svega: Koraćevog preda- vanja i priče i te čuvene "spomen-sobe" Zo- rana Đinđića, u kojoj bi se – osim fotografi- je i nešto knjiga dodala još i knjiga Miloša Vasića o atentatu – i društvo se razilazi: ide se u kafanu "Kod Grka", u kojoj nije Korać održao predavanje, kao što je većina medi- ja javila. Ne, bili smo svi još jednom zgrože- ni, iako nam nije bilo prvi puta, time koli- ko smo neprijatelji jedni drugima.

PARALELNI SVETOVİ

Drago Bojić, taj briljantni mladi čovjek i nasljednik oršolićevske humanosti, u

svom eseju "Paralelni svjetovi i kućni fa- šizmi" (tačno.net, 9. maj 2016), kaže: "Nije točno ni to kako nacionalizam na ovim prostorima raspiruju nacionalne stranke i njihove politike i kako te vrijednosti ne dijele 'mali i obični' ljudi. Naprotiv, on se intimno njeguje upravo među takozva- nim malim i običnim ljudima, koji su i u proteklom ratu s takvom lakoćom mal- tretirali i ubijali svoje dojučerašnje kom- šije. Rat na ovim prostorima i poratna nemogućnost osobo- đenja i izlaska iz ratničkog mentaliteta pokazuju kako ve- like razmere mogu imati kućni fašizmi i nacionalizmi, pogoto- vo kad se politički omasove."

To smo vidjeli prošle nedjelje u Hrvatskoj Tišini: načelno su se nadležni, i politički i vjer- ski, sa Oršolićem dogovorili o tzv. suživotu, ali život je neg- dje drugdje. Tu crkvu Župe cr- kve Majčinstva Blažene Djevi- ce Marije u Hrvatskoj Tišini 90- ih godina temeljito su srušili i

opljačkali (dan-danas nisu vraćene niti matične knjige, niti tri zvona, niti osta- la imovina) "oslobodioci", uglavnom srp- ski, koji su od života i imovine oslobađali župljane. Isto je bilo i sa današnjom Ku- ćom mira, koja je u sastavu župljanskog imanja.

Problem je u tome što ti "oslobodioci" nisu oni Srbi koji su se prošle nedjelje našli u dvorištu kraj Kuće mira, naprotiv. Problem je i u tome što je pomirenje počeo 2008. godine, a razrušeno prije nekol- ko dana. Problem je i u tome što je i dalje sve nacionalno. Reče jedna bijesna žena nama gostima: "Niste dobrodošli ovdje."

Rekoh ja njoj, gadeći se samoj sebi: "Da mi dođete u Zagreb, pa da ja vama kažem da vi niste dobrodošli", a ona će naroguše- na na to: "Ali ja živim u Hrvatskoj."

Dovoljno li je, građani naši postjugo- slavenski?

TATJANA TAGIROV

Paščad iznova puštena

Uf, sva sreća da sam već – nešto ranije nego inače – obavio ovogodišnje letovanje u Hrvatskoj: bilo bi baš nekako nezgodno da ovih dana izbije novi rat između junačkih nam Srba i kulturnih im Hrvata, a ja tamo, na teritoriji neprijateljske države! Zamislite, recimo, da me zli (ali i neupućeni) Hrvati otmu pa zatraže razmenu ili otkup od srpskih vlasti, a ove se elegantno ogluš o ljubaznu poslovnu ponudu? Pao bih na teret hrvatskog budžeta, bar dok me iz razloga štednje ne *outsorsuju* u nekom budžaku...

Pa dobro, ali oko čega bi to Srbija i Hrvatska, pobogu, ratovale? Ne oko Karlobaga i Virovitice – to smo apsolvirali, čak i Šešelj je shvatio – nego, koliko razabirem iz ove kakofonije budalaština, valjda oko Stepinca i Glavaša?! Čekaj, zar Stepinac nije tip iz onog tamo rata, pretprošlog? Nije li, metaforično gledano, rat sa "Glavašem" iz devedesetih nastao oko "Stepinca", između ostalog? Jeste,

nije moguća, ne postoje nikakve – ali baš nikakve! – realne i utemeljene pretpostavke za nju, čak ni psihološke, koliko god da se na tome (iznova) radi. Bombe koje se puštaju u etar, dakle, nisu razorne i ne ubijaju, svakako ne na način devedesetih: one su, međutim, ekološki opasne, jer zagađuju i zasmrđuju. Gadno je živeti uz njih, ali po život je mnogo opasnije prelaziti Kolarčevu ulicu oko podneva. To da ovako smrde uopšte nije ništa čudno s obzirom na njihov hemijski sastav – a bogme i na profil onih koji ih razmenjuju: odatle ne biva vanile i lavande, samo bazdećih supstanci. O čemu je, jebiga, valjalo misliti onda kada smo te puštače nadripolitičkih bombi-smrdulja pokupili s otpada devedesetih i stavili ih u (više tobožnju nego traljavu) reciklažu, ali sada više vajde od toga nema. Samoosuđeni smo na njih za još nedefinisano dugo vreme: u Srbiji svakako, u Bosni takođe, za Hrvatsku će se ubrzo videti.

Ako vam se čini da živite u operetskoj verziji 1991. na Balkanu, to je zato što su na vlasti

tako da po toj matrici ne bi bilo ništa čudno da sada zaratimo glede Glavaša, pa da u tom najnovijem ratovanju iz anonimnosti ispliva neka nova vedeta, a onda za jedno dvadeset-trideset godina lepo zaratimo oko tog nekog novog, i tako u krug.

Ako vam sve ovo zvuči prešašavo, onda biće da ne pratite paralelni svet letnjeg medijsko-političkog simulakruma u Srbiji, Hrvatskoj i donekle u Bosni. Naime, ako je suditi po nikada toksičnijoj retorici, i to ne samo onoj neoficijelnoj, i posle razmene silnih "diplomatskih nota" i drugih loše uvijenih kofa govana, zaista ne znam šta bi moglo da preostane nego povlačenje ambasadora, a onda i pokazivanje mišića, zveckanje oružjem, i neka forma "fizičkog sukoba", ne interpersonalnog, nego interdržavnog.

Da li to znači da mislim da će se Neko Veliko I Grozno Nešto stvarno dogoditi? Ma ne, naravno! Ne, iz mnogih vrlo jakih razloga, s tim da među tim razlozima apsolutno nije bilo kakvo pouzdanje u pamet i čast ljudi koji vode ove tužne zemlje. Samo što njih odavno niko ništa ne pita: mogu da "nahrane svinje i ne diraju gumbe" kao Suljo iz vica u eksperimentalnom svemirskom brodu, tj. mogu da kakuckaju po svom i tuđem dvorištu (što obilato koriste), ali ne i da pucaju, čak ni u vazduh. Veća je verovatnoća da će Redžep Tajip Erdogan postati lezbejka kalvinističke veroispovesti koja posvećeno sluša thrash metal i onda se kao takva udati za Vladimira V. Putina evoluiralog u brianetu veganku koja svira ritam gitaru u Pussy Riot, nego da se centralni južnoslovenski prostor ponovo nađe u stanju rata koji ne bi bio posve hladan. Nikakve stvarne frke neće biti jer, kako napisah prošle nedelje, ona *sistemska*

Nemogućnost fizičkog ovaploćenja stvarnog *sranja* koje bi podsećalo na slatke male kanibalske događaje iz devedesetih ipak ne znači da se ovim trovačkim mahnitanjem ne treba podrobnije pozabaviti. Mentalna tortura kroz koju prolazimo manje-više svakog leta, a ovog je baš žestoko zaošijana, pokazuje stvarno stanje ne u tzv. regionalnim odnosima, ili srpsko-hrvatskim, ili srpsko-bošnjačkim ili ne znam kojim, nego baš ono što se nastoji prikriti: pravo stanje **unutar** svake od tih država; patološku sliku stanja tih društava, kidnapovanih i serijski silovanih od dokazano najgorih ljudi koje uopšte ima. A nije problem u tome što ti dokazano najgori uopšte postoje, jer takvog šljama ima svuda, nego što su oni ujedno i dokazano najmoćniji ljudi u tim zemljama: u njih je i moć, i sila, i novac, i institucije (tj. njihove prazne ljuštore) i lavovski deo "javnog diskursa" i štošta još. Zato se ojađenim podanicima i nudi sve radioaktivnije prekoplotiranje i pljuvanje u komšijski tanjir te psovačko nadvikivanje preko ograde: ne bi li podaništvo zaboravilo na mizeriju sopstvenih života, mizeriju koja, uzgred, nipošto nije samo materijalna. I nemojte za sve to kriviti njih, krem našeg ološa, ponovo uzveran u društvene vrhove: ne bi oni bili tu gde jesu da ih većina u svakom od ovih društava (uključujući i većinu unutar "prosvetene i emancipovane građanske elite") nije na te tronove iznova popela, ko činjenjem, ko nečinjenjem.

Pre nego što dođemo do toga, hajde da se još malo zadržimo na samoj gotovo pa predratnoj psihozi koja se ovih dana veštački proizvodi. Prateći sadržaje kojima se intenzivno puni javni prostor – isuviše intenzivno i ciljano da bi bilo sasvim spontano – reklo bi se kao da je izvesna

vrsta paščadi nehajno, štaviše sasvim namerno, puštena s lanca i razularena do kraja, a ta se paščad baš bučno i mučno kevtavo raduje jer joj se čini da je nanjušila krv u najavi – a na tu supstancu ona jedino radi. Pogledajte samo “državotvorne” dnovinčine i “patriotske” portale incestuozno bliske Ovdašnjoj i Tamošnjoj desnici na vlasti: ne osećate li krvosledničko slatko iščekivanje – uprkos licemerno smrknutim izrazima njuški – dok se talambasa o stanju koje je, je li, više “predratno” nego “posleratno”? Osećate li bljesak nade i titraj neizdrža dok čitate nekog dežurnog seratora, po svoj prilici brkatog penzionisanog marksistu-lenjinistu udbaško-kosovske provenijencije koji se jednog lepog dana tokom 1991. naprasno probudio kao mašala golemi Srbin (Hrvat, whatever), kako baja da na Bajakovu samo što se nisu pojavili tenkovi s jedne i druge strane? Zna on i sam da je to, blago rečeno, ipak malo *preterano*, ali kako da ne pusti slat-

u Bosni, imate one iste političke snage, one iste vrednosno-ideološke sklopove, a neretko i one iste pojedince, koji su tu bili i 1991. i još dovoljno potonjih godina, sve dok iza njih nije ostalo samo zgarište. Posle su došli neki koji su to pepelište imali da očiste i na njemu nešto izgrade. Traljavo su uradili posao, ali su ga ipak uradili, taman toliko da prođe dovoljno vremena i svega ostalog i da *sancta simplicitas* onom ološu koji im je prethodio zaboravi sva neuporediva nepočinstva. I tako su se vratili na vlast, doduše kao operetska verzija samih sebe, ideološki tobože preumljeni u operetsku, kičerski sterilizovanu i pasterizovanu verziju svojih ranijih uverenja: mislim, nije da su se ona stvarno fundamentalno promenila – ne ide to, moj kume, tako – nego su više ostala bez vatrenog punjenja. Paščad danas još bešnje laje, samo više nema čime da grize. Zato njihove javne detonacije danas tako smrde, mada ne pucaju.

u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni operetske verzije onih koji su i tada bili na vlasti

koj mašti na volju, da ga pusta želja mine? Utoliko pre što dobro zna da time svira melodiju koja je u savršenoj rezonanci s muzičkim ukusom Gospodara, odraslih baš na ovakvom talambasanju?

Šta, dakle, iza svega ovog letnjeg divljanja 2016. “objektivno” stoji? Šta se to promenilo i pogoršalo u objektivnoj, stvarnoj stvarnosti, u našim životima, u ovim državama i između njih? Ništa posebno, uobičajeni skandali i paraskandali, naporno i rutinersko razvlačenje svega zamislivog i nezamislivog iz Drugog svetskog rata, plus Oluja, Srebrenica, Milošević etc., znate već napamet taj repertoar sa svih strana. Plus poneka sudska zvizdarija, kakvih bar nikada nije nedostajalo. Ništa bitno novo, sve je reciklaža predobro poznatih motiva, svakosezonska stvar, nešto na šta smo već odavno oguglali, bar u onoj meri u kojoj je to normalnom insanu uopšte moguće. Ali, kako to da se sve to, umesto da po prirodi stvari svake sledeće godine bude sve slabije (i bivalo je, do nekog trenutka), poslednjih godina, naprotiv, upadljivo pojačava i pogoršava, s (kvazi)dramatičnom kulminacijom kojoj upravo sada svedočimo? Ne treba ići daleko po razloge, ni u prostoru ni u vremenu. Istini za volju, paščad koja je ciljano puštena s lanca objašnjavaće vam ovo veleumnim “geopolitičkim” razlozima (“Geopolitika je hobi dokonih budala”, mudro kaže Tomić Ante, prezime mu znate) i uplitati u to poslovičnog Rusa, Amerikanca, Brisel, bregzit, Švabicu, Kineza i Hogara Strašnog. Pa dobro, jedan od nusposlova paščadi izdate u najam i jeste da mute vodu i dodatno sluđuju labilne i neznavene. Pravi su razlozi ipak em geografski mnogo bliži em mnogo banalniji: ako vam se čini da živite u operetskoj verziji 1991, to je zato što na vlasti u Srbiji, u Hrvatskoj, i dobrim delom

S povratkom na vlast svih tih vučića, nikolića, dačića, ha-dezeovaca, tuđmančića juniora, izetbegovića i ostalih, za svega godinu-dve južnoslovenski je Balkan ponovo postao kloaka tuposti i jeftine, patetične mržnje bazirane na pritvornom samosažaljenju u kolektivnom narcisizmu Većitih Žrtava koje parazitiraju i nezdravo rastu na stvarnim i tobožnjim grehovima onih sebi sličnih sa druge stranice naših bijednih državljanuljskih graničica. Kako sada daleko izgledaju one smešnjikave šetnje Tadića i Josipovića po Opatiji ili Subotici, kao da su se odigrale u nekom drugom životu... Pa dobro, zar i Ovi ne šetaju s vremena na vreme, čak i igraju šah, drže se za ruke, samo čekaš ko će prvi da se krljne u usta? Naizgled da, ali još od antike nam je ostala mudrost da “Kad dvojica čine isto, nije isto” (Si duo faciunt idem, non est idem): ovi, naime, to naprosto ne umeju, a verovatno ni ne žele; okej, krene im dobro za trenutak pa ih svi tapšu po ramenu, ali avaj, ubrzo – najčešće na prvom iskušenju – nadvlada njihova prava priroda, i piši propalo. Sa njima na vlasti, južnoslovenski prostor ne može biti drugo nego mesto samoobnovljive moralne mizerije i stvarne, multidisciplinarnе nesreće. Tako se treskom o tvrd patos realnosti razbio još jedan tupoumni mit, rado širen poslednjih godina kao gljivično oboljenje uma: onaj kako tobože “Samo desničari i nacionalisti mogu da se mire”, jer, ko biva, samo oni imaju nepotrošive kredite patriotske verodostojnosti. Tako to možda izgleda u glavi malog Perice, ali stvarnost ide drugim drumom, i tako će i nastaviti. Pogušićemo se u smradu bezdušne tuposti i ciničnog parazitiranja na tuđoj nesreći. Da makar možemo da provetrimo malo, da otvorimo prozor, ali džaba: odande nam to i ulazi!

Fascinacija žrtve dželatoma

“Na Kosovu i Metohiji su naši odbornici odbili da budu sa SNS-om, a imali su velike ponude.

Tamo se mnogo teže živi nego na Vračaru i Voždovcu, pa onda, kad su mogli oni da odbiju, mislim da mogu i svi ostali. Kod nas u društvu, a ni naša stranka nije imuna na to, ima ljudi koji su po zanimanju profesionalni političari. Oni kad padnu iz politike, nemaju gde da padnu – nemaju zanimanje, zvanje niti znanje kome će da se vrate. Ivica Dačić i premijer Vučić ništa drugo u životu nisu radili nego što su držali banku u Skupštini, bili političari, direktori, i to je sve”

U petak 29. jula, Sanda Rašković Ivić podnela je ostavku na mesto predsednice Demokratske stranke Srbije. Tokom konferencije za medije u Skupštini Srbije, na kojoj su ona i lider Dveri Boško Obradović saopštili da su podneli zahtev za formiranje anketnog odbora koji će ispitivati da li je bilo izborne krađe, Rašković Ivić je rekla da će ostati u DSS-u i u poslaničkoj grupi stranke u Skupštini, a da je ostavku podnela zbog neslaganja sa sklapanjem koalicija sa Srpskom naprednom strankom na lokalnu.

“VREME”: Rekli ste da je ostavka došla nakon neslaganja sa politikom lokalnih odbora, posebno na Vračaru. DSS na Vračaru ima jednog odbornika, Uroša Jankovića. Ako je on postupio protiv volje stranke, zbog čega nije izbačen? Upravo to su, nakon preletanja svojih odbornika na Vračaru, uradile druge stranke, poput Dveri i Levice Srbije.

SANDA RAŠKOVIĆ IVIĆ: Stvar je u tome što to nije bio izbor tog jednog odbornika, nego je bio izbor celokupnog gradskog odbora DSS-a u Beogradu. Ja sam smatrala da ne možemo da istovremeno budemo i vlast i opozicija. Vračar nije neka obična, mala opština u unutrašnjosti Srbije.

Maltene je simbol.

On je simbol otpora Srpskoj naprednoj stranci. Pokazalo se koliko je njima bilo značajno da dobiju Vračar, jer su tamo nagurali i tog čuvenog Vesića, koji je pre bio strah i trepet u Demokratskoj

stranci, a sada je strah i trepet u SNS-u. Potom, tu su imali i ministra, Selakovića, Đurića, dakle, gurnuli su najjači sastav na Vračar. Sa druge strane, imate situaciju da SNS sada već bezmalo dve godine uništava DSS, otima joj odbore i odbornike, maže nas katranom i optužuje za sve i svašta. I ja lično i cela stranka smo prošli kroz medijskog toplog zeca i užasnu krađu, koju smo mi, uostalom, i dokazali. Na tom istom Vračaru demokratski blok je dobio izbore, imao je većinu. Prema tome, ovo je prekrajanje izborne većine građana – upravo su nam ti ljudi pomogli i odazvali se na naše apele da pokažemo da se radilo o krađi, i sada mi treba nakon toga da pravimo vlast sa SNS-om na Vračaru. Još nešto: možda je to malo šire promišljanje, ali moje shvatanje politike jeste da politika treba da bude ideja i moral. Znam da se koncept morala nešto malo i promenio, sa godinama i modernizacijom, međutim, ipak ne može da se promeni u potpunosti – politika je ta koja treba da menja društvo, da menja vrednosni sistem u društvu.

Nažalost, menja ga.

Nažalost, i to u smislu anomalije, gubitka i promene svih vrednosti, i u smislu bezakonja, a Demokratska stranka Srbije je odlučila da u tome učestvuje. Naprosto nisam mogla drugačije da pokažem svoje neslaganje, osim svojom ostavkom. Ne bi bilo demokratski da sam rasturila ceo beogradski odbor – na šta bi to ličilo, to bi bila strahovlada, a ja bih bila etiketirana kao neka autoritarna žena koja trenira strogoću, koja se ne ponaša u skladu sa

statutom, koja razbija stranku, kao Medja koja jede svoju decu. E pa sad, da ne bih bila takva, odlučila sam da podnesem ostavku, a da se na jesen u stranci raspiše i radna i izborna skupština, tako da vidimo koja je to naša politika, da još jednom utvrdimo političke principe, i da onda izaberemo rukovodstvo stranke. Da ne bismo grubo i agresivno sprovodili partijski stav, ili stav predsedništva stranke koje bi, ipak mi se čini, većinski podržalo ovu čistu ideološku liniju, najbolje je da napravimo skupštinu i tačno utvrdimo gde stojimo i kojim putem želimo da idemo – to je najelegantniji i najpravedniji demokratski način.

Otkud to da ceo beogradski odbor podržava sns? Rekli ste da sns otima odbornike, je li to ta priča?

Ne mogu da kažem ceo beogradski odbor, ali velika većina. Da, to je ta priča – nije bilo dovoljno što nam je preko Andreje Mladenovića SNS rasturio beogradsku organizaciju. Mislila sam da će ovo malo što je ostalo biti ljuta opozicija Srpskoj naprednoj stranci. U nekim odborima je to tako, međutim, u nekim odborima nije. To je ono što se u psihijatriji zove fascinacija žrtve dželatoma, mi smo u to utonuli.

Šta podrazumeva ta fascinacija?

Podrazumeva da idete i trčite ka onome ko vas ubija. To je sindrom logorskog kapoa, koji je bio prisutan u nacističkim logorima.

To je mehanizam odbrane?

Jeste. Ja sad malo psihijatrizujem celu stvar, ali ne mogu da pobežnem od svog

Fotografije: M. Milenković

vlastitog zanimanja. Ne možete vi izdvojiti politiku iz psihologije, ne možete izdvojiti politiku iz ličnosti, svih njenih delova i mehanizama odbrane koju svaka ličnost ima. Svakako, ne može da se govori o nekom grupnom mehanizmu odbrane, ali bih rekla da je beogradski odbor pokazao da je sklon upravo tom manevru, a to je fascinacija žrtve dželatom. Drugog objašnjenja nemam – drugo objašnjenje bi bilo da je tu ušao novac. Ne verujem da je ušao novac, ali verujem da je bilo: eto, hajde da se sačuvamo tako što ćemo se pritajiti, pa sa njima sarađivati, pa ćemo nešto probati. Šta – ne znam.

Nije reč samo o beogradskom odboru, za "Novosti" ste izjavili da isti stav ima i deo predsedništva stranke, neki potpredsednici, izvršni odbor...

Ne ceo izvršni odbor, ali jedan veliki njegov deo. Ljudi su se prosto prepustili. Postoje sjajni ljudi, i cenim i poštujem sve članove izvršnog odbora. Ali, sve se događalo uz izgovor "pusti lokal, nema veze". I onda sve tako "nema veze" i dođete do toga da se prepustite i da vas zaskoče.

DSS ima šest potpredsednika. Koliko ih je podržalo stav beogradskog odbora?

Neću govoriti poimence. Postoje ljudi u predsedništvu koji su oštro protiv, kao i potpredsednici koji su oštro protiv. Oni nisu samo sa Kosova, ima ih i iz drugih delova zemlje. Postoje i ljudi koji se različito određuju, od slučaja do slučaja. A ima i ljudi koji smatraju da treba ulaziti u vlast, jer je vlast jedini način da se sačuva odbor na lokalnu, a time da se sačuva i stranka. Međutim, ja imam kontraargument: mi smo u gradovima, u kojima smo na izbore izašli sa pozicije vlasti, imali lošiji rezultat zajedno sa Dverima, nego tamo gde smo izlazili sami, kao opozicija, a govorim o mestima u kojima smo imali čak i visoke funkcionere, poput zamenika gradonačelnika.

Da li je DSS i dalje opoziciona stranka?

Naravno. DSS je opoziciona stranka, i to se sigurno vidi po našim istupima u javnosti i saopštenjima.

Vidi se po vašim istupima, ali nakon ovoga što ste obelodanili u petak?

Mislim da i druge kolege imaju taj opozicioni istup, pogotovo kada je reč o

visokoj politici. Mi smo mislili da se može nekako napraviti shizis, rascep, između lokalne i visoke politike.

Može li? Mnogi zastupaju taj stav da su na lokalnu sve koalicije moguće, da je tamo situacija drugačija, drugi su uslovi jer se svi ljudi poznaju.

Istina je da lokal zaista nije isto što i visoka politika. Međutim, okolnosti su drugačije. Mi po našem statutu dajemo maksimalnu autonomiju lokalnim odborima, tako da oni mogu da stupaju u

Pa ne mogu da kažem da može – ponešto može da se toleriše, ali onde gde nismo fikus, gde se naša sluša i gde možemo nešto da uradimo za građane. Međutim, u centralnim beogradskim opštinama, koje su simbol otpora – ne može. Na Kosovu i Metohiji su naši odbornici odbili da budu sa SNS-om, a imali su velike ponude. Tamo se mnogo teže živi nego na Vračaru i Voždovcu, pa onda, kad su mogli oni da odbiju, mislim da mogu i svi ostali. Ali, kod nas u društvu, a ni naša

mogao da bude razrešen, uz obrazloženje: evo, skupština je demokratski utvrdila stanje u stranci?

Naravno, a ako pobedi ova druga struja – ja sam se već povukla. Znači, idemo tako, posle ću videti šta ću.

Imate li neka saznanja o tome kada će konačno vlada biti sastavljena?

Mediji opet govore da samo što nije, početkom avgusta.

Sećam se napisao u medijima: "Premijer u rekordnom roku sastavlja vladu". Prvo

■ **"Došlo je do toga da je važno učestvovati na vlasti, jer samo iz pozicije vlasti možete da idete na izbore – tu imate novac, finansiranje iz budžeta, možete neke ljude da zaposlite, imate neku kobajagi snagu, ali to smo imali i u Novom Sadu, Kragujevcu i još nekim gradovima, pa se nismo baš proslavili"**

koalicije sa kim hoće i ljudi nisu prekršili statut – oni su se samo držali onoga što je propisala stranka. Ali, vi ne možete samo da se držite statuta i kažete, eto, to je to, a da prenebregavate atmosferu u društvu, i ono što vam se dešava. Vučić, po mišljenju DSS-a, izdaje Kosovo, uvodi Srbiju u NATO, krade izbore, uvodi strahovladu i cenzuru, iako se upinje iz petnih žila da pokaže da je nema, uzeo je ingerencije svih institucija, od predsednika države do lekara, od advokata, sudije do opštinskog činovnika – a to ne može da se prenebregne. On se petlja u sve i onda to više nije isto – onda lokal nije odvojen, zato što je atmosfera u društvu takva da je republička vlast izjednačena u liku premijera, takva da se Vučić izjednačava sa institucijama Srbije, i da se Vučić izjednačava i sa Srbijom. I onda vi sa SNS-om, odnosno sa Vučićem, pravite koalicije.

Ako sam vas dobro razumeo, uprkos tome što DSS daje mogućnost da se na lokalnu sklapaju koalicije, vi ne možete da prihvatite da se koalicije sklapaju sa SNS-om – bilo gde, nezavisno za Vračar?

Ne mislim na unutrašnjost Srbije, zato što je tamo druga atmosfera, i tu ljudi bez vlasti, čini mi se, nisu uvaženi. To je ono "glasaču za tebe kad budeš na vlasti".

Znači, tamo može?

stranka nije imuna na to, ima ljudi koji su po zanimanju profesionalni političari. Oni kad padnu iz politike, nemaju gde da padnu – nemaju zanimanje, zvanje niti znanje kome će da se vrate. To je glavni problem. Ima toga i kod nas, naravno, ali manje nego u drugim strankama – hajde da krenemo od vrha stranke: šefovi DSS-a, gospodin Koštunica i ja, pre politike smo se dokazali i pokazali u svojoj struci, a onda krenuli u politiku, i imamo gde da se vratimo. Dok, recimo, kod SPS-a i SNS-a, tu su Ivica Dačić i premijer Vučić – oni ništa drugo u životu nisu radili nego što su držali banku u Skupštini, bili političari, direktori, i to je sve.

Šta će se dešavati na skupštini stranke, koga ćete birati?

Skupština će birati kompletno rukovodstvo: članove glavnog odbora, predsedništva, predsednika stranke, predsednika izvršnog odbora i članove izvršnog odbora – izbor ide po dubini.

A gradski odbor?

Mislim da će gradski odbor biti biran posebno, ali ne može pre nego što kompletiramo rukovodstvo stranke – moramo imati glavni odbor, jer gradske odbore biraju i ljudi iz glavnog odbora, ne samo iz opštinskih odbora.

Ako pobedi ta struja kojoj pripadate, da li bi onda gradski odbor

je bilo do kraja maja, nakon njihove skupštine. Onda je bilo do dolaska kineskog predsednika, pa je bilo do Vidovdana, pa do Petrovdana, pa do kraja jula, pa sad kaže premijer da ćemo imati vladu u avgustu. Hajde da vidimo.

Zašto vlada ne može da se formira?

Iz više razloga. Ima jedna narodna poslovice koja kaže "Teško trgovcima koji uzmu pare, a ne isporuče robu". Ne želim da kažem da je gospodin Vučić uzeo pare, ali mislim da je dao obećanja i na Istoku i na Zapadu, i da je došlo vreme da se ta obećanja ispunjavaju, a on ne može da ih ispuni – ne sva, i ne svima. Drugo, on ima mnogo manji broj svojih poslanika – SNS ima 98 poslanika, a 2014. je imao više od 130, tako da je tada samo on mogao mirno da napravi vladu, a sve ostalo mu je bilo ojačanje pozicije. Međutim, sada mora da zadovolji i svoje koalicione partnere sa liste, a to takođe nije lako.

Nije bilo mnogo sednica novog sastava Skupštine, ali i one koje su održane, nisu baš lepo izgledale. Posle dve godine pauze, DSS je ponovo ušao u Skupštinu, kako vam ona deluje?

Nikada atmosfera u Skupštini nije bila strašnija. Nikada se u našem društvu nije više radilo na tome da se parlament ocrni, oblati, dezavuiše, da se prikažemo kao jedna grupa beslovesnih, bezobraznih i bahatih ljudi koji ništa dru-

go ne znaju nego se samo vredaju. Ništa mi u toj skupštini od vladajuće koalicije nismo mogli da čujemo od argumenata – to su bile samo uvrede, kvalifikacije, insinuacije, izmišljotine. Na svaki argument opozicije – ne samo moj ili ljudi iz DSS-a, već svih iz opozicije – dolazila je baražna vatra Vučićevih haubica, koji su za to bili zaduženi. Postoje žene i muškarci koji su zaduženi da urlaju dok govore poslanici opozicije, da dobacuju najgore stvari. Naravno, i noseći kadrovi SNS-a u diskusiji, i oni su se razveli od istine – to je bilo nepojamno blato koje ima za cilj da građanima Srbije pokaže kako parlament nije ni potreban, i kako sve nas tamo treba ukinuti.

Zbog čega oni to rade?

Da bi imali slobodne ruke da se ovde uvede diktatura.

Pojavila se i informacija da bi mogli da se skinu prenosi Skupštine sa televizije, odnosno da se premeste sa

Drugog kanala.

Eto, i to je korak ka tome, korak ka diktaturi.

Kako se boriti protiv toga, kada se na takav način – ne mogu da kažem “vodi politika”, jer to nije politika – kada neko na takav način komunicira sa vama?

Borite se tako da ne odustajete od svojih principa, da ne padate na taj nivo. Borite se odlučno, ali borite se finoćom. A onda će valjda i ljudi da vide razliku.

Gde će da vide?

Imali smo mi i nekoliko decenija komunizma, i celu deceniju slobizma, pa smo se opet nekako izborili. Moramo se boriti, nema nam druge.

Nekako je zavladao princip da sve mora da se upodobi stanju na vrhu – kako je na vrhu, to mora da bude preslikano naniže. Kakva promena treba da se dogodi da bi bio napušten ovaj princip?

Vidite, to je pravi znak da u našoj zemlji nema demokratije. U pravom demo-

postaju džuboks političari, koji pevaju onako kako želi onaj ko ubaci pare i pritisne dugme. Kada bi narod nekoga birao, a on onda okrene ćurak, imaće nekoliko hiljada ili nekoliko desetina hiljada ljudi koji će da kažu: čekaj, šta je sad ovo? Imaće princip lične odgovornosti, a sada je na delu samo princip partijske odgovornosti, i to je to. I zato je moguće da u Apatinu odbornik košta pet miliona dinara. To je oko 40.000 evra, a kažu da je na Vračaru, izgleda, bilo nešto jeftinije, 30.000 evra. To su priče, i ja ih iznosim kao priče, ali gde to ima, da se ljudi kupuju na taj način?

Ali tim pričama uvlačite i vašeg odbornika Uroša Jankovića sa Vračara?

Kažem, ne verujem da je došlo do kupovine, ali je došlo do toga da je važno učestvovati na vlasti, jer samo iz pozicije vlasti možete da idete na izbore – tu imate novac, finansiranje iz budžeta, možete neke ljude da zaposlite, imate neku kobajagi snagu, ali to smo imali i u Novom

■ **“U Apatinu odbornik košta pet miliona dinara. To je oko 40.000 evra, a kažu da je na Vračaru, izgleda, bilo nešto jeftinije, 30.000 evra. To su priče, i ja ih iznosim kao priče, ali gde to ima, da se ljudi kupuju na taj način”**

kratskom društvu ljudi bi mogli da idu jedni s drugima, i da postoji sistem gde se poslanik bira na svoje ime i prezime, i na svoj obraz. Ali ovde je Vučić noseća figura i na Vračaru, i u Beogradu, i u Srbiji, i u Surdulici, i u mesnoj zajednici. Svuda je on, a onda se naređa ceo niz ljudi koji posle ima svoje mandate, i onda tu nešto određuju. Kad imate takav neiskren i *de facto* nedemokratski način biranja, onda dobijete ovo što sad imamo.

Planirate li neku inicijativu za promenu izbornog sistema?

Naravno. Da se, na primer, svaki predsednik opštine bira direktno, da svaki narodni poslanik ima svoju konstituentu, da se bori za interese, pa ga ljudi pitaju, pa je odgovoran narodu... A ovako, oni su odgovorni samo partiji, to je takmičenje ko će biti poslušniji, i to ništa ne valja. Ovo je prešlo sve mere. Onda su ljudi podložni kupovini, kupoprodaji,

Sadu, Kragujevcu i još nekim gradovima, pa se nismo baš proslavili.

Već ste podneli zahtev u Skupštini za formiranje anketnog odbora za utvrđivanje izborne krađe.

Mi smo našem obrazloženju zahteva za anketni odbor pridodali i izjašnjava-nje Ustavnog suda o izborima na Kosovu i Metohiji iz 2014. godine, gde je rečeno da su ti izbori na Kosovu i Metohiji bili neustavni. Pošto se ništa od 2014. nije promenilo ni u proceduri, ni u propozicijama u odnosu na ovogodišnje izbore, onda iz toga sledi da ni ovi izbori na Kosovu i Metohiji nisu urađeni kako treba. Još nešto – mi sad govorimo anketnom odboru o krađi izbora, o krađi koja se događala na lokalnu, na određenim punktovima, a hoćemo da idemo u koaliciju sa SNS-om na lokalnu. To je zaista ona fascinacija žrtve dželatoma.

◀
RADMILO MARKOVIĆ

Troškovi vaši, zarada naša

Koliko je građane koštao poslovni "uspeh" kompanije Er Srbija u 2015. godini, koliko je štetu pretrpeo Aerodrom i kakve su mogućnosti da nacionalni avio-prevoznik od 2017. godine posluje profitabilno

Na prvi pogled, nije bilo novih vesti kada je u petak 29. jula objavljen finansijski izveštaj za 2015. godinu o poslovanju kompanije Er Srbija: iz kompanije su još u maju sve to saopštili – imali smo neto profit od 3,9 miliona evra, a to je za 44 odsto više od neto profita iz 2014. godine, kada je dobit bila 2,7 miliona evra. Istog dana kada je finansijski izveštaj postao dostupan javnosti na sajtu APR-a, mediji su preneli vest da je britanska konsultantska kuća Oxford Economics svojom studijom došla do zaključka da će u 2016. godini kompanija Er Srbija podržati sto hiljada radnih mesta i doprineti celokupnoj privredi zemlje sa više od milijardu dolara. Preciznije: 210 miliona dolara će Er Srbija doneti zemlji kroz svoju osnovnu delatnost, a preostalih 810 miliona dolara u Srbiju će doneti više od pola miliona stranih posetilaca koji će doći kao putnici ove kompanije. Retko gde se moglo pročitati da je, kao i u prethodnih nekoliko godina, upravo Er Srbija naručila ovu studiju od Oxford Economicsa, kao i da je bilo šta drugo iz nje, osim brojki i podataka navedenih u saopštenju, javnosti još uvek nepoznato.

No, da ne cepidlačimo. Na prvi pogled, dakle, sve ide odlično kada je o kompaniji Er Srbija reč: nakon samo tri godine od ulaska, Etihad je preokrenuo sve trendove i od zastarele, izraubovane i nadasve neefikasne kompanije, koja je svake godine pravila desetina miliona evra gubitka poreskim obveznicima Srbije, napravio je modernog i ponajpre uspešnog nacionalnog avio-prevoznika, koji već drugu godinu zaredom pravi profit – i to profit koji ima tendenciju ozbiljnog rasta. Simbol ovog uspeha svakako je ovogodišnje otvaranje direktnog leta za Njujork. I u ekonomiji cele zemlje vidan je napredak, pala je kiša 25. jula, pa se može očekivati

**POSLOVNI POTEZI ER SRBIJE NA UŠTRB
AERODROMA: Direktor Dane Kondić sa
predsednikom nadzornog odbora Sinišom
Malim i čekaonica beogradskog aerodroma**
Fotografije: Dragan Kujundžić / Tanjug

privredni rast i iznad tri odsto, a, videli smo iz studije, nemali doprinos ovom rastu dala je i kompanija Er Srbija. Ili, nezaboravnim rečima Siniše Malog iz intervjuja portalu "Tango Six" od pre nekoliko meseci, dok se prisećao kako je to Etihad došao u Srbiju i šta je sve od tada urađeno: "Mi smo u to vreme imali agresivan i ambiciozan plan da oporavimo našu ekonomiju, a to ne možete uraditi ako nemate jaku i stabilnu avio-kompaniju. Zato je prioritet na tim prvim sastancima sa njima, ukratko rečeno, bio: pomozite nam ako možete. (...) Imamo neku novu budućnost. To je ono što želimo da uradimo u sklopu razvoja naše ekonomije – Srbija kao dominantna zemlja, najbrže rastuća i ekonomski najagilnija u regionu. Zato moramo imati jaku nacionalnu avio-kompaniju. Otvaramo nova tržišta novim linijama. Jer biznis kada vidi da može da uđe u avion i direktno sleti u Beograd mnogo će se lakše odlučiti za investicije."

KAD TAMO, A ONO MEĐUTIM

Ova zašecerena, PR verzija stvarnosti znatno se menja kada se začepka po netom objavljenom finansijskom izveštaju Er Srbije. Zapravo, dovoljna je jedna rečenica da opiše suštinu: država Srbija je u 2015. godini kompaniji Er Srbija uplatila donaciju od 48,7 miliona evra (5,92 milijarde dinara), a kompanija je godinu završila sa dobitkom od 3,9 miliona evra (473,6 miliona dinara). Dakle, država Srbija, kao većinski vlasnik i suvereni nosilac upravljačkih prava (a to je utvrdila nedavno završena istraga Evropske komisije o vlasničkoj strukturi kompanije), poklonila je "nacionalnom avio-prevozniku" skoro 50 miliona evra, a zauzvrat će sa manjinskim vlasnikom Etihadom (koji je vlasnik 49 odsto kompanije) podeliti profit od četiri miliona evra – po pola.

Daleko od toga da se ovo događa prvi put – prethodne, 2014. godine, država je donirala Er Srbiji skoro 70 miliona evra (8,38 milijardi dinara), kako bi podelila "dobit" od 2,7 miliona evra. Međutim, kao što kažu u reklamama, to nije sve: s obzirom da po ugovoru sa Etihadom država mora da ulaže novac u Er Srbiju i mimo ovih donacija, a nema pare, rešenje je nađeno u tome što će se brutalno upropašćavati poslovanje Aerodroma "Nikola Tesla" – kompanije koji je takođe u većinskom vlasništvu države (koja ima oko 83 odsto akcija), ali čiji jedan deo direktno pripada i građanima, koji poseduju akcije Aerodroma. Ili, opet rečima Siniše Malog iz pomenutog intervjuja: "Mi smo onda rekli sledeće: mi želimo da damo novac koliko god da treba, dakle pratimo Etihad u tome, ali možete li nam učiniti uslugu: ako nemamo novca iz budžeta i ako uzimamo dividendu od aerodroma, da li možemo da se ofsetujemo, da 'prebijemo' to na taj način i da u vremenskom periodu od tri godine Er Srbija aerodromu ne plaća deo tog novca? Naglašavam deo, jer vam opet treba novac za dnevno funkcionisanje kompanije. Ne možete samo da ne plaćate troškove aerodromu, a da nemate novac za lizing aviona i sve one segmente koje sam ranije naveo. Mi njih molimo. Oni odgovaraju: nama to nije to, ali hajde učinimo vam, kao Etihad, vama kao Vladi Republike Srbije da imate tu mogućnost, budući da trenutno nemate dovoljno novca u budžetu."

Samo u 2014. i 2015. Aerodrom je Er Srbiji, direktnim otpisom i "isprawkama"

potraživanja, oprostio oko 4,3 milijarde dinara duga. Uzimajući u obzir vrednosti evra u pomenutim godinama, račun pokazuje da je država Srbija oštetila Aerodrom "Nikola Tesla" za skoro 36 miliona evra. Kada se ovom broju doda iznos koji je država direktno donirala Er Srbiji (nešto manje od 119 miliona evra), dolazimo do zaključka da je samo kroz ove dve stavke država Srbija na Er Srbiju potrošila više od 150 miliona evra. Da kojim slučajem to nije uradila, mogla bi, na primer, da još uvek u vlasništvu ima stotina hektara najboljeg zemljišta u Beogradu, na kojem trenutno ne važe Ustav i zakoni Republike Srbije – upravo tih 150 miliona evra bili su dovoljni da kompanija Eagle Hills dobije u zakup zemljište na obali Save na 99 godina, a da država o svom trošku pripremi celokupnu infrastrukturu za građenje "Beograda na vodi".

Ako uzmemo kao istinite – sic! – izjave Aleksandra Vučića i Siniše Malog, da će partneri u Er Srbiji uložiti istu količinu novca (prva Vučićeva izjava na tu temu bila je da Etihad ulaže do 100 miliona, a Srbija 42 miliona dolara), te da Etihad neće uložiti više od 100 miliona dolara, onda gornji račun ne može biti tačan. Pošto gornji račun jeste tačan i lako proverljiv – napravljen je pomoću javno dostupnih finansijskih izveštaja – zaključak ne može biti jednostavniji. Da ne bude zabune, ovo "ispravljanje" potraživanja Aerodroma prema Er Srbiji nema veze sa starim dugom JAT-a prema Aerodromu, koji je nastao pre dolaska Etihada: »

krajem 2014. godine donet je Zakon o preuzimanju obaveza privrednog društva Air Serbia prema pravnim i fizičkim licima po osnovu izvršenih usluga i isporučenih roba i pretvaranju tih obaveza u javni dug Republike Srbije. Tim zakonom je, kroz dve rate u 2014. i 2015, Uprava za javni dug Republike Srbije Aerodromu uplatila 4,29 milijardi dinara na ime starog duga JAT-a. Inače, ugovorom je predviđeno da država preuzima ukupne dugove JAT-a od oko 300 miliona dolara.

TU JE I KREDIT

Vratimo se na transakcioni ugovor, potpisan 2013. godine između Vlade Republike Srbije, Er Srbije i Etihad Airways PJS. Cilj ovog udruženog poduhvata, bar na papiru, jeste da se sve strane fokusiraju na "strategiju oporavka kako bi se Društvo razvilo u jak, finansijski samoodrživ entitet i postalo konkurentna nacionalna avio kompanija na međunarodnom nivou". Međutim, kako će da postigne tu finansijsku samoodrživost, nije najjasnije – zapravo, deluje kao čista fantastika. Naime, prema rečima Aleksandra Vučića, ovakav način plaćanja obaveza prema zajedničkoj kompaniji – tako što Aerodrom oprostio dugove Er Srbiji – izvršen je početkom 2016. Sudeći po izveštaju Aerodroma za prvi kvartal 2016, ova izjava premijera je – za promenu – tačna. Aerodrom zbilja u prvom kvartalu nije opraštao nikakve dugove Er Srbiji. Takođe, po ugovoru, država prestaje da finansijski pomaže Er Srbiju na kraju 2016. godine. Ali, postavlja se logično pitanje – kako će onda Er Srbija da posluje? Ako "izbrišemo" samo državne donacije iz 2014. i 2015, zaključićemo da je gubitak nacionalnog avio-prevoznika u ove dve godine bio veći od 110 miliona evra. Uprkos svim tim ulaganjima, broj putnika koje je Er Srbija prevezla u prvom kvartalu 2016, smanjio se za 31 hiljadu u odnosu na isti period prethodne godine.

Moglo bi se debatovati da će se ovaj gubitak smanjivati kako kompanija bude postajala sve efikasnija, ali se postavlja jednostavno pitanje – ko će da snosi taj gubitak? Uz to, 2015. godina je bila veoma povoljna zbog izuzetno niske cene nafte – samo na kerozinu Er Srbija je potrošila 18 miliona evra manje (2,2 milijarde dinara) nego u 2014. Šta ako cena nafte počne

DOBRODOŠLI U ZEMLJU NESLUČENIH POSLOVNIH MOGUĆNOSTI:
Poletanje "našeg" aviona za Ameriku i terminal za isporuku prtljaga na beogradskom aerodromu ukrašen "našim" fijatom L500

Foto: Rade Prelić / Tanjug

da raste, kao što već jeste? To znači desetine miliona potrošenih evra više na kupovinu goriva. Tu je i pomenuta "kruna", let Er Srbije za Njujork, koji će bar nekoliko godina praviti gubitke. Ili, rečima premijera Vučića: "Trenutni troškovi uvođenja nove linije ka Njujorku su 10 miliona dolara na godišnjem nivou i tek se mora osmisлити način kako da taj let bude profitabilan." Ili, rečima Siniše Malog: "Razmišljamo i o letovima za Kanadu i za Čikago i za neke druge destinacije."

Jedan od načina finansiranja svih ovih (izvesnih) budućih gubitaka jeste i uzimanje kredita. Upravo za time je posegla Er Srbija, pokazuje finansijski izveštaj za 2015. Dana 15. septembra prošle godine, Er Srbija je zaključila ugovor o dugoročnom kreditu sa EA Partners I BV, i to u iznosu od 56,5 miliona dolara, nakon odbitka transakcionih troškova od 6,55 odsto. Kamatna stopa iznosi skoro sedam odsto (6,96), a kredit dospeva u celosti nakon pet godina – u septembru 2020. godine. Otkud ovaj kredit, otkud baš od ove kompanije, i otkud baš ovolika kamatna stopa? Iza skraćenice EA Partners krije se Etihad Airways Partners: u septembru 2015. Etihad je izdao obveznice u vrednosti od 700 miliona dolara, ročnosti pet godina, po kamatnoj stopi od 6,87 odsto, za sebe i svoju "partnersku alijansu" – Etihad Airways, Air Berlin, Air Serbia, Air Seychelles, Alitalia, Jet Airways i Etihad Airport Services. Kolike su bile mogućnosti Vlade Srbije – "suverenog nosioca upravljačkih prava u kompaniji Er Srbija" – da ne uzme ovaj, nego eventualno neki drugi, povoljniji kredit, ostaje da se nagada. U maju 2016, Etihad Airways Partners je izdao još jednu seriju obveznica u vrednosti od 500 miliona dolara za kapitalnu

potrošnju, investicije u avione i refinansiranje dugova, sa kamatnom stopom od 6,75 odsto. Da li je država, suvereni upravljač Er Srbije, ponovo uzela kredit od EA Partnersa po malčice većoj kamatnoj stopi od one po kojoj se Etihad zadužio, videćemo najkasnije za godinu dana, kada bude bio objavljen finansijski izveštaj za 2016. godinu.

ŠTA ĆEMO SA AERODROMOM

Napokon, šta će se dalje dešavati sa Aerodromom "Nikola Tesla"? Kao kontekst, ponovo ćemo upotrebiti izjavu Siniše Malog, ovog puta iz juna ove godine: "Kompanija 'Lazard' zajedno sa nama priprema dokumentaciju koja je neophodna da bi se kontaktirali potencijalni investitori, kako bi se što pre i krenulo u taj proces pronalaženja partnera za koncesiju Aerodroma 'Nikola Tesla'. (...) Aerodrom je preuređen, ali će u budućnosti, kao i sada, sigurno predstavljati 'usko grlo' na planu razvoja Er Srbije. Letovima za Ameriku i eventualno novim letovima za Kanadu, polako ali sigurno neophodno je i da se aerodrom razvija u pravcu Er Srbije. I hotelski smeštaj, i novi terminali, i satelitski terminali, i možda neka nova pista. Nama treba partner koji zna da se bavi time, koji zna da upravlja aerodromom kako bismo podigli i nivo kvaliteta usluga." Dakle, u prevodu, sudbinu kompanije koja uprkos svim saplitanjima zapravo stvara dobitak (3,29 milijardi dinara, odnosno oko 27 miliona evra u 2015 – sa sve oproštenim dugom Er Srbije od 19,3 miliona evra), vezaćemo za sudbinu "rupe bez dna", i nemilosrdno je koristiti u svrhu njenog razvoja.

Prema poslednjoj, trećoj reviziji stendbaj aranžmana sa MMF-om, predviđena

Dragan Kujundžić / Tanjug

je privatizacija Aerodroma. (Ovde valja podsetiti da je još u februaru bilo rečeno da će zaključak četvrte revizije biti donet i objavljen nakon izbora nove vlade, no, pola godine kasnije, još uvek ništa od toga – vlada na dan pisanja ovog teksta još nije izabrana). Početkom godine Vučić je izjavio da šest kompanija koje su se prijavile za privatizacionog savetnika traže mnogo novca, i da ćemo mi to “direktno pregovarati i tražićemo najbolje”. Na svu sreću, od ovoga se odustalo, pa je u aprilu kompanija Lazard Freres SAS – ista ona koja je bila privatizacioni savetnik i za Telekom Srbije – izabrana za privatizacionog savetnika za koncesiju Aerodroma: za ovu uslugu će dobiti 1,27 miliona evra, i još 3,22 miliona ako Aerodrom bude privatizovan.

Kolika je cena Aerodroma “Nikola Tesla”? Tada, u januaru, kada je najavio da ćemo “mi to sve direktno”, Vučić je izjavio da je ranije procenjavano da bi se za koncesiju za Aerodrom moglo dobiti 100 miliona evra, a da, zahvaljujući dobrom poslovanju Er Srbije, sada postoje velike šanse da se dobije dobra cena – “i do 500 miliona evra”. Pre toga, u aprilu 2015, Vučić je izjavio da Aerodrom vredi 250 miliona evra, a “sada za koncesiju možemo da uzmemo, i gledaćemo da to sledeće godine i radimo, 500 do 600 miliona evra, plus milijardu u investicijama i to uz raskidni uslov”.

Ako gledamo tržišnu kapitalizaciju, odnosno onoliko koliko kompanija vredi na Beogradskoj berzi, onda je Aerodrom na dan 29. jula vredeo 34,3 milijarde dinara, tj. nešto više od 278 miliona evra. Trenutna vrednost akcije Aerodroma je tačno hiljadu dinara (podatak od petka, 29. jula), što znači da se od 19. maja prošle godine do danas vrednost Aerodroma smanjila

za više od 120 miliona evra – tada je vrednost jedne akcije bila 1403 dinara, a vrednost Aerodroma na berzi bila bezmalo 400 miliona evra.

Mogli bismo približno odrediti vrednost Aerodroma i na drugačiji način. Prikom neuspešne prodaje Telekoma prošle godine, Vučić je odbio ponuđenu cenu od šestostrukog EBITDA (*Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization*). Uz rizik od potpunog propašaja, s obzirom da je reč o različitim industrijama, možemo spekulirati o eventualnoj ceni Aerodroma ako bi bila izražena na ovaj način. Prema podacima iz finansijskog izveštaja Aerodroma, EBITDA u 2015. bila je 4,42 milijarde dinara, što znači da bi šestostruki EBITDA na kraju 2015. iznosio 218 miliona evra. No, to ništa ne znači – kad je propala prodaja Telekoma za šestostruki EBITDA, Miroslav Mišković i njegov internet tim su se pohvalili podsećanjem da je 2011. Maxi prodat za skoro dvanaestostruki EBITDA. U ovoj varijanti, vrednost Aerodroma bi bila oko 430 miliona evra.

Kako god, štetočinsko upravljanje države Aerodromom nesumnjivo je smanjilo cenu jednog od nekoliko preostalih komada “porodičnog srebra”. Ovde nije samo reč o manjem profitu zbog opraštanja dugova, niti o efektivnom “gušenju” drugih avio-prevoznika za račun Er Srbije. Uprkos silnim uspesima Er Srbije, uprkos rastu broja putnika koji putuju ovom kompanijom (oko 250.000 više u 2015. u odnosu na 2014), broj putnika na Aerodromu je u 2015. porastao za samo tri odsto, ukupno 138.000 više nego u 2014. U prevodu, Aerodrom je izgubio više od 110.000 putnika koji su putovali nekim drugim avio-prevoznikom.

Tu su i tipične boljke državnih preduzeća. Na primer, samo tokom 2014. i 2015, Aerodrom “Nikola Tesla” je potrošio više od 430.000 evra na poklone zaposlenima (za Božić, Uskrs i za školski pribor). Takođe, broj zaposlenih je u 2015. porastao sa 475 na 1253, a novac koji je potrošen za plate u 2015. je u odnosu na 2014. porastao za milijardu dinara – uprkos prosečnom smanjenju plata na Aerodromu od 15 odsto u 2015. Iz Aerodroma su saopštili da je reč o ljudima koji su već bili zaposleni u kompaniji preko omladinskih zadruga, te da suma plata jeste povećana, ali da su se zato smanjili troškovi proizvodnih usluga i nematerijalni troškovi – stavke pod kojima su “vođeni” zaposleni preko zadruga. To se, otprilike, poklapa sa podacima finansijskog izveštaja za 2015. Međutim, podaci iz prvog kvartala ove godine pokazuju da su troškovi za naknade za omladinske zadruge i druge oblike angažovanja u prvom kvartalu ove i prošle godine maltene identični – nešto ispod 140 miliona dinara.

Prema vesti od prošle nedelje, Aerodrom je zainteresovan za kupovinu Sava centra, kako bi tu napravio svoje sedište, a ujedno bi napravio i kulu od 25-30 spratova, “vrhunski šoping-mol” i hotel. Saša Vlasisavljević, direktor Aerodroma (v.d., naravno), izjavio je da je Aerodrom ponudio državi i Gradu Beogradu “jako dobro rešenje – da budemo manjinski partner Gradu u Sava centru, sa 49 odsto udela”. Prema njegovim rečima, Sava centar gubi 90.000 – 100.000 evra mesečno, a Aerodrom bi u prve tri godine uložio 30 miliona evra iz sopstvenih prihoda, da bi se došlo do “pozitivne nule”.

“Prvi korak je raspisivanje obavezujućeg tendera koji očekujemo da grad raspíše za najviše mesec ili dva i mi ćemo učestvovati, a posle toga videćemo ko su konkurenti i kakav je odgovor Grada, pa ćemo pričati o drugoj fazi”, rekao je Vlasisavljević.

Pokojni Tanjug, koji je preneo Vlasisavljevićevu izjavu, vest završava rečenicom: “Na Aerodromu kažu da se u svetu smatra standardom da aerodrom ima i svoj hotel.”

Ukratko, tamni vilajet. Ko proda Aerodrom, kajaće se, ko ga ne proda – kajaće se.

RADMILO MARKOVIĆ

Dugi marš kroz poglavlja

Sve što ste ikada poželjeli da znate o procesu evropskih integracija Srbije, i ponešto što možda niste

Otvaranjem prvih pregovaračkih poglavlja u procesu proširenja u januaru ove godine, a zatim i "superpoglavlja" 23 i 24 u julu, Srbija je nepovratno krenula prema članstvu u Evropskoj uniji. Taj put, međutim, neće biti ni brz ni lak, jer najpre treba otvoriti i zatvoriti 35 poglavlja koja sadrže kriterijume za usklađivanje političkog, društvenog i ekonomskog sistema Srbije sa evropskim standardima, prema takozvanim Kopenhaskim kriterijumima. U narednih dvadeset brojeva, "Vreme" će u saradnji sa Ministarstvom za kulturu i informisanje Republike Srbije pokušati da čitaocima pojasni proces proširenja i njegovu kompleksnu dinamiku i terminologiju. Imaćete priliku da saznate više o ulozima proširenja u politici EU, šta su to Kopenhaski kriterijumi, šta tačno sadrže pojedina poglavlja i kako u praksi izgleda pregovarački proces, uz poseban naglasak na Srbiju.

KRATKI KURS ISTORIJE EVROPSKIH INTEGRACIJA

Kada se kaže da je proširenje utkano u genetski kod EU, to nije samo fraza, nego činjenica: otkad je 1958. godine šest prvobitnih članica Zajednice za ugalj i čelik usvojilo Rimski statut i oformilo Evropsku ekonomsku zajednicu (EEZ) koja će kasnije prerasti u EU, tekao je i proces proširenja. Prvobitnim članicama – Francuskoj, Nemačkoj, Italiji, Holandiji, Belgiji i Luksemburgu – tokom sledećih decenija pridružile su se 22 države, tako da EU danas zauzima veliki deo Starog kontinenta. Sa preko pola milijarde građana u 28 država, EU je ne samo jedan od najvećih svetskih političkih entiteta nego i najveće jedinstveno tržište na planeti. Uprkos pričama o usponu država BRIK-a, tržište EU je sa preko 18 triliona dolara i dalje ispred kineskog i američkog i skoro tri puta veće od trećeplasirane Indije. Sem toga vodi i po bruto društvenom proizvodu i čini oko četvrtinu ukupne svetske proizvodnje, opet ispred SAD i Kine. Ovi

podaci će se promeniti, ali ne bitno, čak i ako Velika Britanija napusti EU, jer napuštanje Unije, bar kako trenutno izgleda, neće značiti i izlazak iz zajedničkog tržišta, u kome opstaju i Island, Švajcarska i Norveška, koje nisu članice. Ovo je osnova "privlačne snage" Unije, i njene "meke moći", koja je čini ozbiljnim igračem na svetskoj političkoj sceni i koje ne bi bilo da se ona tokom svoje istorije nije neprestano širila.

Ti prvi pokušaji proširenja nisu išli ni najmanje glatko. Prve zemlje koje su šezdesetih godina pokušale da se pridruže prvobitnoj šestorki – Velika Britanija i Španija – bile su glatko odbijene. Španski pokušaj da dobije status kandidata 1962. godine je propao jer je u to vreme na vlasti bio diktator Fransisko Franko. Tako je Španija dobila status kandidata tek 1977. godine, kada je u toj zemlji posle Frankove smrti uspostavljena demokratija, a punopravna članica postala 1986, nakon devet godina pregovaranja.

Članstvo Britanije je oduvek bilo problematično sa obe strane. Britanci u početku nisu bili zainteresovani za ulazak u EEZ, kao što nisu želeli da uđu ni u Zajednicu za ugalj i čelik, jer su se plašili francusko-nemačke dominacije. Naglo su promenili mišljenje posle Suecke krize, kada su SAD uz pomoć sssr i Ujedinjenih nacija naterale kombinovane francusko-britanske invazije snage da se povuku iz Sueckog kanala i time raspršile iluziju da je Britanija imperija kojoj evropski savezi nisu potrebni. Vlada konzervativnog premijera Harolda Makmilana je 1961. najavila zahtev za prijem i smesta se suočila sa žestokim otporom laburista, koji su smatrali da će se to loše odraziti na radnička prava, kao i desnog krila konzervativaca, čiji je argument bio da se time narušava suverenitet zemlje. Podela na evroskeptike i evroentuzijaste unutar obe britanske dominantne stranke održala se do danas i imala je ključnu ulogu u referendumu o Brexitu prošlog meseca.

Ispostavilo se, međutim, da britanski

evrofobi nisu imali razloga za brigu jer je Makmilanov zahtev naišao na veto zemalja članica, sa obrazloženjem da je Britanija suviše bliska sa SAD i da bi unutar Zajednice imala ulogu američkog trojanskog konja. Sledeći pokušaj pristupanja blokirao je, sa istim obrazloženjem, francuski predsednik Šarl de Gol, tako da je Britanija primljena u EEZ tek u vreme Edvarda Hita 1973, nakon što se De Gol povukao sa vlasti i ustupio mesto Žoržu Pompiduu.

Sledeći krug proširenja obuhvatio je dve mediteranske zemlje – Grčku i Portugal – koje su se sedamdesetih godina prošlog veka, kao i Španija, oslobodile vojnih diktatura i prešle na demokratiju, pa je Grčka postala kandidat 1975, a primljena je 1981, dok je Portugal primljen 1986, nakon devet godina pregovaranja.

Ni sa sredešnim severnoevropskim zemljama nije uvek išlo lako. Švedska se prijavila 1991. i glatko prošla kroz četvorogodišnje pregovore, ali je Danska povukla svoju kandidaturu kada je De Gol blokirao Britaniju, uz obrazloženje da EEZ bez Britanije nema smisla. Ponovo se kandidovala 1967, nakon referenduma na kome se gotovo dve trećine građana izjasnilo u prilog članstvu, pa je primljena 1973. Norveška je išla istom stazom – povukla je kandidaturu u znak solidarnosti sa Britancima i posle se ponovo prijavila, ali su građani na dva odvojena referenduma većinom glasali protiv ulaska u EEZ, pa je do danas ostala po strani. Island se prijavio za kandidata 2008, ali je 2013. zamrzao pregovore, a prošle godine je sasvim odustao od učlanjivanja. Slično je i sa Švajcarskom, koja je podnela zahtev za kandidaturu 1992, ali ga je nakon referenduma zamrzla, a ove godine ga je i formalno povukla. Sve pobrojane zemlje, međutim, učestvuju u jedinstvenom tržištu i u Šengenskom sporazumu, što ih obavezuje da uplaćuju doprinose i pridržavaju se opštih pravila, ali bez prava na učestvovanje u odlučivanju,

tako da su, iako su odustale od ućlanjenja radi suvereniteta, manje suverene od država članica.

POHOD NA ISTOK

Talas proširenja koji je nakon kraha komunizma obuhvatio bivše članice Varšavskog pakta bio je zaista spektakularan i sa razlogom se popularno zove "veliki prasak". Istočna Nemačka je ušla prva, 1990, samim činom ujedinjenja sa zapadnom sestrom. Austrija, koja je tokom hladnog rata strogo čuvala neutralnost, prijavila se 1989. i primljena je 1995, kada je Rumunija potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Češka, Slovačka, Poljska, Mađarska, Litvanija, Letonija i Estonija primljene su 2004, uz Sloveniju, jedinu republiku bivše Jugoslavije koju je ovaj talas zahvatio. Bugarska i Rumunija ušle su u EU 2007.

"Veliki prasak" predstavljao je nesumnjiv trijumf za EU i politiku proširenja, ali je sa sobom doneo i neke nedoumice. Pojavio se strah da će nagli rast broja članica iskomplikovati proces odlučivanja i formiranje zajedničke politike, što se delimično pokazalo kao tačno. A zatim, pojavila se i bojazan da će milioni građana sa siromašnog evropskog istoka pohrliti prema bogatijem zapadu, oboriti cenu rada i opustošiti socijalne fondove. Radi toga novoprimitljenim članicama nisu data sasvim ista prava kao starim, jer je njihovim građanima niz godina bilo uskraćeno pravo na rad i doseljavanje u EU. Bugarska i Rumunija ni do danas nisu primljene u Šengensku zonu, uprkos oceni Evropske komisije da su ispunile uslove za to, zbog protivljenja Holandije koja smatra da su te zemlje previše korumpirane da bi postale deo "Evrope bez granica".

Ono što se uobičajeno zove "Zapadni Balkan", a u stvari obuhvata države nastale raspadom Jugoslavije i Albaniju, predstavlja poseban slučaj. Dok se EU širila, balkanske države su ratovala ili su, u slučaju Makedonije i Albanije, bile zauzete očuvanjem minimuma stabilnosti. Posle okončanja jugoslovenskih ratova svima im je obećana mogućnost ućlanjenja pod uslovom da ispune kriterijume, i to je obećanje ozvaničeno 2003. godine

na Solunskom samitu. Nakon samita su države Zapadnog Balkana iz kategorije "spoljni poslovi" prebačeni u kategoriju "proširenje", a naknadno je otvoreno i komesarsko mesto u Evropskoj komisiji za rukovođenje procesom. Dosad je, međutim, samo Hrvatska uspela da uđe u EU (2013) i to nakon prilično muke, jer joj je put ka članstvu usporavao nedostatak saradnje sa Haškim tribunalom, a zatim i blokada Slovenije zbog Piranskog zaliva.

U međuvremenu je, iz niza razloga, došlo do opadanja entuzijazma za proširenje unutar EU, što se popularno zove "umor od proširenja", i što je pojačano kombinovanom finansijskom, bezbednosnom i političkom krizom koja poslednjih godina trese Evropu. Aktuelni predsednik Evropske komisije Žan-Klod Junker je to formalizovao preimenovavši Direktorat za proširenje u Direktorat za susedsku politiku i pregovore o proširenju, čime je jasno stavio do znanja da tokom njegovog mandata, to jest do 2020. ne očekuje prijem novih članica.

Uz to, analitičari su uočili dva paralelna procesa koja otežavaju proširenje.

Najpre, nakon po mnogima preuranjenog prijema Bugarske i Rumunije i "velikog praska", kriterijumi za pridruživanje su znatno pooštreni, a sam proces komplikovaniji, pa je između ostalog broj pregovaračkih poglavlja sa 30 povećan na 35. Drugo, kontrola nad samim procesom je dobrim delom prešla iz ruku Komisije u ruke zemalja članica, od kojih neke, kao Nemačka, moraju da traže mišljenje parlamenta o svakom koraku u procesu proširenja. Ova druga stavka otvara mogućnost za zloupotrebe i trajno ili privremeno blokiranje kandidata zbog bilateralnih ili unutrašnjih pitanja, sa čim su se suočile Makedonija (zbog Grčke), Hrvatska (zbog Slovenije), a sad i Srbija (zbog Hrvatske).

Uprkos nabrojanim problemima, međutim, proces proširenja nastavlja da teče, kao što je demonstrirano otvaranjem pregovaračkih poglavlja sa Srbijom prošlog meseca. Nešto više o tehničkim i političkim aspektima pregovora, kao i o sadržaju poglavlja, biće reči naredne nedelje.

DEJAN ANASTASIJEVIĆ

Nasilje nije privatna stvar

“Uvek ćete čuti da je za nasilje kriv loš zakon, da je loš sistem, da država nije reagovala itd. Ne slažem se sa tim pristupom. Žrtve nasilja se za pomoć obraćaju službenicima koji čine sistem i svaki njihov propust u radu mora biti sankcionisan. Usvojene zakone, potpisane protokole o saradnji, u praksu sprovode ljudi. I najsavršeniji zakon sam po sebi ne može pomoći ukoliko se ne primenjuje”

Nedavno otvoreno pregovaračko poglavlje 23 važi za jedno od najkompleksnijih u procesu evropskih integracija. Pošto obuhvata pravosuđe i osnovna prava, unapred je jasno da će se njegovo zatvaranje dugo čekati – u tom smislu, izazov ne predstavlja samo deo koji se odnosi na jačanje nezavisnosti, nepristrasnosti i profesionalnosti u pravosuđu, već i borba protiv korupcije i očuvanje standarda zaštite ljudskih prava i prava manjina.

U razgovoru za “Vreme” direktorka Kancelarije za ljudska i manjinska prava Suzana Paunović kaže da je poslednjih godina dosta urađeno na planu “uspostavljanja pravnih i institucionalnih mehanizama za razvoj otvorenog, demokratskog i tolerantnog društva zasnovanog na poštovanju ljudskih prava”, ali da to nije i kraj posla. “Sada kad imamo dobar pravni i institucionalni okvir, usklađen sa standardima EU, pred nama je ozbiljan posao da sve to, što smo propisali brojnim zakonima i strategijama, u punoj meri zaživi u praksi.”

“VREME”: Nedavno je usvojen Akcioni plan za pregovaračko poglavlje 23, koje obuhvata širok dijapazon tema. Transparentnost Srbija je ocenila da je taj plan “nadrealan” zato što su rokovi za sprovođenje aktivnosti već odavno prošli. Da li je zaista tako?

SUZANA PAUNOVIĆ: Da je tako, pregovaračko poglavlje 23 ne bi bilo otvoreno. Poglavlje 23 jedno je od najtežih. Logično je da prateći Akcioni plan, koji definiše naše obaveze u narednom periodu, bude ozbiljan i složen dokument. Podsetiću da su na Akcionom planu zajedno radili Vlada i civilno društvo i da smo se zajedno trudili da ovaj posao uradimo što bolje. Počeli smo da radimo i merimo ostvarene rezultate i pre nego što je ovo poglavlje zvanično otvoreno. Prvi izveštaj o postignutim rezultatima pokazao

je da je preko 80 odsto aktivnosti urađeno u onom vremenskom periodu i na način kako je predviđeno Akcionim planom. To je najbolja potvrda koliko je ovaj plan realan i koliko svi učesnici u ovom poslu rade ozbiljno i posvećeno.

Kada su u pitanju ljudska prava i borba protiv diskriminacije, koje su najznačajnije mere predviđene Akcionim planom?

Akcionni plan sadrži 18 ključnih mera na kojima će se raditi u narednom periodu. Ove mere odnose se na nepristrasnost i odgovornost, stručnost i efikasnost, garancije u pogledu nezavisnosti pravosuđa, kao i procesuiranje ratnih zločina. Predviđen je i set antikorupcijskih mera, kao i čitav niz mera u pogledu zabrane torture, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana i kažnjavanja, nediskriminacije, zaštite osetljivih društvenih grupa, zaštite prava pripadnika nacionalnih manjina itd.

Predviđeno je i da će se sprovesti 709 pojedinačnih aktivnosti da bi se svaka od ovih mera realizovala. Ono što je najvažnije, u ovom akcionom planu znamo ko je zadužen za sprovođenje svake aktivnosti i odakle će se obezbediti novac. Posebna pažnja je posvećena svođenju na minimum dodatnih budžetskih opterećenja, a maksimalnom korišćenju svih dodatnih raspoloživih sredstava iz, na primer, donatorske pomoći, IPA fondova i slično.

Šta je najveći problem u Srbiji kada su u pitanju ljudska prava?

Uprkos smanjenoj stopi nezaposlenosti, jedan od najvećih problema i dalje je nezaposlenost, a dugotrajna ekonomska kriza izložila je građane povećanom riziku od siromaštva. Ti problemi se odražavaju i na sve ostale oblasti života, naravno i na obim ostvarivanja prava građana. Zbog toga ohrabruju dobri ekonomski rezultati Vlade koji su ključ za rešavanje ovih problema.

Dodatno, izbeglička kriza stavlja pred nas nove izazove – kako bezbednosne, tako i humanitarne i ekonomske, i rekla bih sve ostale. Regionalna stabilnost je od posebnog značaja. Mislim da je jasno koliko pažnju Srbija posvećuje ovoj temi. Tenzije, govor mržnje, veličanje terorizma, fašističkih ideja nisu i neće biti naši standardi.

Koja je osetljiva grupa najugroženija? Da li su to i dalje Romi?

Prema svim istraživanjima Romi i dalje spadaju u društvenu grupu koja se suočava sa najsloženijim problemima. Podsetiću da su Romi najbrojnija nacionalna manjina u našoj zemlji. Poslednji popis pokazuje da u Srbiji živi preko 147.000 Roma, a procena lokalnih samouprava je da se ovaj broj kreće i do 250.000. Više od ostalih građana, Romi se suočavaju sa problemima u obrazovanju, zapošljavanju, stanovanju. Visok rizik od siromaštva, najčešće višegeneracijskog, i dalje je jedan od ključnih problema. Istraživanja pokazuju da su Romkinje često višestruko diskriminisane. One su često žrtve nasilja, u riziku su od trgovine ljudima, teško se zapošljavaju, životni vek im je kraći.

Osim Roma, koja grupa je najugroženija u Srbiji i zašto?

Pripadnici LGBTI zajednice su još u velikoj meri izloženi diskriminaciji. Suočavaju se sa diskriminacijom, pretnjama, čak i nasiljem u svakodnevnom životu, a najčešće na radnom mestu. Veliki broj ovih osoba suočava se sa odbacivanjem od sopstvenih porodica. U Kancelariji koju vodim trenutno imamo zaposlene predstavnike LGBTI zajednice. Zajedno svakodnevno sarađujemo, i mislim da na taj način najbolje razbijamo stereotipe i predrasude.

Kada je u pitanju LGBTI populacija, čini se da sve mere borbe protiv diskriminacije počinju u završavaju se famoznim Prajdom. Da li je to samo

Foto: Marko Rupena

utisak? Ili postoje i neke konkretne mere koje se preduzimaju?

O Prajdu se najviše priča ili, bolje reći, pričalo se. Šetnja pripadnika LGBTI zajednice bez tenzija i sukoba najbolje oslikava veliki napredak koji je napravljen za kratko vreme. Zbog toga mislim da Prajd više nije tema na način kao ranijih godina. Činjenicom da su se u prethodne dve godine održale šetnje, poslata je jasna poruka da Vlada neće odustati od obezbeđivanja i zaštite prava za svakog svog građanina.

U prethodnom periodu dosta je urađeno na sticanju profesionalnih znanja pripadnika policije i zaposlenih u centrima za socijalni rad. Oni su prošli obuke za postupanje prema LGBTI osobama i njihovim porodicama. Preko 1000 zaposlenih u centrima za socijalni rad završilo je obuke, a završene su obuke za policiju i sudije. Obuke su prošli načelnici policijske uprave, Uprave policije, granične policije, saobraćajne policije i Uprave za stručno obrazovanje, osposobljavanje, usavršavanje i nauku. Radili smo i na jačanju svesti građana da moraju tolerisati osobe drugačije seksualne orijentacije.

Još se očekuje donošenje zakona o

rodnoj ravnopravnosti, a čini se da je upravo rodna diskriminacija izrazito prisutna. Prošle godine, broj pritužbi Zaštitniku građana povodom rodne diskriminacije bio je veći za 75 odsto u odnosu na broj pritužbi 2014. godine. Šta bi po tom pitanju najpre trebalo da se uradi?

Povećanje broja pritužbi govori da je podignuta svest građana na koji način mogu da ostvare svoja prava. Žene su ohrabrene da prijavljuju diskriminaciju i da se bore za svoja prava. Upravo na tome smo u prethodnom periodu intenzivno radili. U narednom periodu je neophodno više ekonomski osnažiti žene, da imamo još više žena uključenih u politički život, žena na rukovodećim mestima u organima vlasti na svim nivoima. Važno je i da se posebna pažnja usmeri na žene koje su u riziku od višestruke diskriminacije, pre svega mislim na žene na selu i žene sa invaliditetom.

Kako objašnjavate izuzetno veliku zastupljenost femicida i nasilja nad ženama u Srbiji? Svi nalazi pokazuju da smo u tim oblastima u evropskom vrhu, a mere za borbu protiv

nasilja se slabo primenjuju i prilično su neefikasne.

Izdvojila bih tri ključna uzroka – blaga kaznena politika, nedovoljno međusektorske saradnje i nepostojanje individualne odgovornosti profesionalaca za propuste. Uvek ćete čuti da je za nasilje kriv loš zakon, da je loš sistem, da država nije reagovala itd. Ne slažem se sa tim pristupom. Žrtve nasilja se za pomoć obraćaju službenicima koji čine sistem i svaki njihov propust u radu mora biti sankcionisan. Usvojene zakone, potpisane protokole o saradnji, u praksu sprovode ljudi. I najsavršeniji zakon sam po sebi ne može pomoći ukoliko se ne primenjuje. Takođe je važno i dalje raditi na promeni svesti javnosti i razvijanju atmosfere u društvu koja osuđuje nasilnika, a ne žrtvu. Slanjem jasnih poruka, da nasilje nije privatna stvar i da se ono ne toleriše, pokušavamo da podstaknemo reakciju celog društva na ovu pojavu.

Da li su i u kojoj meri diskriminirani građani iz nereзвијених i devastiranih oblasti, u odnosu na građane razvijenih i urbanih sredina?

Problemi u siromašnim opštinama su uvek složeniji. Nedostatak novca, nedostatak stručnih kadrova, nedovoljno prepoznavanje značaja pojedinih tema samo su neki od problema. To je razlog zbog čega je važno da se sve politike "spuste" na lokalni nivo – tamo gde građani žive i ostvaruju svoja prava. Kancelarija za ljudska i manjinska prava u protekle tri godine bila je prisutna u gotovo svim lokalnim samoupravama na temu nediskriminacije. Podržali smo brojne nevladine organizacije iz nerazvijenih opština i njihove aktivnosti. To je jedini način da vladina Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije "živi" i ne ostane samo spisak ciljeva.

Koliko se i da li se u svom radu bavite diskriminacijom na osnovu obrazovanja?

U svom radu najviše sam usmerena na školovanje pripadnika nacionalnih manjina na maternjem jeziku. Mislim da je važno da vaši čitaoci znaju da uz podršku države oko 60.000 dece pohađa nastavu na jeziku svoje nacionalne manjine i da je uz podršku države do sada 5500 romske dece upisano u srednje škole i na fakultete. ¶

T. S.

Institucije kao saučesnici u porodičnom nasilju

Postupkom kontrole zaštitnika građana utvrđeno je da je od 14 slučajeva ubistava žena u 12 postojao propust u radu nadležnih organa i službi. Najčešći problem je da policija, centri za socijalni rad i zdravstvene ustanove ne razmenjuju sve podatke koje dobijaju a koje su od najvećeg značaja za zaštitu žrtava nasilja

Nakon petostrukog ubistva u Žitištu, kada je Siniša Zlatić pucao iz kalašnjikova na bivšu ženu Dijanu i druge ljude koji su se zatekli u lokalu, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja odmah je saopštilo da nije bilo propusta te da nasilno ponašanje ubice ranije nije bilo prijavljivano centru za socijalni rad. Ipak, ispostaviće se da je ovo netačna tvrdnja jer je nasilje bilo prijavljeno u tužbi za razvod braka, što je u postupku kontrole utvrdio zaštitnik građana. U izveštaju se navodi i da je Ministarstvo za socijalna pitanja prekršilo pravo građana na istinito informisanje navodeći posle tragedije u Žitištu da je "postupak u Centru za socijalni rad vođen i okončan po standardima stručnog postupka". Time su potvrđeni navodi oca

ubijene žene da su prijavljivali nasilje, ali da niko nije reagovao.

Ovo, nažalost, nije jedini slučaj da su institucije ostale neme na vapaje žena žrtava porodičnog nasilja. Postupkom kontrole zaštitnika građana utvrđeno je da je od 14 slučajeva ubistava žena u 12 postojao propust u radu nadležnih organa i službi. Slučajevi su se desili u Čačku, Kruševcu, Varvarinu, Čičevcu, Somboru, Valjevu, Kikindi, Malom Crniću, Smederevu, Voždovcu, Žitištu i Požarevcu. Najčešći problem je da policija, centri za socijalni rad i zdravstvene ustanove ne razmenjuju sve podatke koje dobijaju a koje su od najvećeg značaja za zaštitu žrtava nasilja.

"Rezultati su poražavajući. Ovi propusti ne znače da je bilo ko sem ubice kriv za nečiju smrt, ali da tih propusta nije bilo,

moгуćnost da se desi smrtni ishod bila bi manja. Najveći problem je to što propuste žele da zataškaju", rekao je Saša Janković.

Kancelarija zaštitnika građana je na osnovu nalaza iz 12 slučajeva uputila 45 preporuka nadležnim ministarstvima.

"Godinama ispitujemo ovakve slučajeve i godinama se pojavljuju isti propusti, tako da suštinski nijedna preporuka nije nova. Za većinu slučajeva dovoljni su dosadašnji propisi, problem je u njihovom nesprovođenju i neodgovornosti", rekao je Janković i podsetio da je još 2011. godine uputio inicijativu Ministarstvu pravde za izmenu krivičnog zakonika kojim bi se pooštrile sankcije i dodala nova krivična dela – proganjanje i seksualno uznemiravanje.

Predstavnica Autonomnog ženskog

**GODINAMA ISTI
PROPUSTI:
Predstavljanje
izveštaja
zaštitnika
građana u
Medija centru**

Fotografije:
Medija Centar

**RASTUĆA
NEOSETLJIVOST
PREMA NASILJU
NAD ŽENAMA:
Tanja Ignjatović**

centra Tanja Ignjatović složila se sa Sašom Jankovićem, rekavši da pravila i zakoni postoje, ali da se ne primenjuju, kao i da je problem u sistemu, ali i u sve većoj neosetljivosti na nasilje nad ženama.

SLUČAJNE ILI NAMERNE GREŠKE

Kontrolom je ustanovljeno da se često ne proverava da li nasilnik ima oružje, a žrtva upućuje da sama vodi postupak. U nekim slučajevima se dešavalo i da su proizvoljno davane ocene da su u pitanju "porodične nesuglasice", "verbalni sukobi", "loši bračni odnosi" tako da se žrtva ne ispituje, a ostaje uskraćena i za stručnu pomoć i podršku. Podaci pokazuju i da je u 71 odsto prijava za nasilje nad ženama okončano usmenim upozorenjem za nasilnike, što je najblaža moguća mera, a samo 25 odsto krivičnih prijava stiglo je do faze optuženice pred sudom a manje od trećine osuđenih nasilnika završi u zatvoru.

"Ključno je da se dosledno primenjuju svi propisi i procedure koji se odnose na zaštitu žena od nasilja, zatim uvođenje konkretne odgovornosti za nesavestan rad u nadležnim organima, ali je potrebno omogućiti normalne uslove za

rad institucija", rekao je Janković. On je rekao i da postoji prijava da je zaposleni u policiji vršio pritisak na porodicu žrtve, ali to MUP nije ispitao.

Tanja Ignjatović smatra da policajci ne reaguju ili greše u slučaju prijave nasilja jer nisu obučeni, ali i zato što dobar deo njih i sam tuče svoje žene. "Ženama se ne veruje. Skoro smo imali slučaj da nam se žena javila jer centar za socijalni rad u Beogradu nije hteo da joj primi podnesak o nasilju u porodici, to je česta pojava. Postoji mnogo slučajeva u kojima nema pisanog traga jer je neko zaobišao proceduru", rekla je Tanja Ignjatović.

Ona je najavila da će Autonomni ženski centar pokrenuti potpisivanje peticije da se 18. maj proglasi danom sećanja na žene ubijene u porodičnom nasilju.

ODGOVOR INSTITUCIJA

Prvi se na preporuke zaštitnika građana oglosio ministar za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja Aleksandar Vulin, rekavši da će Ministarstvo razmotriti primedbe ombudsmana, ali i ponovno negirajući odgovornost Centra za socijalni rad u Žitištu. On je Saši Jankoviću zahvalio na svim kritikama uz opasku da ombudsman nije baš precizno pročitao sve zapisnike i sve što mu je dostavljeno.

Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) Srbije saopštilo je da se preporuke koje je zaštitnik građana uputio MUP-u

povodom nasilja nad ženama odnose na "postupke kontrole zakonitosti i pravilnosti rada u periodu od 2011. do 2015. godine", a da je MUP u međuvremenu već preduzeo mere za unapređenje rada policije u slučajevima nasilja u porodici i formirao Odeljenje za prevenciju i suzbijanje nasilja u porodici. Po navodima MUP-a, u svakoj policijskoj upravi određeni su koordinatori za postupanje u oblasti porodičnog nasilja – predstavnik kriminalističke policije i predstavnik policije opšte nadležnosti. "Policija opšte nadležnosti mora da obavesti dežurnog kriminalističkog inspektora, posebno obučenog za rad po predmetima nasilja u porodici, koji bi dalje u saradnji sa tužilaštvom preduzimao druge mere na dokumentovanju i dokazivanju nasilja u porodici", piše u saopštenju.

Janković na saopštenja institucija nije reagovao, ali je rekao na konferenciji: "Sramota me je kao muškarca zato što muškarci nisu spremni da priznaju da problem postoji. Ovde govorimo o ubijenim ženama, problem je ozbiljan i veliki i njegova negacija ne vodi rešenju. Time što poričete očigledno ne pomažete muškom rodu. Tako je i sa negiranjem ratnih zločina." Za to vreme, Autonomni ženski centar razmišlja o pokretanju tužbe protiv države pred Komitetom Ujedinjenih nacija na osnovu izveštaja zaštitnika građana.

SANJA ŠOJIĆ

Članak je objavljen u okviru projekta "Nasilje u porodici – Pogled uprt u evropsko pravo" koji finansira Evropska unija (preko Delegacije EU u Srbiji) kroz medijski program. Objavljivanje ovog članka omogućeno je uz finansijsku pomoć Evropske unije. Sadržaj članka odgovornost je isključivo nedeljnika "Vreme" i ni na koji način ne odražava stavove i mišljenje Evropske unije.

Savršen odziv

Deveti put na Stavama, na Danima kupine, sve će vas pozdraviti, i manifestaciju otvoriti gradonačelnik Valjeva, gospodin Slobodan Gvozdenović. Mikrofon desnom, majica odgovarajuće kupina boje, odgovarajuće plave farmerke, patike nešto plavlje boje, primi SNS gospodin Gradonačelnik

Stave, naselje uz asfaltni put, centar mesne zajednice kojoj pripadaju sela podno Medvednika. Evo, skoro deset godina, na Stavama se održavaju "Dani kupine", kojom, vele organizatori, afirmišu poljoprivredu, turizam, prošlost, sadašnjost, budućnost... Tako bilo i ove godine, tačno u nedelju 31. jula, na Ognjenu Mariju.

PUNA ELANA

Seosko igralište preko puta škole, u gornjem kraju igrališta, do puta, drvena bina sa crvenim crep krovom. Napred, po goli beton, svečani cvetni aranžmani, među razno smilje i bosilje dominiraju crvene ruže. Nameštaju se mikrofoni, gosti se smeštaju u otvoren vojnički šator do bine.

Po igralištu preko nekoliko belih čadorčića, pod koji izložena "sajamska" ponuda. Na drugom kraju igrališta, do potoka sa visoki borovi, više posada u poslu kuvanja gulaša, ima i konkretnijih radova, roštilj, prasići se okreću na struju... Naginje se "Valjevsko", pivom polivaju prasići, sobniji doveli muziku, harmonika, bas,

ćemane, razvezli, *Znaš li draga...* Ispred sav taj odmor i razonodu, glavni sadržaj manifestacije, izložba kupina. Na dosta tih spojenih stolova, zastrtih belim najlonom, desetak gajbica sa kupinom. Kupina crna, i krupna.

Reporter krene vidi šta ima pod beli čadori, pred štandom Turističke organizacije Valjevo, upita se, čestita na uspeh, novoj direktorki. Nova direktorka, ko nova, bela torbica, pastelno aljinče, sve na njoj, od raspuštene kose, do sandale na platformu, baš korespondira. Velju da, za mesto direktor, ispunila sve zahteve struke i prakse, kao član Ljajićeve partije studentski boravila na Ljajićevom predizbornom mitingu u čak Novom Pazaru. Prvi put na teren i posla izazov, puna elana, vidi se, postiže.

Da se ubeleži šta još pod beli čadori, slatko od trešanja, slatko od maline, slatko od kupina, slatko od šipurka... kupino vino, komovica, sok od zove, liker od borovnice... ima i liciderska srca, ručni rad, pleteni džemperi, pleteni puloveri... i ima pogača, uštipci, vanilice, pite, štrudle, suvo cveće, oveće zelene kruške, komada dva...

Reporter uze bolje zagleda, stane kod štand sa bijeli vez, ikone i ikonice, upisa izvezenu poruku: Bolje ukor mudrog, nego hvala ludog, Nastavi do šajkače od razni materijali, sa razne veličine. Prodavac sa ženu, on proizvodi, dolazi svake godine, cene razne, šajkača sa dva pera hiljadu dinara, dečija čet'risto dinara, ide, prodaje se, da ne ide ne bi dolazio svake godine. Ublizu mlađa žena u crvenu haljinu sa crni cvet dekoraciju na levu stranu grudi, crni čipkast pojas preko struka. Haljina njen rad. I sve na tezgi njen rad, pite, voćni kolači, salašnjaci, slatko od višanja, slatko od ribizle, sirupi... ima i heklane stolnjake, živi nedaleko, gore uz put, u Staninoj reci.

Od potoka je terala živa muzika, novinar izađe na asfaltni put, vidi šta još ima. Ko na vašar, tezge sa razne đinđuve, ima peškiri, ima šrafčigeri, ima burgije, ima nameštaj na kamion, trosedi, dvosedi, stolice i taburei. Uz put nameštene, još prazne, šatre, koje će se razrade kad 'zaladi. U sklonjenoj bašti ima gostiju, pevač na *Ne diraj ranu na mojoj duši, ne diraj život koji se ruši...* 'Uvatimo

NA TELEVIZIJI "NIKAD BOLJE U ISTORIJI", A KILO MALINA 25 DINARA: Dani kupine u Stavama

Fotografije: D. Todorović

i specijalnu, *Tri metara somota, zar te nije sramota, što ti ljubiš mladog momka, matora devojka...*

Do igrališta se vratimo na vreme, na bini sitna deca u narodne nošnje, starija deca u narodne nošnje, harmonike udariše u sitan vez, pristižu važne zvaničnice, buljuci raznog sveta koji na položaju. Sve prima predsednica mesne zajednice imena Ana, za ovu priliku se odlučila za minimalistički stajling, crna u rep kosa, poprse u takoreći trikou kupina boje, u nastavku poprse laka crno-bela suknja.

BULJUK APLAUZI

Javi se voditeljka, iz neki spisi pročita da kupina iz porodice ruža, došla sa severnih prostora... znaju se njena svojstva, reguliše probavu, jača imuni sistem, leči od raka, jača kosti, utiče na vid i poboljšava pamćenje... na Stavama nema domaćinstva bez kupina... Pa voditeljka glasni je reče: deveti put na Stavama, na Dani kupine, sve će vas pozdraviti, i manifestaciju otvoriti gradonačelnik Valjeva, gospodin Slobodan Gvozdenović. Mikrofon desnom, majica odgovarajuće kupina boje, odgovarajuće plave farmerke, patike nešto plavije boje, primi SNS gospodin Gradonačelnik, lekar, ginekolog, koji promenio nekoliko partija dok sa SNS nije ubo rezultat.

Da se ubeleži: Poštovani prijatelji, nisam prvi put ovde, prvi put kao gradonačelnik otvaram ovu manifestaciju. Sve smo činjenice u kojoj se selo nalazi, ali

isto tako svesni da je modernu srpsku državu stvorio seljak. Sa velikim nestrpljenjem čekamo formiranje nove srpske vlade, u kojoj poljoprivreda treba da bude najznačajniji faktor oporavka Srbije. Siguran sam da će novi ministar Nedimović imati dobre kontakte sa mnom, kao gradonačelnikom, i da ću učiniti sve da ovo i dalje ostane najzdravija fabrika, i da se mladi vrte ovde i da počnu da proizvode. Neka Dani kupine budu otvoreni! Buljuk onije što došli po položaj poslu, dade buljuk aplauz.

Nastavi se voditeljka, umetnički program ćemo početi razigranim mladim ljudima, koji će izvesti razigrano kolo. Gradonačelnik, stupi na igralište, odloži torbicu na sigurno, kod koalicionog odbornika iz Vulin partije, i uze dadne izjavu za lokalnu televiziju, vrlo umetnički se ponovi, Sa velikim nestrpljenjem čekamo formiranje nove vlade, ja ću otići u Beograd da tražim što veća sredstva... Kad to obavi, krenu dalje, torbica je ostala na sigurnom kod Vulin odbornika, i ode još dalje, omaši one gajbice kupine na stolovi sa beli najlon, i sa svi svoji uspešno stiže u roštilj.

Na bini se nastavi umetničko Ajd povedi veselo, naše kolo šareno... Reporter uze uslika dominantnu predsednicu mesne zajednice, i upita, zašto se ona ne obratila svojim građanima i drugim dragim posetiocima. Predsednica Ana odgovori da ona još predsednica, a sada i odbornica, i da su takvi program i protokol. Šta da kaže, ovo je deveta po redu manifestacija

Dan kupina, i odziv je savršen. Što se tiče današnje manifestacije, gosti došli sa svih strana, čak iz Bosne, iz Bijeljine, imamo još udruženja, ima dosta izlagača kupina, i čekamo proglašenje pobednika. Cena je loša, katastrofa, ali to nije do nas, svi podržavaju manifestaciju, država treba da stane iza seljaka. Tu reporter upade sa replikom, pa Gradonačelnik gospodin reče da će stati, a predsednica Ana umetnički na to odgovori, Pa vidim!

Od potoka je tukla neka patriotska, *Šta da ti kažem mila mama, umro mi je na rukama...* novinar se primače do onije nekoliko gajbi sa izloženom kupinom, reče starijem seljaku, iz Suvodanja, zaseok Drenajić, koji se tu našo, da kupina lepa, krupna. Ovaj se nastavi, Šta vredi, slaba vajda. Šta će narod, bere, da ne propadne, 30 dinara, nema od toga ni za nadnicu beraču, živa propast. A što kažu da će biti bolje, biće u qrcu bolje, biće bolje kad ode mo na onaj svet. Opsova ministra, i tog novog, sete ih se samo za glasanje, ovako ih ne j b dva posto.

Sve se nastavi svojim tokom, od potoka, gde sve prešlo u višlju fazu, se ču, *Čudna jada, od Mostara grada...* Reporteru se, u povlačenju, desi, specijalno za novinare, u režiji organizatora, prekoredna porcija prasećeg pečenja. Prisutni, iz te organizacije, uze pita, Novinari, šta ćete da napišete? Dok je sedma sila glabala, ovaj se, za sebe, nastavi, Bruka, cena 25-30 dinara, ništa drugo, bruka, a vamo, gledam televizor, nikad bolje u istoriji, da zaplaćem.

DRAGAN TODOROVIĆ

Nasilje, hijerarhija i politička moć

Praktično niti jedna veća navijačka aktivnost u poslednje dve decenije nije mogla proći bez nekakve sprege sa politikom. Iako navijači vole da kažu da njih politika ne interesuje i da ih jedino interesuje "srpstvo" odnosno nacionalni interes, upravo to pokazuje do koje mere je njihovo delovanje duboko politizovano

Knjiga Ivana Đorđevića, saradnika Etnografskog instituta SANU (Beograd, 39 godina), *Antropolog među navijačima* prva je studija takve vrste u Srbiji.

Već se činilo da nećemo dočekati da se neko u Srbiji na konsolidovan način bavi "navijačkom kulturom" koja je ovom društvu donela mnogo problema, ali nikako nije bilo istraživanja i analize uzroka takvog ponašanja određenih društvenih grupa.

Sporadične medijske analize i istraživanja izazvani pre svega brojnim primerima nasilja na tribinama i oko njih nisu bili dovoljni da se na utemeljen način govori o fenomenu i punom značaju navijačkih grupa u Srbiji i nekadašnjoj Jugoslaviji.

Đorđevićeva knjiga zasnovana je na njegovoj doktorskoj disertaciji iz 2014. godine i objavljena je uz podršku izdavača Ivana Čolovića, osnivača i urednika kulturne biblioteke XX vek. Tako je javnosti predstavljena knjiga koja je u najvećoj meri važna za "širu javnost" jer nudi sveobuhvatan pregled nastanka i razvoja navijačkih grupa i daje objašnjenja o njihovom značaju za politički kontekst u kome su se dogodile važne stvari a vezane su za navijačke grupe.

Pored toga, Đorđević voli i razume fudbal i ima razumevanje za neke postupke koje bi drugi, oni koji ne poznaju igru i navijački pokret, odmah odbacili. Kako sam kaže u razgovoru za "Vreme", "u fudbalu i kulturi koja ga prati postoji emancipatorski potencijal jer stadioni su retka mesta gde se mogu sresti ljudi različitih socijalnih, ekonomskih, klasnih pozicija kako se zajedno raduju ili tuguju gledajući svoj klub. U današnjem otuđenom svetu, to nije mali potencijal, i koliko god to utopistički zvučalo, ishodište tog potencijala ne mora nužno biti nasilje već neka progresivna ideja."

Ova studija bi mogla da posluži i kao osnova za pravljenje istinske strategije rešavanja nasilja na sportskim događajima i uljuđivanja jednog sporta za koji "žive" milioni u Srbiji. Đorđević je, zapravo, napisao prvi deo, jer je u terenskom delu istraživanja razgovarao sa velikim brojem navijača i u Srbiji i u regionu. Zamišljeni nastavak ove knjige mogao bi da se bazira na razgovorima sa

predstavnicima vlasti na različitim nivoima da bi se u potpunosti objasnila priroda tog čudnog odnosa između tribine i politike.

"VREME": Da li svi drugi sportovi imaju samo navijače, a samo fudbal ima i huligane, i da li se huliganima mogu nazvati najaktivnije navijačke grupe u Srbiji i regionu, a ako ne, zbog čega?

IVAN ĐORĐEVIĆ: Kada se govori o fudbalskim navijačima, u Srbiji, regionu ili bilo gde u svetu, u javnosti se veoma često pravi jedna simplifikacija – ova potkultura se obično izjednačava sa nasiljem i huliganizmom. Iako je nasilje, može se reći, sastavni deo *ultras* kulture, nije opravdano navijačke pokrete svoditi samo na taj aspekt njihovog delovanja. Navijačka potkultura, i ovde i bilo gde drugde, ima svoje specifične osobine, rituale, kodekse, koji se unutar nje poštuju i ne moraju nužno biti razumljivi ljudima koji nisu pripadnici tih grupa. Vidljivo nasilje, koje povremeno eskalira između navijača, često se u javnosti percipira kao jedino obeležje navijača, i time se čitava kultura navijanja svodi na huliganizam. Koliko god nasilje predstavljalo društveni problem, važno je razumeti da upravo društvena percepcija navijača isključivo kao huligana stvara jednu sliku u kojoj pripadnik neke navijačke grupe postaje "društveni neprijatelj broj 1", dežurni krivac za različite probleme u društvu. Na taj način stvara se crno-bela slika u kojoj se otvara ogroman prostor za manipulaciju. Kada se stvori takva simplifikovana realnost, rezultat je najčešće jalova moralna panika, kao u slučaju Brisa Tatona, gde je opšte zgražavanje trajalo nekoliko dana ili nedelja, da bi na kraju rezultiralo jednim kilavim sudskim procesom. Najvažnije od svega, problem koji postoji nije rešen, jer moralna panika po pravilu ne proizvodi sistemska već *ad hoc* rešenja. Dihotomija "pristojan svet" / "navijač-huligan" na kraju dovede do toga da ne postoji čak ni pokušaj da se problem dublje i sistemski razume.

Ako je, kako tvrdite, u knjizi "navijački pokret" u Engleskoj bio klasno zasnovan, šta je ono što je u Srbiji i bivšoj Jugoslaviji bilo u osnovi formiranja prvih navijačkih grupa?

Kada je reč o manipulaciji o kojoj sam

Fotografije: M. Milenković

malopre govorio, primer Britanije je verovatno najilustrativniji. Naime, navijački pokreti u toj zemlji tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka bili su sastavljeni pretežno od pripadnika radničke klase. Kriza države blagostanja i dolazak Margaret Tačer na vlast, u velikoj meri su bili praćeni obespravljivanjem tog društvenog sloja. Sve veće nezadovoljstvo ekonomskom situacijom među radničkom klasom imalo je svoje posledice i na stadionima, gde je nasilje postalo deo svakodnevice. Takve nasilne ispaide, međutim, iskoristila je vlada da od navijača praktično "stvore" huligane, definišući ih kao glavnog društvenog neprijatelja. Na taj način, obračun sa navijačima poslužio je zapravo kao društveno opravdan obračun sa umirućom radničkom klasom. U tadašnjoj Jugoslaviji manipulacija je funkcionisala na drugačiji način. Iako je najveći broj navijačkih grupa širom zemlje sredinom i krajem osamdesetih svoj identitet gradio na izrazito antikomunističkim pozicijama, političke elite, posebno u Hrvatskoj i Srbiji, takvo su njihovo pozicioniranje iskoristile kao svojevrsan megafon za svoje ciljeve. Tako su se nadolazeće političke snage u još uvek socijalističkoj Jugoslaviji našle na zajedničkom zadatku sa navodnim neprijateljima, navijačima,

jašući na sve brže rastućem talasu etničkog nacionalizma. Za razliku od Engleske, u ovom slučaju klasna pripadnost nije imala nikakvu važnost, već je transgresija odlazila u pravcu nacionalizma. Ta strukturna povezanost nacionalizma, navijača i političkih elita bila je i ostala ključna karakteristika fudbalske kulture u regionu. Čak i kada su se dešavali sukobi između vlasti i navijača, ova jednom uspostavljena veza ostala je čvrsta i do današnjih dana.

S tim u vezi, u kojoj meri su te grupe bile autonomne a koliko se njima upravljalo sa strane s obzirom na sistem u kome su nastajale?

Navešću jedan zanimljiv detalj iz razgovora koji sam vodio sa pripadnikom navijačke grupe Dinama iz Zagreba (Bad Blue Boys), koji je postao njen aktivni član tokom osamdesetih godina. On mi je rekao kako je u to vreme bilo apsolutno nezamislivo suprotstaviti se policiji, jer se "znalo da se sa time nije zajejavati". Ove reči ukazuju na to da se tadašnji navijački pokret kretao unutar, da tako kažem, dozvoljenih granica, granica koje je određivao sistem. Slabljenjem tog sistema, otvorio se prostor i za mnogo veći uticaj navijača, a opšta tuča sa policijom na Maksimiru 1990. godine zapravo je simbolički označila kraj jedne države,

u onom smislu u kome je njen represivni aparat pokazao da više nije u stanju da kontroliše ono što je nekada činio bez poteškoća. Mislim da, u suštini, bar u početku, navijačke grupe nisu bile pod kontrolom bilo kojih političkih centara moći, već da su delovale autonomno, pronalazeći prostor za suprotstavljanje sistemu u tada sve popularnijoj nacionalističkoj retorici. Etnonacionalističke političke elite, međutim, vrlo su brzo prepoznale potencijal koji leži u potkulturi koja iz nedelje u nedelju, širom države, glasno ponavlja slogane koji u to vreme još uvek nisu smeli glasno da se izgovaraju. Na taj način, polako, stvarala se sinergija između elita i navijača, da bi, po mom mišljenju, to kulminiralo kada je Crvena zvezda osvojila Kup šampiona, što je predstavljeno kao trijumf "srpstva" i srpski državni projekat par ekselans.

Šta je onda ono što je u najvećoj meri određivalo vrednosni sistem navijačkih grupa onda kada su nastajale, u osamdesetim, preko ratnih devedesetih do tranzicionih dehiljaditih? Koliko je tu istih stvari, nepromenjenih vrednosti, a koliko možda nečega drugačijeg?

U pitanju je samo jedna reč – nacionalizam, odnosno vrednosni sistem u kome se, šta god se i na koji god način radilo, to

Zašto nema rešenja

Ako uporedimo Englesku iz sredine 80-ih i današnju Srbiju, da li bi "rešenje huliganizma" zapravo bio obračun sa nacionalizmom (kao što je u UK bilo sa radničkom klasom) i da li zbog toga tog "rešenja" nema?

Hajde da prvo pokušamo da zamislimo da je jugoslovenska država bila dovoljno moćna poput Britanije sredinom osamdesetih, i da su prevagu u političkim bitkama odneli delovi političke elite koji su nacionalizam smatrali problemom, a ne rešenjem. Ako se zadržimo samo na fudbalu, verovatno bi se desilo to da bi političko teranje kontre režimu ostalo u domenu ritualnog, i da bi politički uticaj navijača bio sveden na marginu, gde generalno i pripada. Verovatno bi u navijačkoj mitologiji preostao i poneki mučenik iz tog "buntovničkog" perioda, ali bi, čak i da je opstao, takav etnički nacionalizam bio samo jedan od obeležja te "čudne" potkulture. Da se izrazim kroz danas popularnu relativističku frazu, bili bi "slobodni da srbuju među svoja četiri zida". Pošto se ništa od toga, naravno, nije desilo, danas imamo situaciju kakvu imamo. Kada bi se danas napravila paralela između Britanije osamdesetih i današnje Srbije, jasno je da Britanija tada

problem nije "rešila", već samo, u jednom mnogo širem političkom obračunu, radničku klasu svela na obespravljene ljude bez političkog uticaja, što se vidi i na primeru fudbala, koji odavno više nije igra radničke klase, već imućnih ljudi. Dakle, neprijatelj nisu bili navijači, već određena društvena klasa. U slučaju Srbije, problem je mnogo dublji i slojevitiji, i odnosi se na dubok upliv koji određeni delovi navijačkih grupa imaju unutar samog sistema. Oreol patriota koji nose od osamdesetih godina danas služi samo kao paravan, kao objašnjenje njihove političke važnosti. U tom smislu, možda nije najsrećnije reći da se "nacionalizam" može bilo kako "uništiti", ali bi kao početna premisa moglo poslužiti demistifikovanje tog "patriotskog" aspekta navijača. Ukoliko ne bi bilo te moralne superiornosti izražene kroz, recimo, "srpstvo" i "pravoslavlje", a kako u stvari oni i deo javnosti sebe vide, njihov politički uticaj bi mogao oslabiti. Ipak, za tako nešto je neophodno da samo društvo i njegove političke elite prestanu da svoju moć crpe iz nacionalizma. Nažalost, svedoci smo da takva politika danas ponovo postaje veoma popularna širom Evrope, tako da, u sve podeljenijem svetu, ova vrsta obrta teško može postati realna.

predstavlja kroz prizmu vrhunskog nacionalnog interesa. Praktično bilo koja navijačka aktivnost na neki način je podrazumevala, a podrazumeva i sada, izvestan "patriotski oreol", neupitnu borbu za viši nacionalni cilj, zaštitu tog svevišnjeg nacionalnog interesa. Ako se setite da je Ivan Bogdanov svoju ulogu u neredima u Đenovi obrazložio time da je protestovao protiv proglašenja nezavisnosti Kosova, jasno je da je među navijačima, a i u delu javnosti, svako sredstvo koje "doprinosi" borbi za "nacionalni interes" opravdano. Čak i u ovako banalnom slučaju, kada je bilo savršeno jasno da iza svega

stoje neki drugi motivi, opravdanje je nađeno u onome što se smatra neupitnim – patriotizmu. Ipak, vremena su se promenila. Ako je kasnih osamdesetih i ranih devedesetih nacionalizam fudbalskih navijača i realno pretočen u njihov odlazak na ratišta širom bivše SFRJ, današnje pozivanje na "srpstvo" više je folklorno, ali služi i kao podsetnik da su oni još uvek tu, kao njegovi čuvari, ukoliko se za to ukaže potreba.

Ako tog drugačijeg u njihovom "sistemu vrednosti" ima, šta je uticalo da do te promene dođe?

Ako je taj "nacionalistički" "sistem vrednosti" u vreme početka ratova u bivšoj Jugoslaviji i imao neku autentičnost, on je sada u velikoj meri sveden na ljušturu, iza koje se kriju drugačiji interesi. Politička moć navijačkih grupa, koja se videla mnogo puta u bližoj istoriji, od ratova pa do njihove uloge u petooktobarskim promenama, gde su proglašeni "herojima revolucije", omogućila im je delovanje koje je mnogo šire nego što je to uobičajeno za jednu marginalnu potkulturu, što navijači u suštini i jesu. Održavajući

jednom uspostavljene veze sa nosiocima stvarne moći, navijači i danas predstavljaju relevantan politički faktor. Oni se koriste patriotizmom kao okvirom koji ih definiše, ali imajući realnu moć u nekim drugim sferama, kao što je, uzmimo samo jedan primer, nesrazmerna moć u upravljanju fudbalskim klubovima, ali ne u progresivnom direktno-demokratskom smislu, već na jedan duboko netransparentan način.

Oni su danas možda po prvi put i prepoznati kao "vlasnici klubova". Kako se dogodilo da danas navijačke grupe budu mnogo opasnije?

■ **Politička moć navijačkih grupa, koja se videla mnogo puta u bližoj istoriji, omogućila im je delovanje koje je mnogo šire nego što je to uobičajeno za jednu marginalnu potkulturu, što navijači u suštini i jesu. Održavajući jednom uspostavljene veze sa nosiocima stvarne moći, navijači i danas predstavljaju relevantan politički faktor**

je formacije od onih koje su postojale u vreme ratova na teritoriji bivše Jugoslavije?

Jedna grupa koja u sebi sadrži dve odrednice, hijerarhiju i nasilje, ukoliko dobije prostor, može postati veoma moćna. Ova dva termina najčešće se vezuju za vojsku ili policiju, ali je razlika u tome da vojska i policija predstavljaju aparat države, i nalaze se pod kakvom-takvom društvenom kontrolom. Ukoliko se jednoj potkulturnoj, marginalnoj grupi dâ mogućnost da postoji na takav način bez ikakve društvene kontrole, jasno je da je reč o jednoj potencijalno opasnoj formaciji, koja, zahvaljujući skoro pa vojničkom ustrojstvu, ima kapacitet da služi kao svojevrсна, da tako kažem, "grupa za pritisak".

Sve vreme smo na polju odnosa između politike i navijačkih formacija. U kojoj meri je politika bojala ponašanje navijačkih grupa a koliko su navijačke grupe uticale na politiku?

Navijački pokret u regionu, posebno u Srbiji i Hrvatskoj, neraskidivo je od kraja osamdesetih povezan sa politikom.

Praktično niti jedna veća navijačka aktivnost u poslednje dve decenije nije mogla proći bez nekakve sprege sa politikom. Iako navijači vole da kažu da njih politika ne interesuje i da ih jedino interesuje "srpstvo" odnosno nacionalni interes, upravo to pokazuje do koje mere je njihovo delovanje duboko politizovano. Nacionalizam je politička ideologija kao i svaka druga, ali je naš navijački pokret do te mere duboko u njoj da se to čak ni ne smatra političkim stavom, već podrazumevajućom, natpolitičkom pozicijom. Upravo u tome i leži osnovni izvor njihove simboličke moći, jer je jedna takva

grupacija potrebna svakoj nacionalističkoj političkoj eliti, a sa manjim ili većim razlikama, skoro svaka je u Srbiji bila takva od raspada Jugoslavije.

Da li se onda može govoriti o odgovornosti navijačkih grupa za brojne primere nasilja a da se ne ide dalje, u političko-bezbednosnu pozadinu tih događaja gde se zapravo krije odgovor na pitanja i ko je organizovao "Đenovu" i ko je organizovao "drona"?

Pitanje odgovornosti navijačkih grupa za nasilje u navedenim slučajevima je klasična zamena teza. Ukoliko bi i bio procesuiran neki pojedinac, uvek ostaje pitanje pozadine takvih događaja. Upravo zbog toga ni ne postoje odgovori na mnoga pitanja vezana za navijačko nasilje, jer se ono posmatra kao huligan-ski ispad, delo "izvitoperenih pojedinaca", dok iza svakog pokušaja pronalaženja dubljih veza sa nosiocima društvene i političke moći stoji zid ćutanja. Imenovanjem navijača kao huligana njihovo nasilničko ponašanje se zapravo tumači kao pojedinačni akt nasilja, nerazumni

Navijači i Crkva

Kako ocenjujete vezu tih grupa sa verskim zajednicama i koliki je njihov uticaj na formiranje stavova "mladih generacija" u Srbiji?

"Patriotski oreol" koji navijači nose nužno podrazumeva i pravoslavlje kao jedan od osnovnih elemenata njihovog identiteta. Mnoge akcije, poput bojkota utakmica koje se igraju na Veliki petak, pokazuju da je ta povezanost jaka, ali i da ima direktan uticaj na razumevanje ovog društva u celini – to jest da li je ono sekularno ili nije. Ukoliko jedna profana organizacija poput FSS-a odluči da jedan verski ali ne i državni praznik proglasi kao "neradan dan", postavlja se pitanje samog uređenja društva, koje napušta sekularizaciju kao jednu od svojih osnovnih teokovina. Pravoslavni identitet navijača vidljiv je na svakom koraku, a "mlađe generacije", kako vi kažete, to prihvataju bez pogovora, kao svoj osnovni identitet, ne razmišljajući mnogo o stvarnom sadržaju prihvatanja takve vrste religioznosti. Iako je verski identitet apsolutno privatna stvar, u ovom slučaju se, međutim, kroz sprepu jednog dela crkvenih predstavnika i navijača, on definiše kao politička snaga, što se moglo videti i na mnogim političkim skupovima, naročito kada su u pitanju događanja oko Parade ponosa, gde se Crkva, koja u Srbiji takođe deluje kao ozbiljan politički faktor, tom skupu snažno suprotstavljala. Pravoslavlje u ovom kontekstu služi kao jedan od dodatnih argumenata u potvrđivanju jasne pozicije navijača kao "čuvara nacionalnog interesa", shvaćenog u klasičnom nacionalističkom ključu.

čin pojedinaca. Zapravo, nasilje iz primera o kojima je ovde reč je sve samo ne spontano i "huligansko", ono je sistemsko. Navijači u Srbiji su odavno deo sistema, takoreći politički mejnstrim. Dok se tako nešto javno ne izgovori i dok se taj problem ne bude tretirao u skladu sa tom činjenicom, neće biti moguće pronaći nikakvo rešenje za njega.

I sami kažete u studiji da su sve političke elite na isti način zloupotrebljavale navijačke grupe. Zbog čega su one toliko važne pa ih politika

koristi kao svoje oružje?

Instrumentalizacija navijača krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina pokazala je da ove grupe mogu biti politički iskorišćene za različite svrhe, i nema te političke elite koja je odolela izazovu da bar pokuša da ih svrsta na svoju stranu. Kada su navijači tada postali deo političkog polja, ni oni sami nisu imali interes da iz njega izađu. Tako ta sprega ostaje, dajući elitama mogućnost da kontrolišu jednu grupu čije delovanje može imati višestruki odjek, od pokliča na stadionima, pa sve do njihove upotrebe kao paravojnog represivnog aparata. Koliko ta kontrola predstavlja realnost, a koliko iluziju, i kolika se cena za to plaća, ostaje samo jedna od mnogih nepoznanica koje su ovdašnji fudbal pretvorili u kaljugu.

Kako se iz te kaljuge pomeriti ka nekom uređenom sistemu? Šta je potrebno da se dogodi da se pacifikuje navijačka scena u Srbiji i da li se do toga može doći?

Često sam slušao predstavnike države kako pričaju da je jedino rešenje za Srbiju primena tzv. britanskog modela, gde je kao ideal postavljena idilična slika porodičnog odlaska na utakmicu. Ono što svi zaboravljaju da kažu jeste da je Britanija duboko podeljeno klasno društvo, i da je tamo od devedesetih na delu si-

zasnovano poput britanskog, i gde ekonomski pritisak verovatno ne bi oterao navijače sa stadiona, s obzirom da mnogi od njih ne bi imali problem čak ni da plate više cene karata. Mnogo važnije, ovaj model nije primenljiv zbog toga što Srbija, kao i mnoge druge zemlje istočne i jugoistočne Evrope, predstavlja evropsku periferiju, kako u ekonomskom tako i u društvenom smislu. Ideja fudbalskog spektakla poput onoga u Ligi šampiona može funkcionisati samo u bogatim društvima evropskog centra, dok zemlje poput Srbije služe samo tome da stvore fudbalski poluproizvod, talentovane igrače koji će već sa nekih 18-19 godina otići u bogate klubove da bi tamo, možda, napravili nekakvu karijeru. Izvoz poluproizvoda je, bojim se, sudbina takozvane tranzicijske države kao što je Srbija, što važi i za fudbal, i to će se teško promeniti u budućnosti. Ako pogledate da slične probleme sa navijačkim nasiljem imaju i države koje su zvanično članice EU, poput Bugarske ili Poljske, jasno je da u elitnom klubu osvajača Lige šampiona više nikada neće biti mesta za Zvezdu ili rumunsku Steauu, bar u ovom društvenom i ekonomskom sistemu u kome danas svet funkcionise.

Nasilje na stadionima neće se sprečiti tako što će se uvesti magloviti i nerealni "britanski model". Ono može biti re-

■ Ako se setite da je Ivan Bogdanov svoju ulogu u neredima u Denovi obrazložio time da je protestovao protiv proglašenja nezavisnosti Kosova, jasno je da je među navijačima, a i u delu javnosti, svako sredstvo koje "doprinosi" borbi za "nacionalni interes" opravdano

stemsko teranje ljudi slabijeg imovnog stanja sa stadiona. Cene karata za fudbalske mečeve danas u Britaniji mogu da priušte pripadnici srednje i više srednje klase, dok je radničkoj klasi ostavljeno da mečeve omiljenih klubova gleda u pabovima. Shodno tome, i nasilje sa fudbalskih stadiona izmešteno je u pabove i na ulice. Ono, uprkos uvreženom mišljenju, nije nestalo. Samo se ne vidi na televiziji. U Srbiji ovaj model nije primenljiv iz mnogo razloga. Pre svega zbog samog ustrojstva društva, koje nije klasno

šeno samo ukoliko država odluči da tom problemu pristupi na pravi način. Umesto represije prema pojedinačnim navijačima koji se proglašavaju dežurnim krivcima i uzročnicima svih problema u društvu, nužno je pozabaviti se spregom nosilaca stvarne političke i ekonomske moći sa fudbalskim miljeom u celini. Dok oko toga vlada zavera ćutanja i dok se zanosimo nekakvim idejama o "očevima i deci na stadionima", problem ne samo da neće biti rešen, već neće biti čak ni definisan.¶

SLOBODAN GEORGIJEV

U PRODAJI! NAPREDNA KNJIGA DRAGOLJUBA ŽARKOVIĆA

VREME

Ova knjiga nastala je u pokušaju da se iz ugla komentatora društvenih zbivanja opiše period od 2012. do 2015. godine. To je period uspona Aleksandra Vučića i on je, kako se to kaže, glavni junak ove knjige. Iz stotine i stotine tekstova objavljenih u novinama (pretežno u nedeljniku „Vreme“) bez naknadnog dopisivanja nastala je ova hronika. [...] Knjiga sadrži opis i ocene zanimljivih događaja i ljudi. Zanimljivijih nego što bi autor voleo.

168 strana, format A5, meki povez

Dragoljub Žarković
**NAPREDNA
KNJIGA**
Godine uspona
Aleksandra Vučića

Može se nabaviti u redakciji Vremena (radnim danom od 9.30 do 14.30h) po ceni od 800 dinara ili u ovim knjižarama:

BEOGRAD

Delfi knjižare 24 Bulevar kralja Aleksandra 146
Delfi knjižare 10, Kod Vuka Bulevar kralja Aleksandra 92
Apropo Cara Lazara 10
Bestseller 1 Cetinjska 6
Spiri Generala Štefanika 21
Via media Gospodar Jovanova 27
Tačka art Knez Mihailova 35
Delfi knjižare Knez Mihailova 40
Cepter Knez Mihailova 42
Dereta – Knez Knez Mihailova 46
Bigz školstvo – knjižara 1 Kosovska 37
Delfi knjižare 7, SKC Kralja Milana 48
Bestseller 2 Kralja Milana 56
Plavi krug Majke Jevrosime 2
Delfi knjižare 01 Makedonska 12
Delfi knjižare 05 Požeška 118a
Libri Požeška 128a
Bigz školstvo – knjižara 2 Požeška 136
Delfi knjižare 20, Zira Ruzveltova 33
Vulkan – Sremska Sremska 2
Delfi knjižare 02 Stanoja Glavaša 1
Aleksandar Belić, Kolarac Svetogorska 24
Zlatno runo Terazije 38
Delfi knjižare 06 Vulkan – KCB Trg Republike 5
Delfi knjižare 03 Vareška 4, Miljakovac
Delfi knjižare 34 Vase Čarapića 2-4, Meriot
Vulkan – Stadion Zaplanjska 32
Delfi knjižare 31, AVIV Živka Davidovića 86

NOVI BEOGRAD

Delfi knjižare 14 Bulevar Mihajla Pupina 121
Vulkan – Ušće Bulevar Mihajla Pupina 4
Vulkan – Merkator Bulevar Umetnosti 4
Delfi knjižare 21 Gandijeva 21, Imo centar
Vulkan – Delta siti Jurija Gagarina 16

BEOGRAD, ZEMUN

Delfi knjižare 29, Zemun park, Autoput za Novi Sad
Delfi knjižare 16 Glavna 20
Vulkan Glavna 25

BEOGRAD, MLADENOVAC

Prima Kralja Petra 1 – 177

ČAČAK

Delfi knjižare 12 Gradsko šetalište bb

GORNJI MILANOVAC

Delfi knjižare 30 Vojvode Milana 4

JAGODINA

Delfi knjižare 28, Vivi Šoping park, Stevana Ivanovića bb

KRAGUJEVAC

Delfi knjižare 13 Kralja Petra 1
Vulkan – Merkator Bulevar Kraljice Marije 56

KRALJEVO

Delfi knjižare 17 Omladinska 37

KRUŠEVAC

Delfi knjižare 23 Mirka Tomića 89

LOZNICA

Svet knjiga Trg Jovana Cvijića 3

NIŠ

Delfi knjižare 9, Kalča TC Kalča
Delfi knjižare 15 Voždova 4
Vulkan – Merkator Vizantijski bulevar 1
Vulkan – Forum Obrenovićeve 42

NOVI SAD

Vulkan – Merkator Bulevar oslobođenja 102
Bulevar buks Bulevar oslobođenja 60
Delfi knjižare 25, Big C Sentandrejski put 11
Solaris Sutjeska 2, TC Spens
Delfi knjižare 4 Zmaj Jovina 12
Most Prometej Zmaj Jovina 22
Vulkan Zmaj Jovina 24

PANČEVO

Delfi knjižare 18 TC Aviv, Miloša Obrenovića 12
Kulturni centar Pančevo Vojvode Živojina Mišića 4
Riznica Radomira Putnika 6

POŽAREVAC

Delfi knjižare 26 Stari korzo 2

RUMA

Konan – Đuro Šušnjar Veljka Dugoševića 157

SREMSKA MITROVICA

Delfi knjižare 08 Trg Svetog Stefana 32

SUBOTICA

Gradska knjižara “Danilo Kiš”, Rudić 2
Delfi knjižare 22 Korzo 9
Delfi knjižare 35 Segedinski put 88

ŠABAC

Sova Trg Đačkog bataljona 15

UŽICE

Delfi knjižare 27 Trg Svetog Save 46

VALJEVO

Delfi knjižare 11 Kneza Miloša 33

VRŠAC

Delfi knjižare 33 Trg Svetog Teodora Vršackog 5

ZAJEČAR

Kaligraf Svetozara Markovića 26

ZRENJANIN

Delfi knjižare 32 – AVIV Bagljaš Zapad 5

IZUZETNO LEPA VEST

Stećci četiri države upisani na Uneskovu listu i zato što projekat kojim su nominovani šalje snažnu poruku dijaloga i razumevanja i zato što je njime podignut most kulture u ovom regionu

Foto: Ado Sahbaz

Na 40. zasedanju Komiteta za svetsko nasleđe odlučeno je da stećci iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije postanu deo Liste svetske baštine Uneska. I to je, višestrano, izuzetno lepa vest.

Upisivanje stećaka na Uneskovu listu rezultat je prvog većeg međudržavnog projekta u kulturi na Balkanu u ovom veku, što je 15. jula, kad su predstavnici Komiteta u Istanbulu raspravljali o predloženim svetskim kulturnim dobrima, bilo od velike važnosti. Naime, dosije *Stećci – srednjovekovni nadgrobni spomenici*, kojim je aplicirano, u Istanbulu je predstavio gospodin Alfredo Konti iz Argentine, potpredsednik ICOMOS-a (Internacionalni komitet za svetsko nasleđe) i preporučio da se upis stećaka na Listu svetske baštine odloži dok se ne dopune tačke dosijea koje se odnose na izjavu o univerzalnoj vrednosti. Međutim, prvo je predstavnik Libana uložio amandman na tu preporuku smatrajući da ovaj projekat pokazuje snagu i sposobnost prekogranične saradnje i istakavši nematerijalnu suštinu stećaka zasnovanu na predanjima, verovanjima, bajkama koje su i danas prisutne, a zatim su ovaj njegov stav potvrdili i ostali predstavnici Komiteta naročito ističući značaj međudržavne saradnje – na primer predstavnik Azerbejdžana je ukazao da ovaj projekat šalje snažnu poruku dijaloga i razumevanja i da je njime podignut most kulture u ovom regionu.

Autori nominacionog dosijea *Stećci – srednjovekovni nadgrobni spomenici* su stručnjaci Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Crne Gore i Srbije. Sarađivali su od

2010. godine na osnovu pisma namera koje su prethodne godine, na inicijativu Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine potpisali ministri četiri države. Smatra se da je ključna ličnost ovog dogovora dr Dubravko Lovrenović, istoričar i profesor sarajevskog Univerziteta, zato što je izučavajući prevashodno bosanske stećke, ali i stećke okolnih država, predložio nadležnima da planiranu nominaciju stećaka prošire i na Hrvatsku, Crnu Goru i Srbiju.

Jezgro međudržavnog tima čini desetak stručnjaka, na dosijeu je intenzivno radilo pedesetak ljudi, a dosije ima 1400 stranica, više od 500 fotografija i preko 100 mapa. "Svi se pitaju zašto je procedura nominacije trajala šest godina", kaže za "Vreme" mr Maja Đorđević, koordinator izrade nominacionog dosijea u RS, iz Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture, i objašnjava da, između ostalog, "treba ostvariti mnoge zahteve koje postavlja Unesko. Jedan od najbitnijih je da države koje nominuju neko svoje kulturno ili bilo koje drugo dobro na Listu Uneska, moraju da prilože plan upravljanja tim dobrom – Unesko traži garanciju da je upravljanje obezbeđeno i organizovano. Rad na izradi nominacionog

dokumenta počeo je tek 2011. godine, nakon što su sve četiri države izabrale lokacije koje će nominovati i predale tentativni list. Od tada smo održali 20 međudržavnih sastanaka, a ja sam svake godine imala barem po tri sastanka sa predstavnicima lokalnih zajednica na čijim teritorijama su predloženi stećci. Od januara prošle godine kad smo ga predali, dokument je dva puta bio na tehničkoj evaluaciji, što je proceduralna stvar, a zatim su dva eksperta ICOMOS-a obišla lokacije na kojima su stećci i napisali izveštaj, ocenili dosije našeg tima, i tek nakon toga predali Unesku preporuku da se na 40. skupštini Komiteta razgovara o stećcima. Zapravo, mislim da brže nije moglo, i da smo nakon 20 godina ratnih i ostalih trauma odlično radili, postigli važan zajednički uspeh, i da smo dali primer drugima."

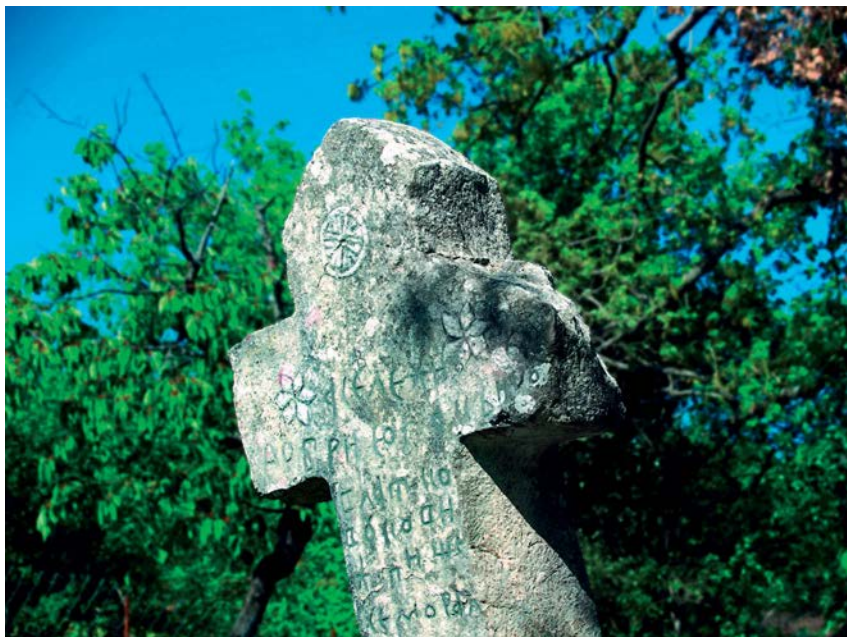
Unesko štiti 28 stećaka: 20 u Bosni i Hercegovini, dva u Hrvatskoj i po tri u Crnoj Gori i Srbiji. Pre njih, na Listi svetске baštine sa teritorije Srbije upisani su Stari grad Ras i manastir Sopoćani, manastir Studenica, srednjovekovni spomenici na Kosovu, Gamzigrad-Romuliana, Gajeva palata.

Stećci predstavljaju autentičan oblik nadgrobnog obeležja od druge polovine

NA TERITORIJI SRBIJE: Mramorje Perućac, Grčko groblje Hrta i Mramorje Rastište

Foto: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture

12. do kraja 15. veka. U Bosni i Hercegovini ih ima najviše, sačuvano je približno 2700 lokaliteta sa stećcima po čitavoj državi, a po veštini klesanja i reljefnim motivima izdvajaju se tri veća područja: prostor nekadašnje Humske zemlje, danas Hercegovine, gde je veština klesanja stećaka razvila svoje najbolje mogućnosti i gde je sačuvan najveći broj stećaka, zatim prostor istočne Bosne, i treći je područje srednjovekovne "Kraljeve zemlje", odnosno današnje središnje Bosne. U okviru ovih teritorija moguće je identifikovati i po nekoliko različitih radionica od kojih se neke vrlo jasno mogu povezati i sa delovanjem pojedinih majstora-kovača čija su imena sačuvana na natpisima. Na teritoriji Hrvatske ima oko 400 lokaliteta stećaka, a nalaze se u južnim delovima zemlje, ponajviše u zaleđu dalmatinske obale, a negde i na samoj obali, od Konavala do severne Dalmacije te južnog i središnjeg dela Like. Posebno su česti u okolini Dubrovnika, oko ušća Neretve, u Makarskom primorju te Vrgoračkoj, Imotskoj i Sinjskoj krajini. Među sto sedam lokaliteta stećaka u Crnoj Gori, izdvajaju

**ZAPIS JEDNOG VREMENA:
Srednjovekovni ukrasi
na stećcima**

se dve osnovne grupe stećaka: manje po veličini i sa skromnim ukrasima su u severnim opštinama (Žabljak, Plužine i deo opštine Pljevlja), dok su monumentalnije na prostoru opštine Nikšić, a oni gravitiraju srednjovekovnom Humu (današnja Hercegovina). Motivi koji se nalaze na stećcima u Crnoj Gori uklapaju se u poznati ornamentalni sistem koji postoji na širem prostoru Bosne i Hercegovine, zapadne Srbije i Hrvatske, ali se među njima mogu uočiti neke specifične varijante ili kvalitete izrade koji ih čine autentičnim u korpusu stećaka.

U Srbiji su pod zaštitom Uneska Mramorje u Perućcu, Mramorje u selu Rastište na teritoriji opštine Bajina Bašta, i Grčko groblje u selu Hrta u opštini Prijepolje. Maja Đorđević objašnjava da su osim tih lokacija u Srbiji stećci evidentirani na približno dvesta lokacija na svim područjima današnjih graničnih opština Srbije s Bosnom i Hercegovinom i Crnom Gorom, kao i na susjednim područjima zapadne i jugozapadne Srbije, a najviše na teritoriji donjeg Podrinja i srednjeg Polimlja. "U Polimlju su posebno karakteristične amorfnе monolitne ploče koje su tesaњem izdužene i nalaze se na grobljima oko srednjovekovnih manastirskih crkava. Prilikom znatno kasnijih obnova manastira, ovi najstariji stećci ugrađivani su u zidove i podove hrama. Stećci u Srbiji po raznolikosti varijeteta osnovnih oblika, dimenzijama i po samom ukrasu, broju i vrsti primenjenih motiva zaostaju za stećcima Huma (Hercegovine), ali

Foto: Amel Emric

su u tom pogledu jednaki stećcima u Bosni, dok su sa stećcima istočne Bosne po svemu analogni. I među samim stećcima Srbije se, kako u obliku tako i u ukrasu, zapažaju razlike zbog kojih se mogu kategorizovati u spomenike specifične za određena područja, kao što je to slučaj i u Bosni i Hercegovini."

Selo Hrta sa lokalitetom Grčko groblje nalazi se 16 km jugozapadno od Prijepolja, a desetak kilometara istočno od planinske visoravni Kamena gora. Formirano je na dva uzvišenja na rastojanju od 100 metara. Spomenici donjeg groblja isključivo su ploče i očigledno je da je ukopavanje obavljeno u praistorijskom tulumu. Spomenike donjeg groblja, pored masivnih ploča koje su većinom ukrašene urezanim motivima, čine i nekoliko sanduka s arkadama. Površina spomenika je grubo klesana ili je potpuno neobrađena, ostavljena u prirodnom obliku

stene s minimalnim intervencijama. Spomenici gornjeg groblja takođe su postavljeni na kupastom uzvišenju. Na njima su različiti motivi ukrašavanja, uže i bordura od talasaste linije s krugovima, cik-cak ornament, koncentrični krugovi, krugovi s upisanim krstom, predstava mača i jelen. Najčešći motiv je mali krug sa upisanim krstom ili veliki krug sa upisanim krstom čiji se krajevi završavaju koncentričnim krugovima. "Lokalitet Grčko groblje ima najviše ukrašenih spomenika u Srbiji. Ti ukrasi su skromni u poređenju sa tradicijom srednjovekovnog ukrašavanja kod nas, ali su gotovo identični ukrasima na stećcima u ostale tri države što ukazuje na liniju koja ih spaja što je, naravno između ostalog, kvalitet koji je u Istanbulu bilo nemoguće ne uočiti i ceniti", objašnjava Maja Đorđević.

Na nekropoli Mramorje u Perućcu, na visokoj obali reke Drine, nalazi se 88

Foto: Amel Emric

stećaka. S obzirom na to da ne postoje podaci o starijim naseljima ni ukopavanjima, pretpostavlja se da je ovo groblje locirano na dotad nedirnutom mestu. U jednom od grobova, na dasci kojom je bio prekriven pokojnik, otkriven je srebrni novčić bosanskog kralja Stefana Tomaša (1443–1461). Orijentacija nadgrobnih obeležja je u smeru zapad–istok s manjim odstupanjima. Nadgrobnji spomenici su postavljeni u pravilnim redovima. Po oblicima se izdvajaju ploče, slemenjaci na postolju i bez njega, sanduci na postolju i bez njega i amorfni spomenici.

Nekropola Mramorje u Rastištu udaljena je sedam kilometara zapadno od nekropole u Perućcu. Na tom nalazištu su dve nekropole, udaljene pola kilometra, na potezu Uroševine, odnosno Gajevi. U njihovoj blizini je majdan Vagan gde su se u srednjem veku klesani nadgrobnji spomenici. Maja Đorđević napominje da su stećci prema Uroševini su ukrašeni motivima strele i luka i mača, dok je na stećcima prema Gajevima solarna simbolika. "Rastište sam izabrala zato što je u planinskom predelu, zato što su dva groblja gotovo jedno do drugog, a iz različitog vremena. Ono prema Gajevima je starije, na njemu su većinom ploče i niski sanduci, a prema Uroševinama su sanduci sa krovom, takozvani slemenjaci. Ratna simbolika na stećcima mlađeg lokaliteta govori da su tadašnji stanovnici hteli da pokažu da su viteškog porekla", kaže Maja Đorđević. "Ukrašavali su stećke kolom koje i mi danas igramo, pletenicama kojih ima na našoj nošnji, viticama, cvetovima, krstovima raznih oblika."

Natpisi na stećcima pisani su isključivo ćirilicom pod uticajem potisnute glagoljaške pisarske tradicije i latinične grafije. Maja Đorđević podseća da je "od svih ćiriličnih pisama upravo ćirilica stećaka najbližnja glagoljici, dok se iz latiničnog sistema u natpise stećaka preuzimaju čak i pojedina slova, i zato su stećci važni kao spomenik pismenosti i jezika na čitavoj teritoriji gde su postavljeni. Pored niza teoloških refleksija, natpisi pružaju obilje materijala za izučavanje jezika i pisma, a neizbežni su i u okviru istorijskih, socioloških, prozopografskih kao i antropoloških istraživanja."

Ovaj kamen leži na Vukcu Petroviću, a kamen mu je postavio Vukašin Bogačić – piše na jednom bosanskom stećku. Ili: "Ovde leži božji rab Radoje, sin vojvode Stepana, na svom imanju u Batnogama", ili "Ovde leži gospođa Gojislava kći Jurija Baošića a žena vojvode Radiča". U Hercegovini je objavljen katalog sa 500 imena koja se pominju na stećcima, kako kaže Maja Đorđević. "To znači da su ovde gde smo sada mi, u 14. i 15. veku kad je Srbija bila u zenitu, ili kad se Bosanska država borila sa problemima, živeli konkretni ljudi, sa imenom i prezimenom. To su prelepa imena: Stepan, Miogošt, Vukac, Vlatko, Bunac Rušović, Bogavac, Tarah Bojunović, Vukić Vumić, Vlad Vladislavić, Radić Dragiša, Jelena Ivkovića, Ljubica Vlatkovića, Petar Vukčić, Stana Čurenovića... To su, znači, konkretni ljudi, koji su ovde živeli, ratovali, mešali se, poštovali krst, i koji su nam ostavili priču o sebi da je čujemo i da je čuvamo."

SONJA ĆIRIĆ

Foto: Amel Emric

Arhitektura

Savremena prošlost, istorijska budućnost

U tekstu Elize Hodže, mlade arhitektice, o sadašnjem izgledu Prištine i Skoplja i društvenim i istorijskim okolnostima koje su ga kreirale, "lako je prepoznati Beograd i bilo koji drugi grad u Srbiji"

PITANJE POREKLA:
Spomenik Aleksandru
Velikom u centru Skoplja

Foto: Reuters

Htela bih da započnem ovo putovanje tako što ću iskoristiti provokativan naziv konferencije o umetnosti nedavno održane na Kosovu, na kojoj sam učestvovala. Naterala me je da razmišljam o brojnim dimenzijama umetnosti, arhitekture, istorije i života uopšte i mislim da može da otkrije mnogo toga o svemu što se dešava u našim gradovima koji su, tokom svoje modernizacije, izbrisali dosta istorije i tradicije.

Odrasla sam u socijalističkoj Prištini i sva moja sećanja iz detinjstva vezana su za nju. Čak i dok sam odrastala i bolje upoznala grad, neke male, tradicionalne gradske kuće (od kojih je jedna Prirodnjački muzej), i džamije su mi zapadale za oko... Struktura ulica, atmosfera, miris, život, sve je bilo toliko drugačije. Kao da je to bio grad sa dva lica, neki drugi grad koji nisam poznavala. Bilo je jako teško razumeti ga kroz slojeve urbane tkanine. Izabrala sam da studiram arhitekturu, učeći i čitajući o arhitekturi i gradovima širom sveta, ali veoma malo o svom gradu i ostalim gradovima na Kosovu, jer je o njima bilo veoma malo dokumenata. Pripadala sam generaciji koja je bila deo albanskog paralelnog sistema obrazovanja tokom devedesetih (izvan javnih institucija – pojava kuća kao škola na Kosovu) i koja je imala prilično limitirane informacije o lokalnim kontekstima. Uspela sam da tokom leta radim u Jedinici za zaštitu spomenika u Prištini i tako sam otkrila novu Prištinu, zapravo staru. Celokupna slika mog grada počela je da mi se menja.

U godinama koje su sledile, ovo će biti moja glavna preokupacija. Šta je grad bez prošlosti? Šta su stanovnici? Sećanja su uglavnom o mestima i fizički dokazi su ti koji daju moć i istinu sećanjima, čak i kada se svi ne slažu ili im se ne sviđa šta je suština grada i zašto je to tako. U tom smislu, Priština je bila kao razbijeno ogledalo. "Grad se seća kroz svoje zgrade", kaže Rosi (Rossi), tako da je "očuvanje starih zgrada analogno očuvanju sećanja čovečanstva". Brisanje tragova prošlosti je gubitak pamćenja i dovodi do krize identiteta, dok se sam grad ne može videti kao knjiga ljudi koji u njemu žive. Ali nije reč samo o Prištini. Modernizam je generalno bio univerzalna platforma koja je odbijala tradiciju i ono što je modernizam

proizveo je kriza pamćenja sa kojom se naši gradovi danas suočavaju.

PRIŠTINA

Jedno je bilo sigurno: sve što podseća na prošlost moralo je da ode sa prašinom revolucije jer "oni nisu uvodili novu tradiciju, nego tradiciju novog". Sve se zasnivalo na univerzalnim normama i standardima i ništa nije bilo povezano sa kontekstom, kao da je ova nova arhitektura sama imala za cilj da razreši krizu kroz koju je društvo prolazilo. Slike reda u društvu koje još nije uređeno, bile su veoma veštačke i apstraktne. Ove ekspresije grada Prištine poprimile su univerzalni karakter, kao i toliko drugih urbanih centara Jugoslavije u to vreme.

Kako bi se dodatno ozakonila destrukcija, a podvlačeći javni interes, pedesetih je razvijen Nacrt novog plana koji je, uz brojne prigovore, usvojen 1953. godine u Beogradu. Plan je doneo nove ideje o "remodeliranju" – "transformaciji" starog u moderni centar. Nakon uspostavljanja političkog centra sa trgov "Bratstva i jedinstva", predložena je izgradnja osovine sever-jug, kao novog i glavnog bulevara pod nazivom Maršal Tito – današnji Majka Tereza. Praćeno projektima stambenih naselja sa prizemljima mešovite namene, zajedno sa potrošnjom i kulturnim znamenitostima i zelenim površinama ispred njih, ovo je bio samo korak napred ka stvaranju okruženja za primanje pridošlica u grad. Ovo će predstavljati još jedan arogantan čin koji napada ne samo pijačni deo, već i veliko stambeno naselje pod nazivom "Lukac", kao i delove drugih okolnih naselja. Kako bi se omogućila dalja primena plana, moralo je doći do rušenja. Mistika starih uskih ulica očigledno više nije postojala. Glavni bulevar Maršala Tita sa stereotipnim zgradama zauzela je njihovo mesto kao novi centar koji treba da pruži smeštaj za programe prosvetljenja i novog stila života društva u gradu.

Osim nostalgije za starim delom grada Prištine, mnogi su stanovnici vrlo brzo postali ponosni na svoj novi bulevar, jer su im ove nove forme zgrada i prostora donele nove događaje. Bulevar je postao pozornica, mesto gde idete da vidite i budete viđeni, posebno u noćima kada je ulica postajala pešačka zona. Razvoj javnog

života je od tog momenta preuzeo drugačiju dimenziju, gledajući i sa tačke gledišta polova. Tradicionalno, ženama je mesto bilo u kući i nije postojalo njihovo prisustvo u javnom životu, a ukoliko ga je i bilo, odvijao se u određeno vreme i u drugačijim funkcijama i prostorima nego kod muškaraca. Tako je bilo zbog religije (muslimani) i zato što je u to vreme samo mali broj žena bio obrazovan.

Emancipacija društva kroz ove nove forme arhitekture dovela je u pitanje stavove albanskih porodica kao i njihovu strukturu. Živeti u zajednici, po dve tri generacije na istom mestu, kako je bilo nekada, nije više moglo da opstane jer je nova stambena tipologija promovisala nešto drugo. Mali stanovi u stambenim blokovima obezbeđivali su prostor uglavnom za porodice jedne generacije (bliska familija) koje su se selile u grad zbog posla ili obrazovanja. Promenila se i tipologija pojedinačnih domova. Od kuća orijentisanih ka unutra okruženih visokim zidovima, kuće su otvorile svoje vidike prema spolja. Drastično brzi razvoj grada u toku četvrt veka ostavio je novom gradu brojne neusklađene i nedovršene urbane celine. U centru grada, plan koji je preoblikovao obe strane velikog buleva i poprečnih ulica ostavio je neke od starih kuća nepokretnim u okviru novih struktura. Ovo nije urađeno s namenom da se one očuvaju, nego nijedan od ovih projekata nikada nije završen onako kako je planirano, sa svom neophodnom infrastrukturuom (parkinzima, igralištima) i javnim površinama između zgrada i iza njih. Nastali su novi heroji/spomenici, slaveći slobodu, slaveći i promovišući bratstvo i jedinstvo.

U svakom slučaju, dok se izgled grada drastično menjao fizički i vizualno, isto tako se menjalo i društvo, fiziološki i duhovno. Spoljašnja arhitektonska revolucija grada od sada se odvija unutra, ka porodičnim revolucijama, gde je borba između tradicije i modernog bila specifična za svaki entitet. Sedamdesete godine bile su zlatno doba bogatstva i razvoja grada. Otvoren je Prištinski univerzitet, a mnoge javne institucije (Univerzitetska biblioteka, Štamparija, Dom za mlade) izgrađene tokom ovog perioda i danas obeležavaju panoramu grada i novo sećanje. Autonomija iz 1974. godine dala je više

Foto: KUSHTRIM

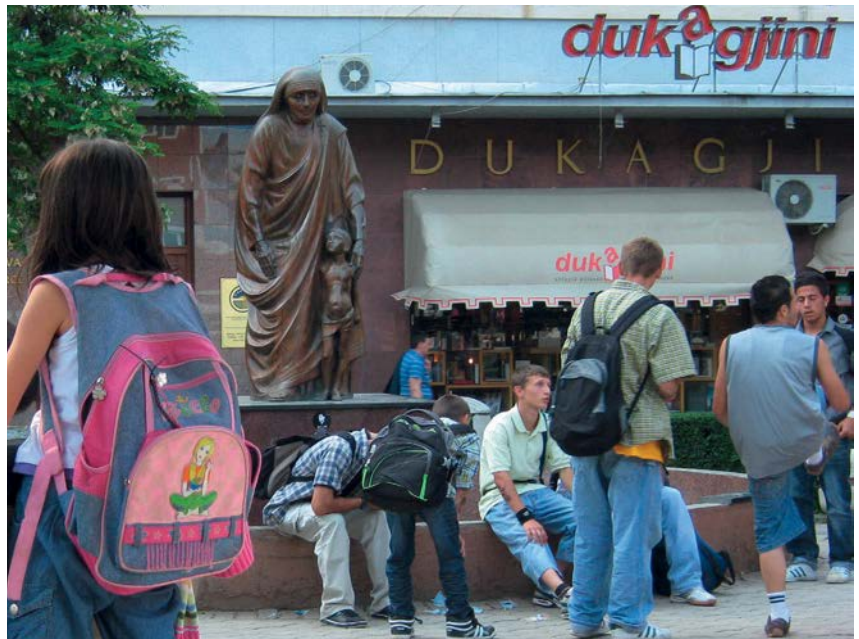

Foto: M. Rudić

ovlašćenja lokalnom stanovništvu Kosova, a Generalni urbanistički plan Prištine, izrađen 1975. godine (odobren 1985. godine) pružio je više prostora da se lokalni stručnjaci uključe i donose odluke o sopstvenom gradu. Ali, pored svega toga, neki delovi ovih projekata ostali su nezavršeni, kao što su plato, bazeni i igrališta Sportskog centra za omladinu "Boro i Ramiz", proširenje fudbalskog stadiona sa drugim sadržajima, izgradnja nove televizijske stanice i povezivanje ovih zgrada sa glavnim javnim bulevarom kroz platforme sa nivoima, ostaju samo na papiru. Sve ovo zbog sve veće inflacije i velike ekonomske krize kroz koju je prolazio ne samo grad, već i cela zemlja.

SKOPLJE

Skoplje je bilo grad koji sam najviše posećivala još od detinjstva. Za nas je ovo bio najbliži grad izvan Kosova, do kog je bilo najlakše i najbrže doći. U veoma teško vreme za mene i druge na Kosovu, on je na tri meseca postao dom – dok sam

tamo bila izbeglica. Čula sam mnogo priča o Skoplju i sama sam doživela mnogo njih, ali jedna od njih koja se najviše spominje jeste kako je Skoplje bilo uništeno u velikom zemljotresu iz 1963. godine. "Više od 1000 stanovnika izgubilo je život, dok je oko 4000 teško povređeno. Zemljotres u Skoplju uništio je oko 15.800 domova i za sobom ostavio preko 200.000 beskućnika" (videti: www.yugotimes.com). Dejvid Bajnder, prvi strani novinar koji je stigao u Skoplje da izveštava o zemljotresu radio je za "Njujork tajms". Dok je posmatrao Skoplje iz aviona, prokomentarisao je da je grad izgledao kao da je bio bombardovan. Priča o Skoplju je priča sa dve strane medalje. Ona ima tužnu stranu istorije destrukcije, ali je istovremeno grad postao razlog za opštu mobilizaciju za pomoć ponovnoj izgradnji Skoplja. Arhitekte i urbanisti modernističkog pokreta iz celog sveta se udružuju u zajedničkom procesu novog osmišljavanja i vizije za savremeno Skoplje. Poznata je Titova istorijska izjava stanovnicima Skoplja da

Foto: M. Rudić

**PRIZIVANJE
ISTORIJE:
Spomenici
Skenderbegu,
Majci Terezi
i Bilu Clintonu
na ulicama Prištine**

Japanci itd., ali i lokalne arhitekta, pa je tako Studentski dom i Institut za zemljotresno inženjerstvo i inženjersku seizmologiju dizajnirao Georgi Konstatinovski, Glavnu poštu Skoplja Marko Mušić, Tržni centar "Skoplje" Živko Popovski, Državni hidrometeorološki institut "Skoplje" Krsto Todorovski, i još mnogo toga. Brutalistička arhitektura nije bila komunistička arhitektura. Osim u Zagrebu i/ili Beogradu, mogla se naći svuda. Ali, najviše od svih, Skoplje je definitivno moglo da predvodi tu listu i sebe nazove "Brutalističkim gradom". Ili, kako Muratovski kaže: "Kroz ceo grad je mogao da se oseti i uticaj arhitekata kao što su Alvar Alto i Le Korbizje, jer su neki od njihovih učenika takođe ostavljali svoj beleg po gradu." Kada je početkom osamdesetih Tito umro, svetlucavi period YU gradova je takođe počeo da bleedi. Kako sam pomenula ranije, politička i ekonomska kriza tokom osamdesetih i uzlet nacionalizma dovešće do sukoba i ratova širom Jugoslavije. Bez ikoga ko bi gurao viziju Skoplja, grad će postati "sam svoja senka".

PRIŠTINA – SKOPLJE, ISTORIJSKA BUDUĆNOST

U Prištini problem leži u činjenici da su dva grada nestala: stari radi novog (moderna), a novi, još jednom, zarad novog (postmoderna). U posleratnim okolnostima, koje su pratile sve ostale "post" okolnosti, kao kriza modernizma, kada je u pitanju sadašnji tip grada u svojoj tranzicionoj fazi, teško da bismo mogli da pronađemo adekvatnu gramatiku u oba sloja – fizičkom i socijalnom. Mogla bih da kažem da ono kroz šta Skoplje danas prolazi ima skoro istu panoramu. Jedino je pristup različit.

Nakon 1945. godine, privatna svojina postala je javna i rušenje i destrukciju predvodila je država. Danas smo mi ti – pojedinci i vlada – koji rade i jedno i drugo: mi uništavamo i gradimo istovremeno, na mestu gde javna svojina neprekidno nestaje dok se sve privatizuje. Kriza u ekonomskom sektoru i politički krah bivše Jugoslavije stvorili su okolnosti gde za 20 godina nije uspostavljen nikakav arhitektonski stil. Ali, posleratna situacija na Kosovu dovela je do "preke arhitekture", proizvedene kao potreba u okviru rekonstrukcije koju sprovodi međunarodna

će njihov grad biti ponovo izgrađen i da će postati "ponos i simbol bratstva i jedinstva, simbol jugoslovenske i svetske solidarnosti". I pored hladnog rata, ovo je bila godina kada su se istok i zapad ujedinili kako bi pomogli Skoplju, zajedno sa Ujedinjenim nacijama. Generalni urbanistički plan grada pokrenut je 1964. godine i uspostavljena su brojna stručna tela, kao što je Odeljenje za urbanizam i ostali, kako bi usmeravali proces rada. Preporuke koje su međunarodni stručnjaci dali za Generalni plan bile su fokusirane na neke glavne elemente panorame grada, kao što je reka Vardar, za koju je bio predlog da se istakne kao element ujedinjenja, tvrđava na brdu, kao najviša prirodna tačka "koja se ne sme umanjiti visokim zgradama" i Čaršija (pijaca), koja ne treba da postane turistička muzejska lokacija, već treba da bude integrisana u centar grada.

Osim generalnog urbanističkog plana, fondovi UN podržavali su i specijalističke studije o infrastrukturi, transportu i

stanovanju i još tri studije o uslovima za izgradnju, socijalnim i regionalnim. Kao što je poznato, na konkursu za centar grada pobedio je japanski arhitekta Kenzo Tange. Skoplje je praktično bilo tabula rasa. I u ovo vreme vanrednog stanja, ali i šanse za novi, moderan grad – stručnjaci nisu videli nikakve "kreativne granice ili budžetska ograničenja", jer je, pored jugoslovenskih investicija, preko 77 zemalja učestvovalo u izgradnji grada. Arhitektura brutalizma viđena je kao način za stvaranje grada koji je dovoljno snažan da se odupre drugim mogućim prirodnim katastrofama. "Kenzo je razumeo da su ljudi još pod traumom od zemljotresa i žele da vide snagu u svojim novim zgradama, zgrade koje deluju kao da su večne. Zato je stil arhitekture, poznat kao brutalizam, viđen kao pogodan, jer je odisao ovim kvalitetima. Izgradnja grada trajala je 15 godina i do 1980. godine, grad je bio završen" (www.designonline.au).

Različite delove grada dizajnirale su različite arhitekta, Finci, Meksikanci, Rusi,

zajednica. Ova je faza ubrzo zamenjena "turbo-arhitekturom", razvijenom za nas kao konglomerat različitih elemenata i oblika sa materijalima visoke tehnologije, bez ikakve logičke koherentnosti. Delimična rekonstrukcija koju su ljudi preduzimali u stambenim zgradama sa dogradnjama i nadogradnjama počela je da menja izgled stereotipnih zgrada modernističkog vremena, ali ne u pozitivnom smislu. Generalno, posleratni period doveo je do oslobađanja od frustracija, fizičke i emocionalne opresije koja se taložila godinama, što se najviše reflektuje u fizičkoj strukturi koja pretvara grad u otvorenu knjigu o mentalnom stanju kosovskog društva. Ceo grad je pretvoren u jedno gradilište, gde svako i svi grade šta i kako žele: zgrade i kioske, horizontalne i vertikalne dodatke na postojećim strukturama, stubove i gvozdene ograde, boje i materijale koji se opet koriste bez neke logike i bez tačke kohezije sa prošlošću ili okolinom. Nelegalnost i neformalnost procvetale su u gradu i teritoriji kojom upravlja rezolucija UN, bez lokalnih institucija koje bi odlučivale (1999–2002). Grad je još jednom premodelovan, u ime rata, u ime mira, u ime nacije, u ime kulture, u ime privatizacije i globalizacije – u ime statusa!

Sve što je bilo društvena svojina i javna svojina moralo je da prođe proces privatizacije. Sve ovo je dovelo do novog zamaha, gde su privatizovana glavna obeležja grada. Štamparija "Rilindija", kao

najznačajniji primer brutalizma na panorami grada (delo makedonskog arhitekta – Georgija Konstantinovskog) prekrivena je novom fasadom. Eximkos, Bankos, Ekonomska banka dobile su novo lice. Hotel Božur (Iliria i sada Swiss Diamond, nakon privatizacije) udvostručio se u površini, iskorišćavajući i slobodan okolni prostor, promenio je lice i izbrisao mnoga sećanja nas koji smo tamo provodili vreme, pronašli ljubav. Veliki hotel Grand, na kraju glavnog bulevara, najbolji je i/ili najgori primer gde pola postojećeg lica i pola novog lica zgrade žive zajedno, u jednoj zgradi. Glavni bulevar je ponovo transformisan, sa novim materijalima, novim spomenicima, novim socijalnim okruženjem... jer niko ne želi da bude identifikovan sa modernizmom, nečim što nije pripadalo nama, nas ne predstavlja. Svako ko je dolazio na vlast doveo je svoje sopstvene heroje, stil i stavio je svoj pečat, brišući onaj postojeći kao nešto što se ne ceni. Još jednom, ubijajući prošlost, već neko vreme Prištinu gradi svako, kao da njome niko ne upravlja. Priština pripada svima i, u isto vreme, nikome! Gradski arhitekta Redžep Ljuci, koji je želeo da usmerava ovu razvojnu energiju u nekom drugom / boljem smeru, ubijen je 2000. godine i od tada grad postaje poprište samoostvarivanja ambicioznih biznismena i pranja novca.

Gledano kroz istoriju, za različite grupe identiteta i u različita vremena, grad je postajao drugačije mesto. Nije bilo

BEFORE AND AFTER: Radovi na "osavremenjavanju" Skoplja

Fotografije: Reuters

kompromisa. Kao da je svaki pobednik donosio osvetu, instalirajući svoju istoriju preimenovanjem ulica i postavljanjem novih obeležja. "Istorija u krugu od 400 km²" je fraza koju je albanski novinar koristio da opiše ovaj fenomen, jer su se, za samo 20 godina, imena ulica Prištine menjala tri puta. U članku na ovu temu, Bredslu naglašava da "imena koja nose ulice i javne površine govore sve o tome ko je na vlasti". Pošto Albanci nisu mogli da povrate svoj izbrisani grad i njegovu dušu, nakon rata stremili su ka jačanju veze sa prošlošću kroz istoriju "kao posed (vlastništvo – svojina) gde se osećamo sigurno", kako je to definisao Linč. Ne postoji čvrsta logika po kojoj su postavljani spomenici, jer su zauzimali postojeće javne površine kao da samo ispunjavaju praznine. Tri poznate ličnosti albanske istorije u tri različite tačke na glavnom bulevaru obeležile tri različita događaja. Na Dan albanske zastave, 28. novembar 2000. godine, spomenik komandantu OVK, Zahiru Pajazitiju, postavljen je na glavnoj ulici što je praćeno velikom svečanosti i manifestacijama. Spomenik je viđen kao znak ratnog krila, kako bi se pokazalo kome je pripala posleratna vlast. Ali, godinu dana kasnije, istog datuma, drugo krilo, poznato kao krilo mirnog otpora, dovelo je Skenderbega, pan-Albanca, u Prištinu – događaj koji je okupio duplo

više ljudi u poređenju sa događajem iz prethodne godine. U istoj ulici, koja počinje mačem a završava se puškom, postavljen je spomenik albanskoj humanistkinji, svetski poznatoj kao Majka Tereza, zamenjujući ga fontanom sa statuom dardanske devojčice koja je nekada obeležavala vreme iluminističkog-emancipovanog grada. Skupljena u malom prostoru, pod senkom gustog drveća, ona deluje nekako neprimetno a, postavljena između dva heroja, takođe izgleda kao tačka ravnoteže i odmora u takvoj simboličnoj arteriji, na takvom uskom i malom prostoru. Kasnije će, licem u lice sa Skenderbegom, biti postavljen spomenik prvom predsedniku Kosova, Ibrahimu Rugovi.

Kao da su naša celokupna istorija i kultura pronašle svoje mesto u samo jednoj ulici. Niko ne zna gde i kako jedan trg počinje i/ili se završava. Ipak, uprkos tome, ljudi u Prištini ih zovu "mestima sa velikim imenima, ali sa malo prostora", jer nijedan od spomenika ne dominira prostorom oko njega i nijedan se ne može primetiti iz veće daljine ili ugla grada. Ova činjenica smešta ove spomenike u drugu kategoriju u prostornom smislu, jer su vidljivi isključivo iz striktnog lokaliteta gde su smešteni i samo iz određenih prilaza. Tako, slogan i naivna percepcija koju građani imaju u vezi sa ovim prostorima izgledaju kao istina, uz dužno poštovanje svim ovim ličnostima naše nacionalne istorije. Ovo je samo jedan primer zvanične linije momenata za nove spomenike u gradu. Dok, paralelno sa tim postoji privatna linija spomenika i memorijala, porodice koje su odale poštovanje svojim rođacima na način na koji su one to htele, sa svojim investiranjem u svoje zemljište. Ne postoji utemeljeni dizajnerski jezik koji utvrđuje materijale, obeležja, boje ili druge karakteristike koje bi mogle da dovedu do informacije kojim periodima pripadaju ovi spomenici. Ko je zaista bio heroj, a ko žrtva, jer zvanični spisak ratnih veterana nije postojao do ove godine. Ono što je isto važno naznačiti je da je većina njih uramljena, a poput ograđene teritorije koja se koristi samo onog dana kada ljudi odu da im odaju počast, a zatim do kraja godine ostaju prazne. Niko nije video ove istorije, mesta, priče, kao nešto što bi moglo da

bude deo svakodnevnog panorame i života (osim tri-četiri zvanična spomen-obeležja). Socijalistički realizam se vratio i nijedan drugi oblik javne umetnosti i kulture nije zastupljen. Spomenici socijalizma se podižu i/ili ruše i zamenjuju novim. Osnovni problem je to što se javne površine uglavnom posmatraju kao prostor koji treba popuniti, a ne kao nešto što treba proslaviti dok postoji velika potreba za slavljenjem otvorenosti i proširenjem dodatnih javnih površina na nove delove grada, kao nove potencijalne lokacije za druge oblike ekspresije, druge glasove, tumačenja i generacije.

S druge strane, ono što se dešava u Skoplju je veliki politički projekat koji će obeležiti novi glavni grad Makedonije i nacionalni identitet. Savremena prošlost (moderan grad) je nešto što je viđeno kao veštački izgrađeno, nešto što je ignorisalo i/ili zapostavilo izgubljeno sećanje na zemljotres, i sada to mora da plati. Napadnuti sa različitih strana i od različitih entiteta, Makedonci žele da kopaju do antike kao nečega što je, kako oni kažu, "njihova osnova", da vrate "zaboravljenu i izgubljenu prošlost". Ali, pitanje je čiju prošlost, čiju istoriju? Grci "ih optužuju za krađu identiteta", Albanci koji tamo žive za to što nisu predstavljani kao takvi, Bugari za sličnosti u jeziku, a Srbi za verski identitet. Čak i ako je "prodato" stanovništvu kao nešto što će regenerisati grad, istovremeno generišući ekonomski razvoj, Skoplje je pretvoreno u tematski park i kaos. Postoji dosta građana i stručnjaka koji se protive projektu Skoplje 2014. Dosta je lokalnih arhitekata koji su još živi – i njihove brutalističke zgrade su prekrivene i menjaju lica pred njihovim očima, nemoćni da nešto povodom toga urade. Ovo je orkestrirana politička strategija i narativ, prilaz od vrha prema dnu i, umesto da promoviše i/ili gradi kosmopolitsku sadašnjost, pretvorilo se u istorijsku budućnost Skoplja.

ŽIVOT U SENCI MEGALOMANIJE: Skoplje

Foto: Reuters

Ne možete stvarati istoriju brišući istoriju, kaže arhitekta Konstatinovski. Čak i ako je to nekad neko uradio, iz bilo kog razloga, mi ne smemo ponavljati iste greške. Mnogi ljudi protestuju i žale se kako bi sav taj novac mogao da ode "na obrazovanje i infrastrukturu, umesto na sve ove fontane i spomenike". Skoplje je nazvano Evropskim glavnim gradom kiča, postalo je stecište brojnih turista, ali je istovremeno grad koji je izgubljen za sopstvene stanovnike. Srela sam meštane koji kažu da se osećaju izgubljeno u sopstvenom gradu. Čak i moje Skoplje – kog poznajem kao izbeglica, više ne postoji. Danas, pošto nemaju pravo da učestvuju u procesu donošenja odluka o sopstvenom gradu, osim što protestuju, Skopljanci se i ironično smeju celokupnoj ideji, savetujući vas da "ako prođeš kroz centar grada, ne zaustavljaj se na jednom mestu na duže od pet minuta, jer ljudi mogu da pomisle da si statua i da se slikaju sa tobom". Ali, ova istorijska budućnost Skoplja, svidela vam se ili ne, može da postane nasleđe i kolektivno sećanje sledećim generacijama. Do tada, Priština će biti sasvim "privatizovana"!!!

Identitet je veoma kompleksan i slojevit društveni i fizički koncept: ne može se videti i ispunjavati samo kroz prizmu monumentalnosti i prošle istorije. Takav pristup mogao bi da dovede do daljih podela, odbijanja, protesta i drugih oblika priznavanja. Zajednička savremena budućnost naših gradova nikada nije priznata kao vrednost, poštovana i čuvana kao nešto što nam služi i iz čega učimo. Modernizam je polomio lanac vremena u gradovima i ako ni zbog čega drugog, zbog toga ga treba čuvati kao fizički dokaz za stvaranje nove istorijske budućnosti za naše savremene gradove. ¶

ELIZA HODŽA

Prevod sa engleskog: Brana Janjušević

Tekst je realizovan u okviru projekta "Tačka susreta" koji podržavaju forum ZFD i Fondacija za otvoreno društvo, Srbija

Strah kao prijatelj

“Dilan je bio to što je zamišljen tokom dve stotine brojeva, da bi sledećih sto naslova, do broja trista, postao kopija samog sebe. I to je bilo pogrešno. Nismo više bili stimulisani, a Dilan više nije sazrevao – počeo je da stari. Jedan junak ne bi trebalo da postane kopija samog sebe, jer time gubi identitet”

Dilan Dog, jedan od najpopularnijih serijala na prostoru bivše Jugoslavije, ove godine puni 30 godina. Paola Barbato autorka je mnogih scenarija o ovom strip-junaku otkako je 1999. godine postala deo redakcije izdavačke kuće “Serđo Boneli”, i jedan je od neskrivenih favorita Ticijana Sklavija, tvorca Dilana Doga. Razgovarali smo sa Paolom Barbato prilikom njenog gostovanja na kragujevačkom festivalu ComicCon, o promenama u Dilanovom kursu, novom projektu, uticaju Brexita na serijal i drugim aktuelnim temama.

“VREME”: Vi ste jedan od stubova

Dilana Doga tokom njegovih 30 godina. Napisali ste oko 46 priča o njemu i učestvovali u stvaranju brojnih drugih. Na koji način se Dilan promenio tokom ovih godina? Da li je ostario na dobar način?

PAOLA BARBATO: Dilan je porastao, ako se posmatra sa određenog stanovišta. Kada je serijal započet, Ticijano (Sklavi, prim. aut.) je samo oslikao osnovnog junaka, a svi ostali detalji su polako isplivali na površinu tokom prvih pedeset brojeva. Nakon tog vremena, Dilan je postao ličnost, ne samo lik iz stripa: imao je osobenosti koje ga definišu, naravno, način da reaguje na stvari koje su bile lične i koje su u potpunosti pripadale njemu i nikome drugom. To ga je izdvojilo između ostalih glavnih junaka, koji su uvek pozitivni, uvek sigurni u sebe, uvek jaki, bez nesigurnosti. Dilan Dog je u potpunosti čovek, ima slabosti i mane, pa čak i loše aspekte. Posle pedeset, pa potom i stotinu brojeva, stvari su postajale daleko stabilnije, precizne. Ali nakon dvestotog broja svi smo postali suviše sigurni u sebe – publika ga je volela, bio je jasno definisan, i nije bilo ništa što bi se moglo dodati. I to je počelo da paralizuje serijal. Sledećih sto naslova, do broja trista, Dilan je postao kopija samog sebe. I to je bilo pogrešno. Nismo više bili stimulisani, pa Dilan više

nije sazrevao – počeo je da stari. Jedan junak ne bi trebalo da postane kopija samog sebe, jer time gubi identitet.

Zato je morao da se razdrma, i to je poteklo prvo od Ticijana, koji je rekao: “Ne, ne, mora da se vrati unazad”, tako da njegov put sazrevanja zapravo postane podmlađivanje. Morali smo da uradimo korak unazad, pa još jedan, sve do početka serijala. Do prvih sto brojeva. Morao je da ponovo postane svež i da prati teme. Ključ je bio da ne menjamo njega, već okolinu. Da učinimo da se stvari oko njega menjaju. I prva velika promena, koja je meni i najvažnija, jeste nov položaj inspektora Bloka. On je bio zakucan u svom svetu, nije mogao ništa da radi. Ali, iznenada je otišao u penziju, i sad više nije policajac. Postao je Dilanov pratilac, partner, deo avanture.

Vi ste napisali upravo tu epizodu.

Da, baš u toj epizodi (“Mai piu, ispetto-re Bloch”, *Dilan Dog* 338), započeta je ta promena koja nam je omogućila da stvorimo dva nova lika, Karpentera i Raniju, nove policajce koji nisu prijatelji Dilanu; koji nisu njegovi pomagači. Ranija pomalo jeste, ali Karpenter nikako. I oni su nove ličnosti nasuprot Dilanu, pa stvari više nisu tako lake. Pojavljuje se još jedan veoma važan lik – njegov mobilni telefon, smartfon Irma, koji je dobio na poklon i nespretno ga koristi. Irma ima vokalne komande, i kada god Dilan nešto zatraži, Irma uradi nešto potpuno suprotno. Jedini koga Irma sluša je Gručo. Tako da Gručo čuva telefon.

Potom je uveden i novi neprijatelj, Džon Goust, koji se zasad pojavio samo nekoliko puta, ali će biti sve snažniji lik kako budemo odmicali sa pričom, jer zasad se trudimo da ove novine postanu nova rutina. One moraju da se useku u umove čitalaca. A kada se svi ovi noviteti ustale, ponovo ćemo ih promeniti. Jer smatram da je to dobar recept da se spreči da lik ponovo izbledi i nestane u magli.

Kada je uspostavljen pre trideset godina, Dilan je predstavljao kritiku našeg okruženja. Za Ticijana Sklavija stvaran svet je bio horor, više nego čudovišta.

Da. Naravno.

Već neko vreme pratimo porast vidljive ksenofobije u Britaniji, posebno nakon referenduma. S obzirom na to da se radnja Dilana Doga odvija mahom u Londonu, uz veoma retke izlete van granica Britanije, koliko će se ova novonastala situacija reflektovati u serijalu?

Mi u redakciji smo mislili da će Britanija ostati i da se ništa neće promeniti, i nismo mogli da znamo koliko je u Britaniji zapravo prisutna ksenofobija. Naravno, mislim da će u pričama koje dolaze biti sučeljavanja sa tim stvarima, kao i sagledavanje činjenice da je naš glavni neprijatelj – strah. Jer, plašimo se raznih aspekata našeg svakodnevnog života. Bojimo se jedni drugih, i, naravno, bojimo se stranaca; i bojimo se ljudi koji mogu ušetati u vaš omiljeni restoran dok večeramo i ubiti nas jer ne poznajemo Kuran. I to nisu samo ljudi iz ID, već i osobe koje ustanu iz kreveta jednog dana i ponašaju se poput Majkla Daglase u filmu *Pad*, ono kada se našao u saobraćajnoj gužvi, izašao iz auta i počeo da ubija redom svakoga ko ga izluđuje. To više nije izuzetak, već postaje naša svakodnevnica. Više nije čudno kada u novinama pročitate da je neko izašao iz kuće i počinio masakr jer mu se nije dopadalo šta radi druga grupa ljudi. Mi se navikavamo na to, i navići ćemo se da smo stalno uplašeni. I to je pogrešno, jer je strah naš pravi neprijatelj.

Jedan od najnovijih projekata izdavačke kuće “Serđo Boneli” je Ut, koji radite sa Koradom Roijem. Roija smo zavoleli u Dilanu Dogu, posebno zahvaljujući njegovom mračnom stilu koji mnogo podseća na Dina

Foto: Dušan Mladenović

Batalju. Šta je *Ut* i šta predstavlja taj naslov?

Ut znači nekoliko stvari. Na latinskom znači "kraj", ili okončanje nečega, ne sećam se dobro. Ali, kada je reč o ovom serijalu, *Ut* je stari naziv za muzičku notu Do.

To je priča na kojoj je Korado Roi počeo da radi kada je imao šesnaest godina. Celog života je pisao beleške i ideje, i stvorio je ogromnu količinu materijala. Ali nije mogao da uspostavi red i bio je pretrpan svim tim materijalom. Godinama je pričao sa brojnim ljudima o toj ideji i svi su ga nagovarali da je napiše. Ali nije bio u stanju. Konačno, i meni je preporučavao delove priče, da bi jednog dana otvoreno pitao da mu pomognem da zajedno uvedemo red u sav taj materijal. Radili smo dve godine na tome. Na početku, kada sam tražila od njega da mi pošalje sve svoje zabeleške, stigao mi je fajl od dvesta stranica prepunih svega. Kada smo sve sredili, odneli smo materijal u "Boneli". Rekli su nam: "Okej, ovo je klasičan autorski strip. Drugačiji je od svega što mi izdajemo." I jeste drugačiji. Ako pitate da li je SF, horor, fantastika, drama... Ne, to je *Ut*. To je potpuno novi početak. Ili kraj. Zato mnogi čitaoci kažu da ga ne razumeju u potpunosti. I u redu je ako ga ne razumete. On je novi ukus,

potrebno je navikavanje. Zapravo, mnogi kažu da bi nakon drugog čitanja počeli da ga shvataju, a da bi nakon trećeg počeli da razmišljaju o njemu. *Ut* se odvija na više nivoa – literarnom, muzičkom, slikarskom... Korado je smestio u *Ut* sva iskustva iz svog života, uključio je i dosta internih šala i *easter eggova*. Ukoliko ih ne shvatate, nema veze – jer imate priču. A ako ih shvatate, imate sreće, jer ćete naići na mnogo stvari.

Ut je mini serija, kakve sve češće srećemo u "Boneliju" – obuhvata šest brojeva i završava se u avgustu.

Bio je to veoma interesantan posao, morala sam da zakoračim u Koradov um. On je želeo da priču ispričam na određen način, i ja sam ga pratila.

Često ističete da ne volite da vas posmatraju kao ženskog autora.

Tačno, jer ja ne pišem svojim polom.

Molim vas da se ipak osvrnemo na problem ovogodišnjih nominacija festivala stripa u Angulemu. Na spisku nominacija se isprva nije našlo nijedno žensko ime. Kao vid protesta brojni autori su tražili da se i njihovo ime ukloni iz nominacija, poput Bila Sjenkeviča, Žoana Sfara i Brajana Majkla Bendisa. Kako gledate na sve to?

Za mene je to problem lične prirode. Ja se ne osećam kao žena dok pišem. Kada predstavljam svoj rad ili plasiram neku ideju, ja to ne činim kao žena, već kao autor. Mislim da je to problem percepcije, i to kod žena koliko i kod muškaraca. Svakom ko u tome vidi problem učestvuje i u njegovom stvaranju.

Što se tiče Angulema, ako imamo stotinu sjajnih autora, i svi su muškarci, to je okej – ako su najbolji. Mi, žene, nismo pande. Mi ne zaslužujemo nešto samo zbog našeg pola, jer kad bi tako bilo – stvorile bismo ono protiv čega se treba boriti. Tako da je zapravo pitanje: da li su u Angulemu bili poštteni? Da li su svi najbolji autori slučajno bili muškarci? Ako je odgovor potvrđan, onda je sve u redu. Ali, ako je neka autorka bila bolja od nekog muškarca, onda je to pogrešno.

Mada, mislim da sve ovo počinje u našim umovima. Znam da sam fizički slabija od vas. Ukoliko me sada udarite, teško bih se odbranila. I to je jedina stvar – žene su uglavnom fizički slabije od većine muškaraca, i to bez preduslova poput sporta i borilačkih veština. To je jedini faktor. Sve ostalo su gluposti.

Možda povodom pitanja ženskih autora postoji još jedan problem kada je reč o stripu. Zašto se žene ne nameću u većoj

meri? Recite mi. Žene se ređe bave stripom, i to je realnost. Znam mnogo mladih autorki, ispod trideset godina, koje rade u SAD ili Francuskoj. Ali ranije, zašto se žene nisu time bavile? Zato što stripovi nisu dovoljno intelektualni za njih? Onda je to problem gledišta. Ako strip nije za tebe, onda ni ti nisi za stripove, i pritom nije važno da li si žena ili muškarac.

Nekada jeste važno, posebno u vezi sa narastajućim problemom nasilja nad ženama koji je primetan u Srbiji.

I u Italiji je slično. Nekada smo mogli da nađemo u novinama na jedan članak mesečno gde muškarac ubije ili napadne ženu. Danas je to svaki dan. Država priča o osveščivanju socijalne sredine, strategiji od pet godina... Ali ženama treba pomoć sada, ne za pet godina. Moraju da se odupru kada ih neko napadne, i pritom ne govorim o tome da uzmu pištolj. Prosečan kurs samoodbrane traje dve godine. To je dug period. Svaka žena može u roku od nekoliko dana da nauči makar da se fizički odbrani od napadača, ukoliko ima hrabrost i volju da to učini. Tako neće čekati da država, policija ili sudstvo reši njihove probleme. Makar neke od njih.

Da li se Kragujevac promenio od vaše prethodne posete ovom festivalu pre pet godina?

Nije. Znam da su imali nekih problema sa prethodnim prostorom i finansijama. Ali duh je isti i pristup je isti. I najvažnije, poštovanje upućeno autorima i gostima je isto. Veoma lepo iskustvo.

Fanovi mnogo cene Paolu Barbato... Ne svi, mnogi me mrže.

Nakon reforme serijala i dolaska Roberta Rekionija na čelo redakcije primetno je da posle dužeg vremena redovnije pišete scenarije. Sada ste deo stalne redakcijske postavke. Da li imate nameru da tako i ostane?

Da. Zašto bih išta menjala. Volim *Dilana Doga*. Mnogi me pitaju, kada pišem roman ili druge stripove, da li napuštam *Dilana Doga*. A ja uvek pitam: zašto? Nema razloga. To je kao kad bih rekla da volim picu i pastu, a vi me pitate da izaberem samo jedno. Zašto bih? Jedem i jedno i drugo. Zato nemam nameru da napustim *Dilana Doga*, sem ukoliko on ne odluči da napusti mene.

NIKOLA DRAGOMIROVIĆ

Zanimljivo o filmu

Naš trag u istoriji Holivuda

Osim Kusturice, Šerbedžije, Mikija Manojlovića, Mire Furlan, Branke Katić, Nataše Ninković, Nede Arnerić, Mirjane Joković, Nikole Đurička, Dragana Mićanovića i drugih glumaca i reditelja o čijim uspesima u inostranom filmu verovatno svi sve znamo, ima još mnogo imena sa ex-YU prostora bez kojih Holivud ne bi bio to što jeste

Već u osvit formiranja zajedničke države Jugoslovena, ljudi sa njenog podneblja, kao i samo podneblje, počeli su da ostavljaju vidljiv trag u Holivudu. Kasnije, kad je ta država postala poznata u svetu, počeo je i Holivud da dolazi kod nje. Tekst koji sledi, reprezentativan je egzercir tih primera.

NA POČETKU

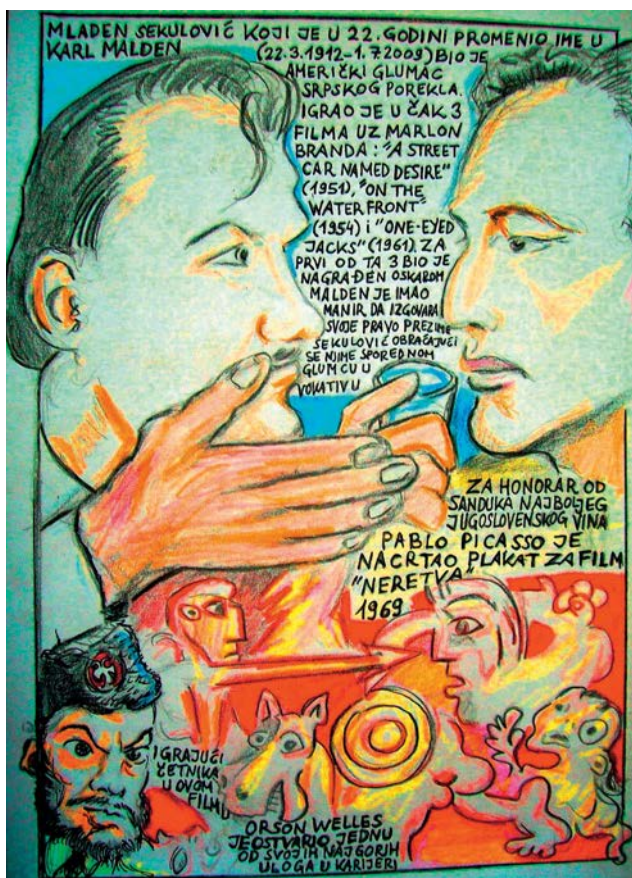
Gloria Gray (1909–1947), glumica i rediteljka nemog, a zatim i zvučnog filma, 1924. godine proglašena za *Wampas baby stars*, rođena je kao Mara Drago-manović. Jedan od skandala nemog filma desio se povodom ostvarenja Ericha Von Stroheima *Merry Widow* iz 1925. godine kad je crnogorski knjaz Danilo tužio MGM zbog ismevanja kako njega punim imenom, tako i Crne Gore istina kao imaginarne zemlje Monte Blanco. Odšte-ta od 4000 dolara mu je uredno uručena, a Monte Blanco je u zvučnom rimejku filma sa Moris Ševaljeom (1934) preimenovan u Maršoviju.

Na prelazu nemog u zvučni film, 1927. godine, prvu zvučnu vitafon najavu prvog zvučnog filma *Jazz Singer* u bioskopu izgovorio je glumac John Miljan (1892–1960) u stvari Jovan Miljanović, koji se docnije pojavio u manjim ulogama u De-Milovim spektaklima *Deset božjih zapo-vesti* i *Samson i Dalila*. Sledeće godine inventivnim tehnikama montaže u filmu *The Life and Death of 9413, a Hollywo-* od Extra Slavko Vorkapić (1894–1976) uti-re put holivudskom editovanju na nov

ekspresivan način. Zatim, film *Storm At Daybreak* Richarda Boleslavskog iz 1933. godine govorio je o nedaćama jednog srpskog majora u Sarajevu pred izbijanje Prvog svetskog rata, koga žena vara sa mađarskim oficirom. Iste godine, u naručju našeg vitalnog Zvonimira Rogoza glumica Hedy Lamar doživljava ekstazu, pa je po toj ljubavnoj sceni nazvano ovo ostvarenje mađarskog reditelja Gustava Machatýa, prvi film u kome je prikazan ženski orgazam. Dakle, kao i pri pojavi prvog nemog filma, naš zemljak je prvi pokrenuo tu krucijalnu temu na filmskom platnu.

ČETRDESETE, PEDESETE

Leni Riefenstahl je 1936. godine u jedanaestom minutu dokumentarca *Olympie Festival Of Nations* prikazala panoramu Beograda sa ušćem Save u Dunav, Meštrovićevim Pobednikom i kupolom Narodne skupštine. Dve godine docnije, zvuci jugoslovenske himne *Hej Sloveni* čuli su se sa harmonike na železničkoj stanici u Hitchcockovom filmu *Lady Vanishes*. Zatim: u italijanskom propagandnom filmu Alfredo Guarinia *Z-3* naše podneblje zahvaćeno ratom prikazano je kao poligon za kontrašpijunažu. U britanskom filmu *Chetnicks The Fighting Guerrillas* iz 1942. godine nerealno je preuveličana borba vojske u otadžbini protiv okupatora, kad je snimljen i nadnaravni horror *Cat People*, u kom se naše sunarodnjakinje iz Bačke, kada se uzbude, pretvaraju u krvoločne žene mačke. (U naci

Ilustracije: Mladen Kalpic

propagandnom filmu iz ovog doba *Jud Suss*, jedan od protagonista se žali da se sa njim nisu tako ophodili čak ni u Beogradu.) Četnici padaju u nemilost zbog svog kolaboracionizma pa zato sledeći engleski film koji je trebalo da ih propagira *Chetniks Undercover* 1943. godine postaje samo *Undercover*. Ovaj film ne veliča nijednu vojnu grupaciju na našoj teritoriji poimence, već sam otpor naroda okupatoru utvrši tako put za brojne predstojeće partizanske filmove u našoj i stranoj produkciji. Naredni film o partizanima iz strane vizure je – *Die Letzte Brucke*, 1954, za koji glumica Maria Shell dobija nagradu za najbolju ulogu u Kanu, te nakon njega iz produkcije Dino DeLaurentisa iz 1960. godine – *Five Branded Women*, o pet Jugoslovenki intimnih s nemačkim okupatorima koje su partizani ošišali do glave. Sledi *Hells River – Tactical Guerrilla* s Rodom Taylorom, koji oslobađa Šabac iz kandži tadašnjeg protagonista *Batmana* Adama Westa u nacističkom šinjelu, i spektakularni *Force 10 from Navarone* iz 1978. godine sa Harrisonom Fordom, koji tamani četnike ko od šale. U filmu *Cross Of Iron* je zbog snimanja kod nas došlo do logičke greške pa statisti koji glume vojnike po Rusiji

pevaju naše partizanske pesme kao da su Jugosloveni oslobađali Rusiju, a ne obratno.

Kralj rokenrola Elvis Presley pominje nas u muziklu *King Creole* iz 1958. godine rekavši "I'm a King of Yugoslavia". Neki srpski istoričari čak tvrde da film *Prisoner* s Alecom Guinnessom iz istog perioda govori o sudskom procesu Alojziju Stepincu mada nikakvih konkretnih indicija o tome u ovom filmu nema. Nešto većih indicija ima da je orden koji John Wayne daje Natalie Wood u filmu *Searchers* 1956. godine u stvari orden Svetog Save(!) Slučajna ili namerna greška majstora filmskih rekvizita?

ŠEZDESETE

Orson Welles 1962. godine snima *Kafkin Proces – Trial* u Zagrebu, naredne godine i James Bond krstari Jugoslavijom vozom na liniji Beograd-Zagreb u *From Russia with Love*. Iste godine Ingmar Bergman prikazuje u filmu *Tišina – Tynsnaaden* glavnu junakinju kako sred hotela "Timok" pije užičku šljivovicu. Zatim, 1964. godine Ingrid Bergman švercuje u gepeku svog *Yellow Rolce Roycea* Omara Sharifa, partizana Davića, preko slovenačke granice, koji će sledeće godine,

opet kod nas, zaigrati i *Gengis Khana*. U isto doba Roger Corman u Dubrovniku snima prototip verziju filma *Dvanaest žigosanih – Secret Invasion*.

Šezdesete se završavaju na visokoj sineastičkoj noti po Jugoviću uz Yula Brynnera kao partizanskog diverzanta u *Battle of Neretva* 1969. godine, što je otvorilo put za Richarda Bartona i njegovog Tita u *Battle of Sutjeska* 1973. godine. Uz Brynnera je u *Neretvi* (autor plakata za taj film je sam Pablo Picasso) igrao Franco Nero, glavni negativac u već pomenutom partizanskom filmu *Force 10 from Navarone*. Nero je bio i Banović Strahinja u istoimenom filmu *Vatroslava Mimice* iz 1981. godine, u kome Jug Bogdana igra Gert Forbe, poznat po filmu *Goldfinger*. U *Neretvi* igraju i Orson Wells (ko četnički vojvoda), i Bond negativci Curt Jurgens, Anthony Dawson, a u *Sutjesci* je uz Richarda Burtona i Irena Papas, poznata po filmu *Grk Zorba*.

SEDAMDESETE, OSAMDESETE

Transvestit Divine iz Watersovog filma *Pink Flamingos* iz 1972. godine Srbin je po majci. Možda ponukan ovim svojim kemp drugarom, Andy Warhol je svog *Frenkensteina* 1973. smestio da živi i radi

u Srbiji. I *Ubistvo u Orient Ekspresu*, za koji je Ingrid Bergman dobitela Oskara 1974. godine, događa se kod nas. Gradisca, čuveni lascivni ženski lik iz Fellinievog *Amarcorda* (1973) – nazvana je po gradu u Bosni u kom joj se, kako je zamislilo Fellini, otac borio 1915. godine. Ovaj najčuveniji italijanski sineasta će se posebno baviti srpskim izbeglicama iz Austro-Ugarske u filmu *E La Nave Va* iz 1984. godine. Pjesma *Tamo daleko* pojavljuje se 1975. godine u filmu *Shampoo* Hala Ashbya uz indijanski napev kao muzički reprezent različitosti američkih etniciteta.

Iduće godine Jugoslavija zapada za oko Diznijevoj produkciji, te tako film *Gus* prati avanture istoimenog magarca iz Jugoslavije koji senzacionalno igra američki fudbal(!) u filmu *Condorman* iz 1981. godine takođe u Disney produkciji, opisuje avanturu crtača stripova koji maštovitim umotvorinama pretočenim u razne naprave spasava KGB špijunku iz Jugoslovenskog mesta Palovine. Tokom osamdesetih i Warner Herzog Stipetić skreće na sebe pažnju kao jedan od najnadarenijih sineasta svoje generacije filmom *Fitzgerald* 1982. Naredne godine Antonije Jerković (takođe kao i Stipetić poreklom iz Hrvatske) patentira jednu od najgledanijih policijskih serija tog doba u svetu i SAD – spotovski upakovanu *Miami Vice*. U to doba i dugometražni američki filmovi bave se intenzivno doseljenicima iz naših krajeva: *Four Friends*, *Marias Lovers*, *Heavens Gate*, *To Live And Die In LA* i *All The Right Moves* u kom Tom Cruise igra izvesnog mladog sportaša Stefana Đorđevića.

ZANIMLJIVOSTI

Miloš Milošević dobija naslovnu ulogu u horor filmu na esperantu *Incubus* 1966. godine. Između 1967/68. i Gojko Mitić i Dragomir Bojanić Gidra postaju junaci vesterna na internacionalnoj sceni – prvi kao Indijanac (*Chingachook*), a drugi kao kauboj (*Buco In Fronte*). Da Jugosloveni u filmovima osamdesetih imaju pozitivniju konotaciju nego četrdesetih, pokazuje rimejk filma *Ljudi mačke* iz 1982. godine, čiji okultni naslovni negativni likovi više ne govore srpski, već španski,

dok se u Hensonovom lutka-spektaklu iz iste godine, *Dark Crystal*, pozitivci Podlinzi sporazumevaju na srpsko-hrvatskom. Katarina Oxemberg iz kraljevske kuće Karađorđevića dobija ulogu jedne od kćerki Blejka Karingona u hit sapunici *Dynasty*, Dalmatinska obala dublira sve egzotične lokacije u prvoj bioskopskoj avanturi Toma Sellecka *High Road To China*, a Kalemegdan dublira Kamelot u filmu *Merlin and Sword* sa Liamom Neesonom i Malcomom McDowellom. Stan-ko Crnobrnja angažuje ex-Bonda Rogera Moorea za glas Sneška Belića u filmu *Magic Snowman* 1987, a reditelj Božo Nikolić prvi daje glavnu ulogu Brad Pittu u filmu *Dark Side Of The Sun* 1988. godine.

Mladen Sekulović, poznati glumac Karl Malden, 1951. godine dobio je nagradu Oskar za ulogu u filmu *Streecar Named Desire*. Isto ovo najveće filmsko priznanje, samo za animirani film, dobija Dušan Vukotić za *Surogat* 1961. godine. Početkom sedamdesetih, film *Last Picture Show* holivudskog reditelja našeg porekla Petera Bogdanovića dobija dva Oskara za sporedne uloge. Matija Juričić – Matthew J. Yurich (1923–2012), majstor holivudskih specijalnih efekata (*Ben Hur*, *Nort By North West*, *Forbidden Planet*, *Planet Of Apes*, *Close Encounters Of Third Kind*, *Star Trek*, *Ghostbusters*), ovenčan je Oskarom za film *Logans Run* 1976. godine. Branko Lustig je 1993. godine nagrađen Oskarom za produkciju Spielbergove *Shindlers List* i u idućoj dekadi

za Gladijatora Ridleyja Scotta, a 2001. godine bosanski reditelj Danis Tanović dobija Oskara za najbolji strani film *No Mans Land*.

DEVEDESETE, DVEHILJADITE

Devedesetih su Michael York i Martin Sheen istraživali fenomen religioznih vizija iz Međugorja u filmu *Gospa*, a Bruce Willice i Samuel L. Jackson su vozili Yugo u *Die Hard With a Vengeance*. Balkanski ratovi devedesetih donose ponovo negativnu vizuru ex-Yu područja – *Peacemaker* i *Welcome To Sarajevo*, što će se nastaviti i u filmovima dve-

hiljaditih: *Harrisons Flowers*, *Behind Enemy Lines*, *Hunting Party*, *Expendables*, *Layer Cake*, *Snubba Cash*, *In The land of Blood And Honey*, *Killing Season*, *Whistle Blower...* A potom i preneti na metafizičku razinu u filmu *Avengers 2: Age Of Ultron* u kom se finalni sukob između sila Dobra i Zla odvija u kneževini Sokoviji u kojoj lokalno stanovništvo govori srpski i piše ćirilicom, te se tako od Maršovije stiglo do Sokovije.

U ovom veku David Bowie je bio Tesla u filmu *Prestige*, a Ralph Fiennes Šekspirovski prevrat u *Koriolanu* 2011. snima u srpskoj Narodnoj skupštini. U *Saddest Song In The World* najtužnija pesma na svetu je upravo srpska. *Krokodil Dandi* se u trećem delu ovog serijala susreće sa srpskom bandom. Špijunska akcija se seli iz Berlina u Beograd, kaže nam Pierce Brosnan u filmu *November Man*, u kom se sedište CIA nalazi u napuštenom vagonu na glavnoj Beogradskoj železničkoj stanici. Kevin Costner diže Hotel Jugoslaviju u vazduh pre špice filma *3 Days To Kill*. Novi sukobi Dobrica i Zlića u seriji *Game Of Thrones* i serijalu *Star Wars (Episode VIII 2017)* odvijaju se usred Dubrovnika.

Iako je ovo jedna od mogućih slika kontakta između ex-Yu i Holivuda tokom prošlih stotina godina, vrh ledenog brega, da upotrebimo metaforu iz *Titanika* čije su putnike spasavali i riječki mornari, dovoljna je da pokaže da saga o Holivudu ne bi bila to što jeste da joj mi nismo dopisali poneki stih.

MLADEN KALPIĆ

Braco i seka

Tokom godina sam stekao ozbiljan animozitet prema ispoljavanju viška emocija u politici i bankarstvu. Valjda me dosadašnje iskustvo poučilo da posle velikih političkih zanosa obično sledeju velika razočaranja. Slično je sa reklamama za bankarske usluge u kojima se iskazuju nežnost i ljubav kao u telenovelama. Tu su deda i unuka, porodica za stolom, vrapčići koji cvrkuću i krediti sa kamatama dostojnom dužničkog ropstva. Počeo sam u politici i ekonomiji da priželjkujem one dosadne, suvoparne tipove, koji samo govore u brojkama i koji ne žele da me nasmeju ili uplaše ne bi li mi uvalili kredit ili životno osiguranje.

Na žalost, nalazimo se u periodu koji već poslovično obeležava naglašena retorika u odnosima sa komšijama. Od godišnjice proboja u Jasenovcu, zločina u Srebrenici, preko ustanaka u Srbu do Oluje. Svake godine se posvađamo.

Aktuelna tehnička vlada, međutim, još intenzivnije sprovodi svoju politiku revizije istorije i gura zemlju u sve dublje desničarsko ludilo

Dodatnu napetost stvara i činjenica da se u Hrvatskoj vlast raspala i da slede novi izbori. Aktuelna tehnička vlada, međutim, još intenzivnije sprovodi svoju politiku revizije istorije i gura zemlju u sve dublje desničarsko ludilo. Primer su čistke u HRT-u, kako na televiziji tako i na radiju, jer su poslednjih meseci smenjene desetine urednika. Poslednji udar je doživeo Treći program Hrvatskog radija, kao i kod nas, jedini glas elitne kulture – pa su se u programskoj šemi pojavile emisije o "kršćanskoj tradiciji" i "povjesnim obzorima". Pre njih, Treći je negovao dijaloški ton, društvenu kritiku i visoke umetničke standarde. Ono što ohrabruje jeste podrška koju su kolege u Zagrebu dobile od 3. programa u Ljubljani i Beogradu, baš kao nekada kada se za vreme SFRJ kulturna elita selila tamo gde je bilo moguće pronaći makar minimalni prostor za slobodno delovanje. Nažalost, granice su za ovakav vid saradnje javnih servisa i dalje čvrste.

Višak emocija zato smo videli u diplomatskoj formi. Pojavio se i patern koji izgleda ovako – Hrvati javno povampiru neki od ustaških simbola uz prisustvo zvaničnika iz vlasti – najčešće onog nesrećnika Hasanbegovića iz resora kulture. To daje materijal da Ivica Dačić napiše protestnu notu i pokuša da je uruči Zagrebu. Oni se prave da nisu kod kuće, ali ako mi ubacimo pismo u sanduče, bod nama. Onda ministar Vulin raspali izjavu drhtećim glasom prigušenog gneva. Sledi iritantno popovanje onog gospon Kovača iz resora vanjskih poslova koji prepozna velikosrpsku retoriku ili srpsku agre-

Foto: FoNet

siju, ili jugoslavensku velikosrpsku hegemoniju. Onda opet nota, pa sakrivanje od poštara i tako ukруг.

Na kraju je Premijer pisao, ali Briselu.

Do sada je Brisel uporno ćutao, što naravno, nervira nas u Srbiji, jer personifikacija EU onda postade – Hrvatska. Kako građane vlast da vodi negde gde na kraju puta stoje NDH znamenja?

Problem sa viškom emocija nastaje jer se pokazalo da nas pokušaji preterane emocionalnosti nisu daleko odveli. Nije pomoglo čak ni kada je Premijer sa buketom cveća pokušao da džentlmenki uspostavi prisnije odnose sa predsednikom Kolindom Grabar Kitarović. O pokušajima Predsednika Nikolića da izbriše istoriju loših odnosa sa tri poljupca ne bih ovom prilikom. Nije pomoglo ni kada su onomad Tadić i Josipović zajedno letovali na Brionima. Možda pravo pitanje

glasi, da li je uopšte moguće uspostaviti dobre komšijske odnose među toliko sličnim narodima koji su jedni druge nazivali braćom, a zatim se nemilosrdno ubijali? Da li je naša nesrećna porodica kao kod Tolstoja – jedinstvena na svoj način, što reče Zorana Mihajlović onomad kada smo sa Rusima varili one dve cevi za početak Južnog toka?

Taj višak emocija u porodici vispreno je primetila još jedna iskusna političarka Slavica Đukić Dejanović, pred sam početak pregovora o Vladi u kojoj će ponovo biti SNS i SPS.

"Personalni sukobi postoje i brat i sestra se svađaju, ali žive u jednoj porodici. Mi se, naravno, razlikujemo, ali kad je teško vreme, važno je da imamo iste ciljeve. SNS je stariji brat, građani su tako odlučili, dok je SPS mlađa sestra."

Još jedna žena u srpskoj politici, pa uz to još i psihijatar, dakle koleginica, pokazala je sasvim drugačiji, dosad neviđen model ponašanja. Sanda Rašković Ivić je podnela ostavku na funkciju predsednice DSS kada je shvatila da u njenoj stranci postoje različiti i nepomirljivi stavovi o eventualnoj saradnji sa vladajućom strankom na različitim nivoima vlasti. Moguće je, dakle, u politici žrtvovati fotelju zbog identiteta stranke i formulisanja jasnih principa rada. Ova pojava je toliko retka da nije naišla na razumevanje u zemlji gde bavljenje politikom podrazumeva uglavnom mogućnost da se dokopate bilo kakve vlasti bez poštovanja načela koje ste sami postavili. Sramota je reći neću, to mlađa sestra nikada u Srbiji ne sme da kaže roditeljima ili starijem bratu.

Moćni imam mekog srca

Gulen i Erdogan su duvali u istu tikvu sve do sredine 2013. godine. Krajem maja i početkom juna diže se građanski bunt protiv sve totalitarnije Erdoganove vlasti. Zatim bliski Erdoganovi saradnici bivaju optuženi za korupciju, a Erdogan te optužbe stavlja na dušu Gulenu

Imam Fetulah Gulen, koji već godinama živi u Pensilvaniji, celom svetu postao je poznat bukvalno preko noći, između 15. i 16. jula, nakon neuspelog vojnog udara u Turskoj.

Ne može se reći da je Gulen bio nepoznat i pre toga, naročito u Turskoj, ali nakon propasti te (ne)organizovane akcije, koja po svojoj tehnologiji izvođenja nikako nije ličila na vojni puč i akciju u kojoj ozbiljna vojska preuzima vlast, turski predsednik Redžep Tajip Erdogan svog dojučerašnjeg saveznika proglašava za organizatora, i kreće u osvetnički pohod.

Svi koji su protiv vlasti u Turskoj proglašavaju se za pripadnike Gulenovog Hizmeta, organizacije koju Erdogan proglašava za terorističku, i počinje da čisti državne službe od ljudi koji podržavaju Gulena i njegovu ideologiju, i onih za koje Erdogan kaže da je podržavaju.

A šta je u stvari Hizmet (Služba), i ko je Fetulah Gulen?

Rođen na severoistoku Turske u svešteničkoj porodici, Gulen vrlo rano postaje imam. Sa svega osamnaest godina počinje da drži propovedi, sa 28 je već u Izmiru najmlađi imam u Turskoj. Među vernicima stiče veliku podršku, a njegove propovedi u džamiji u tom gradu bivaju najposećenije. Razvija svoju islamsku ideologiju, u kojoj propoveda i kapitalističke vrednosti i tehnološku revoluciju. Shvata da u većinski sekularnoj Turskoj, u kojoj je vojska čuvar ideja oca turske nacije Mustafe Kemala Atatürka, sve polazi od obrazovanja. Međutim, da bi obrazovanje bilo kvalitetno, mora i da košta. A kako je prilično skupo, mogu da ga plate oni koji imaju novca, bar za početak.

I tako nastaje začetak Gulenove ideologije, zasnovane na umerenim osnovama islamske vere. Najbolje je opisuje u svojoj knjizi *Love and Tolerance* (Ljubav i tolerancija). Na neki način, deluje i ekumenistički, zalažući se za dijalog i razumevanje među svetskim religijama.

Hizmet nije nikakva organizacija u formalno pravnom smislu. Niti postoji u nekim državnim registrima, niti ima svoje registrovano rukovodstvo i sve ono što zakoni propisuju da bi takve organizacije morale da imaju. Međutim, Hizmet i te kako postoji, prisutan je u mnogim delovima turskog života i funkcioniše na jedinstven način, uvezujući veru, biznis, obrazovanje, zdravstvo i humanitarni rad. Na to se naravno nadovezuju i mediji, koji šire tradicionalnu islamsku kulturu i vrednosti, postepeno potiskujući dominantni sekularizam turskog društva. Za Hizmet bi se najpribližnije moglo reći da je ideologija organizovana kao specifična decentralizovana organizacija, sveprisutna i u državi i u delovima društva koje je Gulen uvezao.

Gulen je u Redžepu Tajipu Erdoganu prepoznao političara koji može pomoći širenje njegovih ideja i uticaja. Tako je Gulen pomogao Erdoganu da dođe na vlast 2002. godine, a Erdogan je vraćao usluge Gulenu, dovodeći guleniste na najznačajnija mesta u državi i biznisu pod kontrolom države. S vremenom su pripadnici Hizmeta zaposeli i važna mesta u vojsci i počeli da potiskuju generale odane Atatürkovom učenju. Veliki broj sekularista iz armije uhapšen je u čuvenom slučaju Ergenekon, krajem prošle decenije, pod optužbama za terorizam. Dugo su držani

u zatvorima, da bi neki od njih bili osuđeni, neki oslobođeni, a nekima procesi još traju. U toj akciji, inače, pohapšeno je i oko 70 novinara. Svi do jednog su optuženi, mada je tu bilo i smešnih optužnica, u kojima je navedeno da su pojedini novinari nabavljali oružje za terorističke akcije protiv države. Interesantno je bilo da su svi pohapšeni novinari u svom novinarskom radu kritikovali vlast i radili u opozicionim medijima. Zanimljivo je da su krajem 2011. godine vašem novinaru, prilikom posete Fondaciji pisaca i novinara, takođe Hizmetovoj organizaciji, njeni čelnici rekli da se ne mešaju u procese protiv novinara, jer optužbe protiv njih nisu zbog njihovog profesionalnog rada, već zbog toga što su umešani u terorizam. Međutim, kada je Erdogan preuzeo televiziju Samanyolu (Mlečni put) i medijski holding Zaman (Vreme), vodeće zvezde Gulenove medijske imperije, Fondacija pisaca i novinara je žestoko reagovala.

Gulen i Erdogan su duvali u istu tikvu sve do sredine 2013. godine. Krajem maja i početkom juna diže se građanski bunt protiv sve totalitarnije Erdoganove vlasti, isprovociran rušenjem parka Gezi, koji se nalazi tik pored centralnog istanbulskog trga Taksim. Mirni protest prerasta u žestoke okršaje sa policijom, u kojima se i potpisniku ovih redova, dok je obavljao svoj novinarski posao, nakon dužeg vremena suzavac vratio u krvotok. Gulen ustaje protiv Erdoganovog nasilja nad demonstrantima i daje im podršku. To izaziva šok kod javnosti, jer proteste organizuju građani verni Atatürkovom sekularnom organizovanju države, dok su Erdogan i Gulen dotadašnji savez

Foto: Chris Post /AP

zasnovali pre svega na islamu. Nedugo zatim bliski Erdoganovi saradnici, među kojima i njegov sin Bilal, bivaju optuženi za korupciju, a Erdogan te optužbe stavlja na dušu Gulenu i Hizmetu, tako da krajem 2013. dolazi i do njihovog definitivnog razlaza.

Gulen je svoj uspon počeo sitnim koracima, pomažući siromašnim učenicima koje su stipendirali njegovi vernici, koji su bili dobro ili bar bolje stojeći. Ubrzo osniva i sistem obrazovnih priprema za upis u škole i na fakultete. Donacijama, koje se među njegovim sledbenicima shvataju kao moralna obaveza prema društvu i njegovom napretku, plaća profesore, a njegovi đaci počinju da postižu odlične rezultate. Na taj način Gulen i

Hizmet počinju i odabir novih i selekciju svojih budućih kadrova, a geometrijskom progresijom sistem se širi. Oni koji su u početku bili finansirani na taj način, sada odvajaju deo svojih prihoda da bi finansirali dalji razvoj. Hizmet sada ima i svoje predškolske ustanove, i osnovne i srednje škole, fakultete, ali i univerzitete. Univerziteti imaju univerzitetske klinike, i tako se, sistemom spojenih sudova, Hizmetov sistem širi, samim tim i Gulenova ideologija. Novi kadrovi nastavljaju stariim putem, selekcijom najbolji među njima dobijaju i najbolja, odgovarajuća mesta u svim oblastima turskog državnog i društvenog života.

Impozantan je Hizmetov Univerzitet Fatih (Osvojatelj). Osnovala ga je grupa

biznismena, odvajajući deo svojih prihoda ili imovine. Tako je, recimo, zemljište na obodu evropskog dela Istanbula, vredno nekoliko miliona evra, gde se nalaze uprava, veći deo fakulteta i kampus, dar jednog od Gulenovih sledbenika. Konzorcijum osnivača ga je u početku i finansirao. Uglavnom, Fatih je, pre četiri godine, kada sam tamo boravio, bio jedan od najprestižnijih univerziteta ne samo u Turskoj, nego i u većini zemalja u kojima Turska širi svoj uticaj. Deo studenata se samofinansira, deo studenata stipendiraju poslovni ljudi iz Hizmetu, a deo stipendira i sam Univerzitet Fatih. Zanimljivo je da su ti Fatihovi stipendisti iz muslimanskih zemalja u kojima je Turska u to vreme širila svoj uticaj. Pokrivene devojke

**U SARADNJI SA
MODNOM KUĆOM
ST.GEORGE:
UZ SVAKU KNJIGU
“DESNA DECA LEVIH
RODITELJA”
KUPLJENU U REDAKCIJI
POKLON MAJICA!**

„Ova zbirka tekstova dragocena je i kao udžbenik za sve one koji bi ozbiljno da se bave novinarstvom, ako takvih još uopšte ima. Knjiga brani čast profesije i svedoči kako se u životnom opredeljenju može biti dosledan i čestit i kad je sve, pa i taj život, protiv tebe.“
—iz predgovora Dragoljuba Žarkovića
856 strana, format B5, tvrdi povez

U PRODAJI!

Knjige “Desna deca levih roditelja” Milana Miloševića i “Moj muški život” Miloša Vasića, u izdanju nedeljnika “Vreme”, mogu se kupiti u knjižarama navedenim u oglasu na str. 17, kao i u redakciji Vremena (radnim danom od 9.30 do 14.30h) i preko sajta www.vreme.com.

„Muškarci mogu da budu feministi i Miloš Vasić je sigurno jedan od njih. Svestan patrijarhalne kulture u kojoj je kao muškarac povlašćen, svoju poziciju koristi da razne dripce i mufljuze koji jesu seksisti – dozove pameti.“
—iz predgovora Jovane Gligorijević
280 strana, format A5, meki povez

koje borave u Fatihovom kampusu, recimo, nakon završetka studija vraćaju se u svoje zemlje. Na fakultetu su stekle znanje, ali i veze, koje im pomažu u daljem životu i radu. Ali, pomažu i Hizmetu i Gulenu. Pomagale su i Turskoj, dok se Gulen i Erdogan nisu razišli.

Na isti način kao i Fatih, ali i većina Hizmetovih organizacija, osnovana je i klinika Sema (Nada). Na samoj obali Mramornog mora, u Azijskom delu Istanbula, u bivšem hotelu sa pet zvezdica, posao su dobili poznati medicinski stručnjaci, dobrim delom i sami Hizmetovi stipendisti. Neki od njih čak i volontiraju, lečeći siromašne pacijente bez naknade, i tako ispunjavaju svoju dužnost u Gu-

posetu vodio je i ljude iz Tuskona, i na taj način otvarao put biznisu. Članovi Tuskona bili su zainteresovani za Srbiju, jer iako su 2011. godine imali blizu 50 milijardi dolara prometa sa Rusijom, naš bescarinski režim sa tom zemljom im je i te kako odgovarao. Interesovao ih je i uvoz jagljećeg mesa, ali Srbija nije mogla da ponudi kvantitet i kontinuitet u isporukama. Tako smo im pre nekoliko godina, recimo, prodavali neke metale, nešto kukuruza šećerca, i to je bilo sve od značajnijih isporuka, mada je u Tuskonu vladalo veliko interesovanje za saradnju sa Srbijom. Poslovno udruženje SRTA je u Srbiji partner Tuskona, i često organizuju "b2b" sastanke između srpskih i turskih

destinacija na koje će ti avioni leteti, i biznis planom kakav će profit ostvarivati. Elem, od 2002. godine do kraja novembra 2011, kada sam se susreo sa dr Temelom Kotilom, Turkiš erlajns je bio avio-kompanija sa najmlađom flotom aviona u Evropi, 198 destinacija i oko 120 aviona. Danas Turkiš erlajns ima 320 aviona i 280 destinacija, što je svrstava u avio-kompaniju koja leti na najveći broj aerodroma u svetu. Meni je bilo vrlo interesantno što je razvojni put Turkiš erlajnsa u tih deset godina bio totalno suprotan od (ne) razvojnog puta tadašnjeg JAT-a, kojem je takođe vlasnik bila država, samo srpska. I dan-danas ne znam da li su Turkiš i Kotil bili deo Hizmeta ili ne, ali s obzirom na

■ **Gulen je svojevremeno u Redžepu Tajipu Erdoganu prepoznao političara koji može pomoći širenje njegovih ideja i uticaja i pomogao mu da dođe na vlast 2002. godine. Erdogan je vraćao usluge Gulenu, dovodeći guleniste na najznačajnija mesta u državi i biznisu pod kontrolom države. S vremenom su zaposeli i važna mesta u vojsci i počeli da potiskuju generale odane Ataturkovom učenju**

lenovom pokretu i društvu uopšte. Pristup klinici imali su svi građani o trošku zdravstvenog osiguranja, a oni koje koji žele nestandardne usluge debelo ih plaćaju. Na taj način Sema hastanesi (Bolnica Nada) finansirala je besplatne usluge koje su pružali siromašnim pacijentima. Sema jedino nije imala svoje onkološko odeljenje, jer, kako su mi rekli, oni svojim pacijentima daju nadu, tako se i zovu. A za onkološke pacijente tu "uslugu" nisu mogli da pruže. Sema hastanesi je pre četiri godine preimenovana, sada je Univerzitetska klinika Fatih. Obrazuje buduće doktore sa tog univerziteta, a na njoj rade i predavači sa Fatihovog medicinskog fakulteta.

Bliska Hizmetu je i najveća konfederacija biznismena u Turskoj, Tuskon (Tuscon). Okuplja oko 300.000 članova, organizovana je kao krovna organizacija lokalnih biznis asocijacija. Ima svoja predstavništva u najvećim svetskim finansijskim centrima. Dok je Gulen bio blizak Erdoganu, kažu, tadašnji turski premijer nijednu važnu odluku koja se tiče ekonomije i biznisa nije donosio dok njih nije pitao. U svaku zvaničnu državnu

privrednika, učešća i posete sajmovima u dve zemlje, a u više navrata su organizovali i studentske boravke srpskih novinara i urednika Turskoj.

Prilikom jedne takve posete imao sam i priliku da porazgovaram sa predsednikom i generalnim direktorom Turkiš erlajnsa dr Temelom Kotilom. Kotil je tom prilikom ispričao istorijat razvoja turskog avio-prevoznika, čije se tehnologija i ideologija prilično podudaraju sa Gulenovom, mada mi je ostalo nejasno da li je Turkiš erlajns bio deo Tuskona, blizak Hizmetu, ili ne.

Ukratko, to je devedesetih godina bila kompanija sa zastarelom flotom i relativno malim brojem linija. Preporod ovog državnog avio-prevoznika započinje istovremeno sa Erdoganovim dolaskom na vlast i Gulenovim pozicioniranjem kao glavnog ideologa te vlasti. Raspisuje se dokapitalizacija, akcije se nude na berzi velikom broju malih akcionara, ali država kontroliše zlatnu akciju. Dolazi se do svežeg kapitala, dovode se stručni ljudi, istovremeno se naručuje veliki broj novih aviona sa relativno kratkim rokom isporuke, i jasnim planom linija i

to da turska država kontroliše tog avio-prevoznika, mislim da će brzo biti jasno, bar po Kotilovoj budućoj poziciji.

Dakle, Fetulah Gulen i danas sedi u svojoj kući u Pensilvaniji, u koju je otišao 1999. godine, navodno na lečenje, i nikada se nije vratio. Zapravo je pobjegao od proganjanja tadašnje vojne vlasti, koja je zbacila premijera Nedžmetina Erbakana, da bi optužbi bio oslobođen 2008. godine. Sada je u situaciji da je ponovo optužen za organizovanje vojnog udara, pripadnici njegovog pokreta se hapse, i čini se da je Erdogan iskoristio priliku da njegove škole ukine, firme oslabi, a njega optuži. Medije mu je već preuzeo pre nekoliko meseci, i sada je samo pitanje političkih odnosa Erdogana i Obame da li će Gulen biti izručen Turskoj. On sam je rekao da nema nikakvog razloga da mu SAD uskrate gostoprimstvo, za koje se priča da mu ga je omogućila CIA jer je zainteresovana za njegovu ideologiju islama koja propagira kapitalizam, ali da se ne plaši izručenja: "Negde moram da umrem, da li u kući ili u zatvoru, svejedno je", navodno je izjavio prethodnih dana.

PETAR JEREMIĆ

Prvi sportski izveštaj

Prvi detaljan izveštaj sa onoga što danas nazivamo sportskim događajem nalazi se u XXIII pevanju Homerove *Ilijade*. Mnogo razloga čini to pevanje najstarijim potpunim svedočanstvom tradicije koja je proizvela *Velike igre* antike na jednoj i, na drugoj strani, kroz stoleća i stoleća diskontinuiteta, delovala na onaj deo ljudskog duha koji danas, bilo to opravdano ili ne, nazivamo olimpijskim

Prilika da se takmičenje iz XXIII pevanja *Ilijade* održi bile su svečanosti na pogrebu Ahilejevog prijatelja i ljubimca Patrokla. Mesto događaja je ravnica pod zidinama Troje koju ahejska vojska bezuspešno opседа punih devet godina; po računanju nekih helenističkih istoričara i mišljenju jednog dela današnjih arheologa, godina bi mogla biti 1185. pre nove ere. U čemu to najugledniji ahejski ratnici dokazuju svoju izvrsnost?

Za trku dvoprega prijavila su se petorica: etolski heroj Diomed, sin Tidejev, unuk kalidonskog kralja Eneja; Eumel, sin tesalskog kralja Admeta i "ko borac na kolima glasit"; Antiloh, sin starog i mudrog Nestora, kralja "peščanog" Pila; Merion, čuveni strelac i, možda najglasovitiji među njima, u svakom slučaju jedan od zapovednika vojske pod Trojom, muž lepe Jelene, lakedemoni kralj Menelaj. Pošto je kockom izvučen redosled na startu, Ahilej određuje da "bogoliki Fenik, taj pratilac njegova oca, neka posmatra trku i sve po istini rekne".

Ravnicom pored obale na kojoj je ahejski logor, trku je poveo Eumel, u stopu praćen Diomedovim dvopregom. Uzbudljivi događaji počinju odmah, pri prvom pokušaju prestizanja: bog Apolon izbio je Diomedu bič iz ruku. Eumel izmiče napred, sve dok se u trku ne uplete boginja Atena. Ona ne samo da Diomedu vraća bič nego učini i da se u Eumelovoj zaprezi slomi jaram, "kobile njegove odmah na dve potegnu strane, i ruda se na zemlju spusti. A sam iz stajala pored kotača sruši se Eumel, laktove povredi sebi i usta i nozdrve jošte". Na drugo mesto, iza Diomeda, izbija Menelaj, za čijim je kolima Antilohova zaprega. U njoj su konji odgajeni u Pilu, na krajnjem jugozapadu Peloponesu.

Pre početka trke mudri Nestor, znajući da su njegovi konji sporiji od drugih, savetuje sinu da se u borbi za pobjedu koristi veštinom. "Više pomaže pamet drvoseči negoli snaga", kaže on Antilohu, "jedino pameću jedan vozač nadmašuje drugog vozača". Zato mu preporučuje da se kod mesta okreta belegu "dobro približi pa kola i konje izbliza goni, a ti se sam u pletenim kočijama svojim malo na levo nagni, a vikni na desnoga konja pa ga ošini, te mu popusti uzde iz ruku! A levi neka se konj do belega približi onde da se učini tebi da belezi ivicu dirne glavčinom umetnog točka, al' kloni se kamen da takneš da ne povrediš konja i da ne prelomiš kola". Međutim, Antilohovi problemi ne počinju kod okretne, već na suženju staze, gde nema prostora da prestigne Menelajeva kola. Pomaže mu hrabrost: u jaruzi koju su izlokale prolećne vode Antiloh skreće sa puta i prestiže Menelaja vozeći obronkom. Plašeći se sudara, Menelaj ga propušta i ostaje na trećem mestu, psujući i proklinjući drskog mladića.

U međuvremenu, Ahejci očekuju da se kola u povratku pojave na vidiku. Idomeneju se čini da vidi Diomeda. Napadaju ga Eumelovi navijači, predvođeni Ajantom: "Idomeneju, što pre roka brbljaš?" Izbija svađa, u kojoj Idomenej nudi opkladu u "tronožac ili bakrač... koji prednjače konji da znaš kad plaćao budeš!" Tek Ahilejev autoritet smiruje sukob, dok Diomed kao pobednik prolazi kroz cilj. Antiloh je drugi, a Homer dodaje da bi ga trećeplasirani Menelaj svakako prestigao da je staza bila duža, jer ga je Antiloh obišao uz pomoć lukavstva i veštine, a ne zahvaljujući brzini svojih konja. Četvrti, Krićanin Merion, zaostao je ceo kopljomet, dok favorit Eumel stiže poslednji, pešice, vukući polomljena kola.

Trka, međutim, kao da nije završena. Ahilej predlaže da nagradu za drugo mesto dobije Eumel. Stvarno drugoplasirani Antiloh to ne dopušta: "Vrlo ću ljutit' se na te, Ahileju, ako li reč tu ispuniš, jer ti kaniš da meni nagradu uzmeš misleći što su mu kola zaostala s konjima brzim, a sam je valjan junak. A trebaše bozima da se moli, te ne bi onda do znaka poslednji stig'o!" Ahilej se povlači, ali rasprave i dalje traju. Menelaj zahteva da se Antilohovo preticanje posebno proceni i da se ovaj zakune "da navlaš mi nisi ni prevarom zadrž'o kola!" Na takav zahtev glavnog vojskovođe Antiloh reaguje sasvim dostojno sina mudrog Nestora: nudi Menelaju nagradu za svoje, drugo mesto. Ovaj, međutim, zadovoljan izvinjenjem, pristaje da nagrada ostane Antilohu.

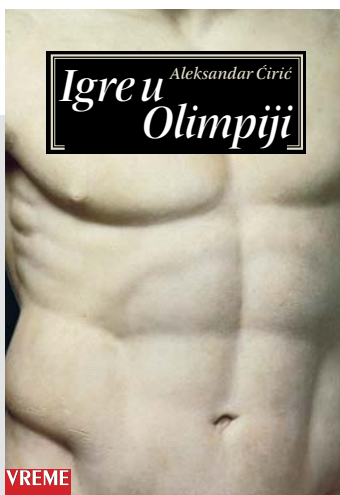
Kakve su nagrade u pitanju? Sahranjujući prijatelja, Ahilej organizuje nadmetanje kao deo pogrebnih svečanosti. U tom

STATUETA POSEJDONA:
Pronađena u okolini Atene.
Možda rimska kopija Lisipovog
(370–310) kipa u prirodnoj veličini

“Igre u Olimpiji”

U izdanju “Vremena” uskoro izlazi knjiga “Igre u Olimpiji” Aleksandra Čirića, jednog od osnivača našeg nedeljnika i pomoćnika glavnog urednika, koji je 2014. godine preminuo nakon kraće i teške bolesti. Reč je o reprintu prvog izdanja iz 1996, o čijoj vrednosti i značaju najbolje govori činjenica da ga već dugi niz godina nema u slobodnoj prodaji. “Ova knjiga se bavi poreklom, istorijom, razvojem, pravilima i značajem koje su imale Olimpijske igre u Grčkoj nastojeći da prikažu deo društvenog konteksta u pojedinim periodima njihove istorije”, piše Čirić u predgovoru. U narednim brojevima “Vreme” donosi izvode iz “Igara u Olimpiji”.

Kao nagradu u rvanju Ahilej iznosi veliki tronožac za ognjište vredan, prema proceni gledalaca, dvanaest goveda. Drugoplasiranom “ženu za poslove sposobnu mnoge odredi, cenjahu je svi da četiri goveda vredi”. Prijavljuje se Ajant, sin Telamonov, kralj Salamine, koji među svoje pretke ubraja i Zeusa. Za njim se prijavljuje Odisej, itački kralj ne manje značajnog rodoslova: Zeus mu dođe pradedu, dok je po majčinoj liniji Hermesov potomak.

Pošto su se opasali i stali u prostor određen za borbu, Ajant i Odisej se uhvate “za laktove rukama krepkim... Snažno spopadnu ruke silovite kičmu, te ona krckati stane, te znoj ih obojicu oblije bujan; guste se modrice dignu po rebrima i po ramenima, pune crvene krvi u jednog i drugog”. Rešen da pobeđi, Ajant pokušava da Odiseja dignu i baci na zemlju. Ovaj, međutim, to koristi da ga udarcem u pregib kolena izbaci iz ravnoteže: “Ajant se sruši na leđa, Odisej mu na grudi padne...” U sledećem hvatu, Ajant koristi priliku i obara Odiseja sličnim trikom, savijanjem kolena. Pošto su se obojica po jednom našla u prašini, i treći put bi se uhvatili u koštac, da ih Ahilej ne spreči: “Nemojte rvat’ se više i nemojte mučit’ se dalje, pobeđu imate oba. I nagrade jednake uzev idite, da se Ahejci i drugi mogu nadmetat’!” O tome kako su podelili nagrade Homer ne kaže ništa.

Za pobeđnika u trčanju nagrada je srebrni krčag od šest mera, delo umetnika iz Sidona. Drugoplasiranom je namenjen utovljeni vo, a treće mesto donosi pola talanta zlata. Prijavljuju se Ajant, brzonogi Ojlejev sin, prozvan “Mali” za razliku od Velikog Ajanta, Tidejevog sina, koji se prethodno rvao sa Odisejem. Druga dvojica učesnika su Antiloh i Odisej. Trka počinje pošto Ahilej za cilj odredi ogradu ahejskog logora. Ajant vodi, Odisej ga prati u stopu, tako da mu “stupaše na trag, još pre no što ga prašina posu”. Već pred ciljem, Odisej se za pomoć obraća boginji Ateni: njoj zahvaljujući, Ajant se “oklizne trčeci, jer ga Atena obori gdeno ležase gnoj od stoke” žrtvovane na Patroklovom grobu.

Uz takvu božansku pomoć, pobeđuje Odisej. Ajant je drugi, a Antiloh “što trčase brže no svi mladići” objašnjava svoj neuspeh uverenjem da je teško utrkivati se s Odisejem, koji je “roda od predašnjeg i predašnjih ljudi” i, mada je već u poštovanja dostojnim godinama, svakom bi – osim Ahileju – bilo teško da ga pobeđi. Polaskan pohvalom, Ahilej već određenoj nagradi za treće mesto dodaje još pola talanta zlata.

U borbi kopljima oružje je nagrada za pobeđnika: “Ko pre svome takmacu naseče blistavu kožu te mu i crnu krvcu i utrobu dotakne među, ja ću mu dati mač sa srebrnim klincima ovaj, lepi trački rad što oteh ga Asteropeju”. Za borbu se prijavljuju dvojica od najboljih ahejskih ratnika pod Trojom, Veliki Ajant i Diomed. Tri puta su se zaletali jedan na drugoga, “triput izbliza napadnu oba. Ajant probije štit što svuda jednako štiti, ali ne rani kožu, jer onoga zaštiti oklop. A sin Tidejev njega je iznad velikog štita gledao u vrat pogoditi oštricom sjajnog koplja; ali za Ajanta tu se Ahejci poboje i viknu, neka prekinu borbu i jednaku nagradu uzmu”. Diomed dobija mač sa koricama i lepim

svojstvu on je taj koji određuje i dodeljuje nagrade. U trci dvokolica trofej za pobeđnika su robinja (“besprekornim poslima vična”) i tronožac koji zahvata dvadeset dve mere; drugoplasiranom pripada neuprezana, bremenita kobila; trećem je poklon sjajni kotao; četvrti odnosi dva talanta zlata. Za petog učesnika trke predviđena je vinska kupa sa dve drške. Smatrajući da je lom kola Eumela u svakom slučaju izbacio iz trke, Ahilej krčag uručuje Nestoru, tražeći da ga ovaj čuva kao zaveštanje “jer se nećeš ni rvat’ a ni pesničat’, nit’ ćeš bacati koplje ni nogama trčati brzim, jer te teški veće pritiskuje starosti teret”.

Radosno prihvatajući poklon, Nestor se priseća svojih pobeda na takmičenju pri pogrebu epejskog kralja Amarinkaja. Ako mu je verovati, na takmičenju održanom bar jednu generaciju pre ovog pobeđio je u pesničanju, rvanju, trčanju i bacanju koplja; jedinu pobeđu uzeli su mu Eurit i Kteat, Posejdonovi sinovi, samo zahvaljujući tome što su kao spojeni blizanci imali prednost u tome da jedan upravlja kolima dok drugi šiba konje.

Takmičenje se nastavlja *pesničanjem*. Ponuđene su dve nagrade: neuprezana mazga za pobeđnika i pehar sa dve ručke za pobeđenog. Taman toliko je i zainteresovanih boraca: Panopejev sin Epej iz Fokide, ne baš sjajan ratnik ali zato vešt graditelj i Meksitejev sin Eurijal, učesnik pohoda argonauta na zlatno runo. Na rečima, Epej je veoma opasan: pred početak borbe preti “sasvim ću rastrgat’ kožu takmacu i kosti mu slomiti”, pa tek ukopnici u skupu ostaju ovde da pogrebu čoveka kad moje ga pesnice satru”. Za razliku od drugih, Eurijalu pretnje nisu dovoljan razlog da odustane od borbe; između ostalog, on je i unuk kralja Talaja, onog što je dve generacije ranije, na pogrebu kralja Edipa u Tebi pobeđio sve svoje takmace.

Pošto omotaju pesnice remenjem od goveđe kože, protivnici staju u sredinu prostora određenog za borbu. “Žilave ruke onda i jedan i drugi dignu, pa se zatrče te im zapletu se pesnice teške. Čeljusti stanu im strašno škrgutati, curaše znoj im iz svih uda.” Epej nije opasan samo na rečima: koristeći pogodan trenutak (“dok mu vrebale takmac”), jednim jakim udarcem u lice obara protivnika. Eurijalu “kolena klonu. Ko što se riba praćaka... tako se praćnu i onaj oboren šakom”. Sledi naturalistički opis klasičnog nokauta: prijatelji iznose Eurijala, kome su “noge se vukle, gustu je krv izbaciv’o na stranu i glavu obar’o”.

NA PATROKLOVOJ SAHRANI:

Diomed vodi u trci zaprega,
"Fransoa vaza",
oko 570. godine

remenom, a ostatak oružja
su podelili među sobom.

U bacanju diska nagrada
– na neki način možda naj-
vrednija na celom takmiče-
nju – jeste sam taj disk, nači-
njen od gvožđa, u vreme ovih
događaja veoma teško dostu-

pnog metala, u svakom slučaju vrednijeg od zlata. Ili, kako sam
Ahilej kaže, ko osvoji disk "za pet potonjih leta on železa ima-
će dosta, ako ga bude trebalo, jer neće mu pastir ni orač u grad
po železo ići, jer ovo mu davaće kotur".

Učestvuju Polipet, Leontaj, Veliki Ajant i Epej. Epejev prvi
hitac izazvao je smeh u publici; Homer ne kaže da li je dalji-
na bacanja bila uzrok veselju. Ajant nadmaši Leontaja, koji
je bacao drugi; međutim, pobeda pripada "postojanom bor-
cu" Polipetu. "Kako govedar ume da palicu hiti daleko, ona
se vrti i leti nad stadom njegove stoke: tako on prebaci pro-
stor sav, i viknu Ahejci" pozdravljajući Polipetovu pobjedu.
Gvožđe je nagrada i za gađanje iz luka, ali sada u obliku de-
set dvoseklnih i deset običnih sekira. Cilj je pogoditi grlicu pri-
vezanu za vrh katarke jednog od brodova ahejske flote. Ga-
đaju Teukar, brat Velikog Ajanta, vrstan strelac iz luka koji
mu je poklonio božanski streljač Apolon lično, i Merion Kri-
ćanin, od Teukara ne manje slavan u veštini gađanja iz luka.
Teukar strelom preseče vrpce kojom je grlica bila privezana
za kataru. Dok su gledaoci klicali sjajnom pogotku "Teukru
luk Merion iz ruke istragne brzo, strelu pak imaše veće u ruci,

dok streljaše Teukar. Odmah on Apolonu streljaču tada obeća
zaklati slavnog od sto prvorođenih janjaca žrtvu. Ispod oblaka
gore on plašljivu grlicu smotri pa, dok je kružila onde, pod
krilo je zgodi u sredi". Kao pobednik, Merion odnosi deset
dvoseklnih, a Teukaru ostaje deset običnih gvozdenih sekira.

Bacanje koplja, poslednje nadmetanje na Patroklovoj sahra-
ni, nije održano.

Osim Meriona Krićanina, za bacanje koplja prijavio se i za-
povednik ahejske vojske pod Trojom, "ljudima vođa" Agame-
mnon, kralj Mikene. "Atrejev sine", kaže mu Ahilej, "znamo ko-
liko nadmašuješ druge i koliko si snagom i kopljem junak na
glasu. Ali nagradu ovu ponesi u prostranu lađu, a Merionu bor-
cu dugoseno predajmo koplje, ako je tebi po želji, a ja bih voleo
tako!" Ne baš sportski, bez borbe, Agamemnon prihvata pobe-
dničku nagradu, "bakrač nežežen, vola što vredi".

Nadmetanje je time završeno, "borci ka brzim se lađama
tada rasture, svaki ka svojoj. Na večeru mišljahu oni i na už-
ivanje sna osvežavnog", kaže Homer u prvim stihovima xxiv
pevanja.

nastaviće se

NAŠA ŠAMPIONSKA PETORKA IDE U RIO!

Andrea Arsović
streljaštvo

Slobodan Nikić
vaterpolo

Anja Crevar
plivanje

Nebojša Grujić
kajak

Marko Novaković
kajak

Mi smo tim Rio 2016

VOJVOĐANSKA BANKA
NBS GROUP

ZVANIČNA BANKA OLIMPIJSKOG TIMA SRBIJE

Naša košarka u Riju

U košarci na Olimpijskim igrama u Riju učestvujemo sa oba tima. Devojke dolaze kao najbolje u Evropi, muškarci kao drugi na svetu. Košarka je sport kao stvoren za nas, zasnovan na kreativnosti, lucidnosti, inovacijama, improvizacijama, ali i drskosti. Dok smo tako igrali fudbal, i u njemu smo bili uspešni

Piše: **Dragan Dilas**

Posledice ekonomskog posrtnja Srbije u poslednje dve decenije, kao i naš nesporni talenat da na rukovodeća mesta u svim oblastima dovodimo pogrešne ljude, doveo je do toga da ova država, bez obzira na nesporni talenat za sport svojih građana, na Olimpijskim igrama ima predstavnike u samo četiri kolektivna sporta: vaterpolo muškarci, odbojka žene i košarka i muškarci i žene. Pardon, i žene i muškarci. Žene pominjem prve zbog toga što se od žena u srpskom olimpijskom timu očekuje više nego od muškaraca, bez obzira na činjenicu što je Srbija i dan-danas izrazito muško društvo.

Pošto imam tu sreću da sam predsednik Košarkaškog saveza, o ovoj подели na žene i muškarce ne moram mnogo da mislim. Jer u košarci na Olimpijskim igrama u Riju učestvujemo sa oba tima. Devojke dolaze kao najbolje u Evropi, muškarci kao drugi na svetu. Jedna mala Srbija, sa svojih desetak miliona stanovnika (nemam aspiracija prema susednim zemljama, ali Srbi iz pomenutih zemalja igraju za Srbiju, pa tako dođoh do deset miliona potencijalnih sportista), stala je u isti rang sa Amerikom, Australijom, Francuskom, Španijom, Kinom... Samo ovih pet zemalja ima u Riju i košarkašice i košarkaše (domaćina Brazil ne računam). A sve su to zemlje po broju stanovnika veće od Srbije pet do stotinu i kusur puta. Pa u čemu je tajna srpske košarke i njenog uspeha?

Pre svega u tome što je košarka sport kao stvoren za nas. Sport zasnovan na kreativnosti, lucidnosti, inovacijama, improvizacijama, ali i drskosti i pozitivnom bezobrazluku (dok smo tako igrali fudbal, i u njemu smo bili uspešni). Osim toga, košarka je kolektivni sport gde svako mora da bude spreman da se podredi timu, da pomaže onome pored sebe, da ga brani... Idealan za nas Srbe, koji se uvek ujedinimo kad nam pretila neka opasnost i tada pokažemo svoje najbolje lice. To što se razjedinimo kad opasnost prođe, što odmah počnemo da se ogovaramo, zavidimo, podmećemo jedni drugima i slično za ovu priču nema nikakvog značaja, jer košarka iz nas izvlači ono najbolje...

Osim prirodnih predispozicija, za razvoj košarke u Srbiji ključni su bili ljudi. Već sedamdesetak godina u košarci imamo sjajne igrače i trenere, ali i velike ljude koji su postavi-

li temelje i određivali put kojim će srpska košarka dalje ići. Zato mi je bilo puno srce kada sam neke od njih video na otvaranju izložbe posvećene učesnicima naših košarkašica i košarkaša na Olimpijskim igrama. Istina, nikada do sada pod zastavom Srbije, već kao Jugoslavija. Ali i činjenica šta je danas srpska

košarka pokazuje da od svih bivših jugoslovenskih republika imamo najviše suštinskog prava da se hvalimo tim uspesima i da verujemo da ćemo i kao Srbija neke od njih ponoviti.

Svi me pitaju da li ćemo se vratiti sa bar jednom medaljom. Imamo kvalitet za to. Da smo kompletni, siguran sam da bi momci igrali u finalu i da bi meč sa Amerikancima bio više nego zanimljiv. Iako dva najbolja igrača Evrope u sezoni 2014/15. nisu u Riju, mi imamo kvalitet da stignemo i do finala. Da li ćemo uspeti – to niko ne može da garantuje, jer ovo je sport. Isto važi i za devojke. Po kvalitetu su u četiri najbolja tima na Olimpijadi, prvakinja su Evrope, nikoga se ne plaše, bore se do fanatizma... Ako se kockice slože, vратиćemo se sa dve medalje. Ako se slože malo manje, sa jednom. Ali ako se desi i ono u šta lično ne verujem, da ostanemo bez medalje, i devojke i momci zaslužuju sve pohvale i počasti. Sam plasman na Olimpijske igre je za Srbiju ravan medalji. A što za nas to nije dovoljno, možda i nije tako loše jer nas tera da se borimo za još više. I boriće se one i oni, ne brinite. Shvatili su odavno i košarkašice i košarkaši da imaju ogromnu moć, privilegiju. Privilegiju da mogu svojim uspehom da usreće deset miliona ljudi. Taj dar ima malo ko od nas, oni to znaju i tako se ponašaju. Odvojili su celo leto za Srbiju. Umesto da se odmaraju, vidaju rane i povrede, budu sa onima koje vole, bili su zajedno spremajući se za najvažnije takmičenje. Zato od njih deca mogu da nauče šta je pravi patriotizam. Zato će uspeti i ove i svih narednih košarkaških godina.

Foto: AP Photo

Autor je predsednik Košarkaškog saveza Srbije

Plamen i led

Vreme je bosonogo, ide od dečaka do dečaka, od smrti do smrti. Odlaze crno-bele bebe. Otišli su Zoran, Vaske, Gale, i sad Vladica. U igri četiri na četiri teško da će imati dostojnog protivnika. Vaske će da traži da se igra na velikom terenu

Na izbledejoj fotografiji iz Splita, 1956, ili tako neke daleke godine, vidi se podmladak Partizana. Stadion kod Plinare (ili kod Stare murve), Partizan pred utakmicu sa vršnjacima iz Hajduka, stoje iz anfasa, gotovo sve голуđravi dečaci. Poslednji u vrsti: Vladica Kovačević.

Koji je prvi likovni dojam? Golman Miloradović, kapiten Rede, braća Čebinci – već su atletski formirani igrači. Ali Jusufi, Vasović, Miladinović, Ilija Mitić, Kovačević – kao da su izašli iz logora. Dresovi na njima vise, a noge tanke, mršave, samo što kosti nisu kožu probile. To su deca rođena pred sam rat. Plemenita krhkost tela, od gladi i od igre. To je neko morao da prepozna. I prepoznao je. Florijan Matekalo. Video je da će te noge biti kri-la. To njegovo jato, uz Šoškića i Galića, porašće do *divlje horde*, i postati najbolja i najtrofejnija generacija u povesti Partizana. Uvešće Partizan u red evropskih i svetskih velikana.

Podmladak Partizana u dve sezone, 1955/6. i 1956/7, nije izgubio nijednu utakmicu u prvenstvu i kupu Jugoslavije. A gol diferencija je bila 211:15 i 251:11. Ovo su brojke po sećanju, mrzi me da proveravam. Pobili su Hajduk sa 7:0, Dinamo 11:0, Zvezdu 6:0. Pričali su bajke, bajke brojeva. Arhitekta igre te ekipe – ne poslovođa, ne volim tu reč – bio je Vladica Kovačević. Princ prostora, majstor mizanscena (najkrhkiji i najhrabriji – to liči na Šekspira, sme li to neko da proveriti?). *Jer ljubav je nešto vezano za prostor. Zapošednut biti...* to je pesnik Emilio Čeki. Za Vladicu teren je bio i more i dlan. Video je horizont sve tamo do sna. I video je najsitniju arabesku na devojačkom razboju. Ta devojka je iz Persije.

Vladica je već u podmlatku potvrđivao onu drevnu reč da mudrac nije drugo doli dete. Mogao je već tada slobodno reći: *ja sam prostor i svetlost jesam*. Bio je (b)led

u žeravici igre. Matekalo ga je oslobodio dečije baroknosti i driblerskog narcisa, učio ga prostoru i upornosti.

Rez: dve scene, kad smo već kod likovnosti:

Na utakmici protiv Sparte, Vladica je dao prvi i treći gol. Oba puta na centaršut Hasanagića. Kao *treći čovek*, iz drugog plana, ušao je *na prvu stativu* i bio strelac. *Treći čovek*, ili šifra: Ilješ Špic. Kod trećeg gola Kovačević se od nadira i radosti upecao u mrežu. Išćupao ga je Zoran Miladinović, Vilijem Holden te *divlje horde*. Uzeo u naručje i nosio nekoliko koraka. Kakav prizor za Mikelandela, *strašni sud* za Spartu. U drugom poluvremenu već je 5:0 za Partizan. A onda: centaršut Jusufija, Hasanagić i Kovačević igraju dupli pās glavama u srcu šesnaesterca, Hasanagić prima loptu na grudi i iz voleja pogađa gol Sparte. Ko može da ima tu zlu čud, to srce, da tu vidi ofsajd? Ali taj gol više se pamti nego nečija cela klupska istorija.

Vladica je pripadao retkom soju igrača sredine terena koji su imali čudesan pās, ali su bili i veliki strelci. Ne znam na svetu igrača sredine terena koji je dao toliko golova. Možda Ziko, ali njegova uloga je bila ipak nešto drugačija.

Davno, davno, na Južnom bulevaru, u stanu kod Milana Galića, razgovarao sam s Vladicom i nešto natuknuo o njegovoj igri glavom. Vladica kaže da je on treći strelac u istoriji Partizana kada je reč o golovima postignutim glavom. Mada mislim da sve pamtim, to mi je bilo veliko iznenađenje.

Polufinale kupa protiv Zvezde, 1959. Igra se drugi produžetak, Zvezda vodi sa 2:1. Na jednu visoku loptu krenuli su Ljubiša Spajić i Vladica. Beara je krenuo, pa stao na pola puta. A Vladica, malen, visoko je skočio i temenom lobovao Velikog Vladimira. Onda je i u penal-seriji Beari dao gol. To mu je bio prvi jedanaesterac

za Partizan. Od tada postaje specijalista za penale. Na turniru u Kazablanki protiv Monaka, prvaka Francuske, igrali su se produžeci, i ostalo je nerešeno. U penal-seriji Kovačević je dao svih pet golova. Ili Vladica kao Rik Blejn, kao Hemfri Bogart.

Vladica Kovačević spada u red majstora kakvi su bili Didi, Božik, Hidegkuti, Neto, Voronjin, Haler, Žerson, Rivera, Korso, Van Hanegem, Rivelinjo... Sa Milanom Galićem činio je najbolji tandem u istoriji jugoslovenskog fudbala. Odlično su igrali, možda najtečnije, kad nisu govorili, a bilo je toga. Najbolji razgovor je dupli pās. Da je Kovačević igrao u polufinalu u Čileu protiv Čehoslovačke, Jugoslavija bi sigurno igrala u finalu s Brazilom. Vladica se na to mangupski smeška.

Odlaze crno-bele bebe. Otišli su Zoran,

Foto: Goran Srdanov

Vaske, Gale, i sad Vladica. U igri četiri na četiri teško da će imati dostojnog protivnika. Vaske će da traži da se igra na velikom terenu.

Vreme je bosonogo, ide od dečaka do dečaka, od smrti do smrti. Kažu, prolaze godine. Ali siguran sam da večnost još u čudu gleda kako Matekalova deca treniraju na šljaci pomoćnog Partizanovog igrališta. Odakle takva lepota niče, snažna i krhka da strah te obuzme...

Vladica mi je pričao da je njegov otac čuvao isečke iz novina o njegovoj igri i golovima. Predao mu je tu dokumentaciju, Kovačević je to nekome posudio a ovaj mu to nije vratio. Ali ostao je rukopis Vladice Kovačevića na igralištu, na poljanama u Ivanjici, po velikim arenama u svetu. A najviše na Stadionu JNA, na stadionu Partizana. Nije to svakom dato

da vidi. Plamen i led – taj rukopis. Dečaka iz Ivanjice, dečaka iz ivanjdanske noći.

Pa njegov osmeh, njegov gospodski ton – čuo se svaki slog, svako slovo, svaka reč, govorio je srpski kao da govori engleski (ne znam ko bolje: on ili Petar Kralj). Kako mu je čestitao Bobi Čarlton posle utakmice protiv Mančestera u Beogradu? "Voleo bih da igram sa vama... Vi vidite sve, kakvo čitanje prostora, kakva kontrola ritma!" Nije mi ovo Vladica rekao, a ko mi je rekao, neću da kažem.

Poslednji put sam ga video tamo gde je i trebalo da ga vidim. Kod Nenada Bjekovića na Neimararu. To je oaza pravih Partizanovaca. Bio je tu i veliki igrač Radoslav Bečejac Grba. Vladica se osmehivao na neke Grbine šale, a onda, kaže, ide na ručak kući, čeka ga kći. Sa osmehom je Vladica Kovačević otišao i u smrt. Naučio

je dušu, dušu ili loptu, kako se *Zbogom* odigrava.

Nije ovo tekst koji sam želeo da napišem. Ono najbolje je (pre)ostalo. Znam da Partizan nije vratio Vladici ono što je on dao klubu. Ni njemu ni njegovoj generaciji (čast Nenadu Bjekoviću). Oni su svoj bol u plamenu skrili. I taj plamen, taj ponos, niko im oduzeti ne može.

Vladice, vi ste moje detinjstvo učinili srećnim, jer nema druge besmrtnosti do besmrtnosti igre. Znam da će se padobran duše Vladice Kovačevića sam otvoriti. Vi ste sad najbliža večnost crno-belih beba.

Smrt fašizmu, živio Vladica Kovačević, živio Partizan!

P.S. Al' srce mi izgore... Dečak, gospoče: kao da je more zaspalo zemlji u naručju.

BOŽO KOPRIVICA

uskoro u prodaji!

posle 20 godina reprint knjige Aleksandra Ćirića

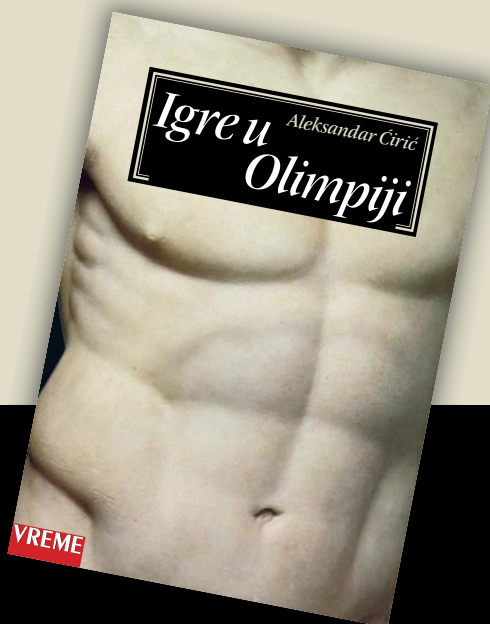
Igre u Olimpiji

Istorija antičkih olimpijskih igara proteže se kontinuirano kroz 1171 godinu: počela je pre no što je u Grčku uveden alfabet, a trajala u vremena kolonizacije obala Sredozemnog i Crnog mora, izrastanja i propasti velikih tiranida, nastajanja i uspona polisa, grčko persijskih ratova, Aleksandrovog osvajanja sveta, rimske republike, potom imperije i, najзад, njene podele. [...]

U istoriji civilizacija nema ili bi se jedva mogle pronaći institucije uporedive sa Olimpijskim igrama. Ne samo zbog činjenice da je atletska pobeda donosila slavu ravnu onoj mitskih heroja ili, ponekad bar, počasti ukazivane bogovima već zato što je jedna tako trajna institucija izgrađena na dvostrukom, za pojedinca kratkotrajnom i nesigurnom temelju: ljudskoj duhovnoj i telesnoj potrebi za igrom, nadmetanjem i pobedom. [...]

Ova knjiga se bavi poreklom, istorijom, razvojem, pravilima i značajem koje su imale Olimpijske igre u Grčkoj, nastojeći da prikaže deo društvenog konteksta u pojedinim periodima njihove istorije.

Iz predgovora Aleksandra Ćirića, 1996.

VREME

Zujanje u najavi

Ne znam za druge, ali ja to ovako vidim. Otvoriš na mobilnom telefonu aplikaciju lokalne picerije i vidiš šta je trenutno u ponudi, takoreći – na tacni. Aplikacija ti signalizira ima li u ovom trenutku slobodnih dronova, spremnih da u roku od 60 sekundi polete sa porudžbinom. Izabereš, platiš i dron sa picom doleće do tebe za manje od pet minuta. Može i giros. Ili burek. Bilo šta što je već napravljeno i samo čeka kupca.

Nije prvi put da se u ovoj rubrici pominje ideja da dronovi vrše dostavu, ali su se sada stvari značajno uozbiljile. Amazon je objavio da je napravio dogovor sa vlastima u Kanadi, Velikoj Britaniji i Holandiji o testiranju dostave dronovima. Dronovi će nositi do 2,5 kilograma tereta, što je 90 odsto isporuka koje Amazon pravi. Leteće na visini od 120 metara, što je dozvoljeno za takve letelice. Najvažnije pitanje je bezbednost građana, dron ne sme da ispusti teret niti da se previše približi čoveku. Britanski propisi, recimo, zabranjuju ovakvim letelicama da priđu ljudima ili kućama na manje od 50 metara, ali to će svakako morati da se menja.

Oštri propisi su razlog što se dronovi za dostavu vrlo ograničeno testiraju u Americi. Tamo, naime, nije dozvoljeno da dron leti izvan vidnog polja onog ko njime upravlja. A to kod dostava ne bi bio slučaj.

Dostava dronovima je najveći poduhvat Amazona u poslednje vreme, a kompanija nije za potcenjivanje. Njen osnivač i predsednik Džef Bezos nedavno se probio na treće mesto najbogatijih osoba na svetu (iza Bila Gejtsa i Amansija Ortege, vlasnika Zare i pripadajuće tekstilne industrije), što govori o odličnom poslovanju kompanije u celom svetu.

Plan je da Amazon razvije dodatne lokalne distributivne centre, a da odatle dronovi lete na udaljenost ne veću od par kilometara ukруг. Do pet kilometara u krajevima gde je gustina naseljenosti niža, dakle da dostavljaju i do udaljenijih kuća. Ograničenja su uglavnom zakonska (mada ima i tehničkih), gotovo u celom svetu letelice ne smeju da prilaze zgradama, što znači da su dostave u stanove isključene, a isto važi i za terase. Ostaju samo kuće, ako imaju odgovarajuće dvorište i poslovne zgrade, ako na krovu naprave dronodrom, odnosno nekakvu površinu za bezbedno sletanje. U Britaniji se testira i korišćenje dronova za dostavu humanitarne pomoći prilikom katastrofa. Pokazalo se da mogu veoma stabilno da lete i po lošim vremenskim uslovima, posebno oni sa osam propelera.

Prema najavama iz Beča, i Austrija bi mogla da se uključi u ovo dronovanje. Istraživački centar Amazona u Gracu radi na konstrukciji "očiju" za dronove kako bi umeli da prepoznaju naručioca, odnosno kako ne bi grešili prilikom isporuke.

Srbija ima veoma restriktivne zakone za dronove. Mada se uglavnom ne poštuju, predstavljaju prepreku za legalnu, poslovnu upotrebu dronova, ali i za istraživanja, u čemu bi Srbija mogla da bude interesantna, ne samo Amazonu.

Da li ćemo uskoro imati nebo puno dronova sa paketićima, zavisi isključivo od toga da li imamo potrebu za takvom dostavom. Tehnološki je to već moguće, a ni cena nije problem. Samo je pitanje potražnje, a zbog toga smo spremni da žrtvujemo i privatnost i tišinu.

¶

PRODAJA PRETPLATA

ŠTAMPANO IZDANJE

	kurirom [Beograd]	poštom [Srbija]	običnom poštom [Evropa]	avionom [ceo svet]
6 meseci / 26 brojeva	4650 RSD	4400 RSD	90 EUR	135 EUR
12 meseci / 52 broja	9300 RSD	8800 RSD	170 EUR	260 EUR

INTERNET IZDANJE

	iz Srbije uplatnicom	iz sveta karticom
1 broj sa PDF-om	—	1,49 EUR
1 mesec / 4 broja sa PDF-om	—	5,49 EUR
6 meseci / 26 brojeva bez PDF-a	2600 RSD	1500 RSD
6 meseci / 26 brojeva sa PDF-om	3600 RSD	2000 RSD
12 meseci / 52 broja bez PDF-a	4300 RSD	2900 RSD
12 meseci / 52 broja sa PDF-om	5800 RSD	3800 RSD
		50,00 EUR

Opcija PDF podrazumeva i mogućnost preuzimanja fajla u obliku identičnog štampanom izdanju. **ZABRANJENO JE DA VIŠE LICA UPOTREBLJAVA ISTI NALOG.** PDF fajl se daje na ličnu upotrebu registrovanom pretplatniku, fizičkom licu, i **ZABRANJENO JE DISTRIBUIRATI CEO ILI DELOVE FAJLA** bez prethodne pisane saglasnosti NP Vreme doo, Beograd. U sve dinarske cene je uračunat PDV. U sve cene pretplate na štampana izdanja uračunata je poštarina.

Uplatu možete izvršiti lično u prostorijama redakcije, radnim danima od 9.30 do 14.30h. Tokom promotivnog perioda za ovu vrstu uplate važi poseban popust (vidi tabelu levo). Ako ne možete doći u redakciju, potvrdu o uplati zajedno sa svojim podacima pošaljite e-mailom na adresu prodaja@vreme.com, faksom na broj 011/3238-662 ili poštom na Vreme, Trg Republike 5, Beograd, sa naznakom za šta je uplata izvršena. Za internet pretplatu obavezno navesti e-mail za kontakt. Vašu e-mail adresu ne ustupamo trećim licima. Dinarske uplate izvršite u korist NP VREME na račun broj 160-302538-91.

Za dostavu u inostranstvu, uplata u zemlji se vrši uplatom odgovarajućeg iznosa na naš dinarski račun, u dinarskoj protivvrednosti prema srednjem kursu NBS na dan uplate. Iz inostranstva možete izvršiti uplate za sva naša izdanja pomoću kreditne kartice na internet adresi <http://www.vreme.com/pretplata> ili direktno na naš devizni račun (za detalje obratiti se službi prodaje). Trajanje pretplate na internet izdanje određuje se datumski do isteka poslednjeg dana pred izlazak broja za koji pretplata više ne važi.

DOSTUPNO U DIGITALNOM FORMATU
www.novinarnica.net

Usluge internet pretplate na Vreme vrši i
www.novinarnica.net prema svom cenovniku.

Dodatne informacije u vezi s prodajom i pretplatom: telefonom, radnim danom od 9 do 15h: 011/3234-774 ili e-mailom na prodaja@vreme.com

Šlofjanka

To vam je potkošulja sa dugim rukavima, bez kragne i sa tri dugmeta, navlači se preko glave i služi za spavanje (od *schlafen*) po hladnom vremenu, ispod pidžame. Uz nju idu i duge gaće, untermajser (od *Unterzieher*), dakle ono "za ispod" za razliku od ibercigera (*Ueberzieher*), koji je zimski kaput, dakle "za iznad"; u Banatu se to zvalo i gornji kaput, za razliku od sakoa (donji kaput) zvanog i "džuda". Untermajser, donje gaće, imao je – koliko da znate – ućkur i dve petlje za stopala na krajevima nogavica, da vam se ne penje uz noge.

Dakle, kombinacija šlofjanke i untermajsera, pa pidžama preko toga bila je obavezna u vreme mog detinjstva u Banatu, kad temperatura padne ispod minus 13. Nosilo se i po danu – ali da se ne vidi, niti da se nazire; nama klincima to bi bila sramota. Spavali smo u negrejanim spavaćim sobama ("štenarama", kako smo ih zvali), u velikim baroknim krevetima, na slamaricama punjenim suvim kukuruzovim lišćem (komuševinom), koje je odličan izolator i divno šuška ispod čoveka. Imali smo perjane jastuke, grdno velike, ali i perine (jorgane) od najlepšeg paperja, guščijeg, takođe ogromne i debele. Pa se tako na brzinu uvalimo u taj krevet, skupimo se kao dve pare u kesi dok se ne ugrejemo malo, a onda spavamo dok nam samo nosići vire ispod perina, u šlofjankama i untermajserima.

Reč je, dakle, o odevnom predmetu neophodnom u hladnoj spavaćoj sobi na temperaturama ispod minus 13 Celzijusovih stepeni. Naš dečka, majstor Nika, takođe je imao šlofjanku (što je normalno), ali je bio esnaf-majstor, gospodin čovek, predsednik crkvene opštine i pojac u crkvenom horu. Ujutro bi se umio, obukao belu košulju i odelo, stavio šubar (bez kokarde!) i otišao kod majstor Koje Linjaka, berberina da ga obrije. Nas decu vodili su kod majstor-Linjaka jednom mesečno da nas ošiša na nulu. Od dečke smo naučili da šlofjanka ostaje sa pidžamom na dasci od kreveta. Ne dao dobri Boga da se u osnovnoj školi pojavimo sa šlofjankom ispod košulje i onog zdravog seljačkog pulovera od grube vune, lepog i toplog. Ostala deca bi nam dušu popila na slamku. Posle, mnogo kasnije, pojavile su se današnje majice (*T-shirts*), ali to je drugo. Slično je bilo i sa donjim gaćama (untermajserima): ne dao Boga da vas deca iz razreda uhvate u njima! Imali smo vunene čarape, jake cipele (kožuh je bio dozvoljen) i obavezne jagnjeće šubare. Zima u Banatu je bila ozbiljna pojava u mojoj ranoj mladosti: krene sneg u novembru, a majstor Nika izađe, gurne Drinu u trešnjevnu muštiklu (*cigaršpic*),

zapali i kaže: "Ako, ako, streja mu mera, a rok mu Đurđevdan". Bio je to trenutak da se pređe na šlofjanke, duge gaće, šubare i lopate. Sneg je umeo da napada, uz pomoć košave, ne baš do strehe, ali dovoljno da kopamo prolaze do ambara, do štale i do nužnika tamo dole na kraju gumna. Kere i mačke spavale su u štali na gomili, vire samo šapice i repovi. Loži se velika zidana peć iz štale, a šporet šapurinama u ogromnim količinama. Košava zavija, a mi slušamo Radio Kosmaj 49 u toploj kujni, sve čekajući palaćinke. Ima li lepšeg detinjstva?

Nego, vratimo se temi. Šlofjanka je izlazila iz upotrebe na proleće, obično u martu, pre Đurđevdana svakako. Ujna Ružica bi sve te šlofjanke iskušala i oprala, ispeglala onom peglom na žar kojom se maše usput, složila i spremila u orman,

među dunje, pa da posle mirišu. Po lepom vremenu oblačili smo košulje sa dugim, pa sa kratkim rukavima, duge pa kratke pantalone i na kraju smo hodali samo u kupaćim gaćama (onim platnenim sa plavom trakom, što se zakopčavaju na dugmiće sa strane), grejali vodu u plehanom koritu na suncu da bismo se uveče okupali, čuvali smo danju paćice (one žute sa crvenim kljunom; zvuči po-

znato?) od roda i vrana (jednu vranu je majstor Nika uporno zvao "partizanka", na užas moje mame partizanke, dok je ujka Živa nije ubio – vranu, ne mamu – iz svoje čuvene saćmare desetke), lovili čikove u kotaricu po šančevima i uopšte se zabavljali ludo. Šlofjanke su čekale, čiste i ispeglane, među dunjama u ormanu, da dođe taj novembar. Nikome ko je lepo vaspitan na pamet ne bi palo da leti obuče šlofjanku; to bi bilo kao da je izašao na šor u pidžami, što bi se u Banatu tada bilo smatralo za politički krajnje nekorektno, kako da vam objasnim.

Eto zbog čega sam se iznenadio videvši Aleksandra Vučića kako u šlofjanki posećuje onu njihovu izložbu naših tekstova i slika. Dobro: znamo da je bio vruć dan; ali mogao je da obuče košulju kratkih rukava, malo veću i tanku, bilo bi mu lakše. Moglo je i bez kravate, to ionako nose samo Homer Simpson i Voja Šešelj. Mogao je da obuče i majicu s kratkim rukavima, makar i onu "maju aždaju" kakve nosi Mrka (makar na njoj bila i faca Voje Šešelja).

Nisam to očekivao od Aleksandra Vučića. Nije da nisam nosio šlofjanke, ali samo za spavanje; nikome u Banatu na pamet ne bi palo da u šlofjanki izađe na šor, mome dečki ponajmanje (on je bio gospodin čovek), a ponajmanje da se pojavi među svetom – i to na nekoj izložbi usred centra grada. ¶

MILOŠ VASIĆ

Foto: M. Milenković

"LEPOTA NIJE NAJVAŽNIJA U
ŽIVOTU, ONA JE ŽIVOT."

REŽIJA
NICOLAS WINDING REFN

DEMON POD REFLEKTORIMA

U BIOSKOPIMA OD 4. AVGUSTA

DEMON POD REFLEKTORIMA #DEMON POD REFLEKTORIMA WWW.MCF.RS
Gorham wild bunch OLD Since Pocket VODIAN
DR MCF amazonstudios

Ukus koji spaja

www.danubius.rs

[/DanubiusNoviSad](https://www.facebook.com/DanubiusNoviSad)

[@DanubiusNoviSad](https://twitter.com/DanubiusNoviSad)

Copyright © NP Vreme, Beograd

Upotreba materijala iz ovog fajla u bilo koje svrhe osim za
ličnu arhivu dozvoljena je samo uz pisano odobrenje NP Vreme

PDF IZDANJE RAZVILI: Saša Marković i Ivan Hrašovec

OBRADA: Marjana Hrašovec